

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
Société d'Emulation
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJSCH TIJDSCHRIFT

VOOR DE STUDIE

van Geschiedenis en Oudheden
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1938
Afllevering 3-4

BRUGGE
DRUK. A. VAN POELVOORDE, BEENHOUWERSSTRAAT, 39
1938

Het H. Geesthuis en de Potterie

In zijn nieuwste werk — O. L. Vrouw der Potterie — heeft E. H. Maertens (1) eens te meer naar voren geschoven een oude twistvraag, waarvoor onze plaatselijke geschiedschrijvers uiteenlopende oplossingen hebben voorgeslagen, nl. de twistvraag der onderlinge afhankelijkheid van twee onzer Brugsche hospitalen, het H. Geesthuis en de Potterie. Men vroeg zich af of de Potterie niet van het H. Geesthuis is uitgegaan, of zooals M. dit formuleert, of het H. Geesthuis niet is « het moederhuis der Potterie » ? Verschelde meent onbevangen van ja. Duclos aarzelt. Zonder zoo stellig te durven spreken als Verschelde, voelt S. zich geneigd om dezes meening als zeer waarschijnlijk te beschouwen. (M., bl. 31).

Vooraf weze opgemerkt dat het vraagstuk verkeerd schijnt gesteld. Er is, meenen wij, tusschen beide besproken inrichtingen een niet te betwisten afhankelijkheid, maar deze moet niet noodzakelijk verklaard door het feit dat de eene inrichting van de andere is uitgegaan als van een stichtingshuis. Deze afhankelijkheid kan ook, en wordt hier, meenen we, gevonden in het feit eener opslorping. Feitelijk is de uitkomst toch eenzelfde, enkel het wordingsproces is verschillend. Dit kapittel te herschrijven zou wellicht geen loonnende arbeid mogen heeten moesten hiermede geen andere voordeelen bereikt worden. Want met het omstreden vraagstuk opnieuw aandachtig te onderzoeken wordt het statuut onzer oude stedelijke hospitalen op een

---

1) Zie de boekbespreking, hiervoor blz. 60 — In het vervolg wordt naar dit boek verwezen door de aanduiding "M.,".

zeer interessante wijze belicht. Daarenboven, wanneer de groote lijnen niet duidelijk zijn afgeteekend, werkt de uitstalling van het rijke feitenmateriaal eerder verwarrend. S. is aan dien indruk niet ontkomen, waar hij zijn hoofdstuk sluit met « de lezer zelf te laten oordeelen over de waarschijnlijkheid der vooropgestelde meening » (M., bl. 44). De uitnoodiging klinkt te vriendelijk om er niet op in te gaan.

Alleen het aandachtig onderzoek van de hier aangebrachte documenten mocht op zichzelf reeds tot het besluit leiden dat de Potterie door het H. Geesthuis niet werd gesticht (1). Laten we achtereenvolgens onderzoeken: 1° wat het H. Geesthuis is; 2° wat de Potterie is; 3° waar de mogelijke overbrugging ligt die beide inrichtingen eenmaakt.

§ 1. HET H. GEESTHUIS.

S. geeft als oudst bekende oorkonde met betrekking op het H. Geesthuis een pauselijke aflatbrief van 5 Aug. 1244, bewaard in het Archief der Potterie en gericht aan « *Magister et fratres domus Spiritus Sancti in Brugis* ». Er is nog een ouder stuk, waarin de inrichting niet vermeld wordt met de benaming H. Geesthuis, maar met deze andere die voor deze periode even kenschetsend is en tot geen verwarring aanleiding kan geven, nl. *domus verecundorum pauperum* of huis van de schamele huisweeken. Deze oorkonde dateert van 10 Juni 1236 (2) en is een verordening van het stadsbe-

---

1) Het Archief der Potterie is nog voor lange maanden niet toegankelijk. We moeten dus noodgedwongen ons baseeren op de lezing en de interpretatie van den Schrijver. Waar we naar dit Archief verwijzen, gebruiken we, in navolging van M., de letters AP.

2) Uitgegeven zij WARNKÖENING GHELDORF. *Histoire constitutionnelle et administrative de la ville de Bruges*. Brussel, 1851, bl. 228. We mogen misschien nog verwijzen naar een ouder document, het testament van Adélise, uxor Symonis Bernards (14 Aug. 1231) waarvan een afschrift in het Censuale der S. Salvatorskerk

stuur betreffend het erfrecht van allen die als verplegers (broeders of zusters) of verpleegden zijn opgenomen in de drie hospitalen waarvan het magistraat eigendom en beheer uitsluitend voor zich opeischt (1). Om het statuut te leeren kennen van deze broeders en zusters, die geen kloosterlingen kunnen heeten, althans niet in de toenmalige kerkrechterlijke beteekenis van het woord, is het document van ongemeen belang. Alwie in deze hospitalen is opgenomen, als verpleger of als verpleegde, zal bij een gebeurlijke erfenis niet in bezit komen van de hem of haar toevallende goederen; deze gaan over naar het hospitaal waar de erfgerechtigde inwoning heeft. Het kan echter gebeuren dat belanghebbende met deze schikking geen genoegen neemt en aanspraak maakt op de erfenis. Wat dan? Is de erfgerechtigde een broeder of zuster (*persona Deo et pauperibus ad vitam suam dedita et post annum probationis recepta*) die met het erfdeel wil weggaan, men zal ze laten gaan, maar het erfgoed zal hun niet worden gegeven, het blijft aan het huis (2). Is de erfgerechtigde een zieke of arme die in het huis werd opgenomen en er zijn onderhoud heeft gekregen, dan mag deze met de erfenis weggaan, na eerst te hebben ingestaan voor het armengoed dat hij tijdens zijn verblijf heeft verleefd; en voortaan kan hij in de inrichting geen tweede keer worden opgenomen.

Twee bijzonderheden verdienen hier onze aandacht. Vermelde hospitalen zijn inrichtingen van het stadsbestuur; ze hebben een bezit en inkomsten, het « *patrimonium pauperum* » dat door het magistraat of ten minste onder toezicht van het stadsbestuur wordt be-

(f. 51v), en waarin, benevens het S Janshospitaal en het Leprozenhuis, ook nog bedacht worden de « *verecundi pauperes per villam brugensem* ».

1) « ...*pro utilitate domorum nostrarum videlicet Leprosorum, Verecundorum et Hospitalis S. Johannis, quarum nos domini sumus et superiores...* », *ibid.*

2) « ...*de qua per inobedientiam exivit...* », *ibid.*

heard. Met dit patrimonium moeten onderhouden worden en verpleegden en verplegers: in dit opzicht zijn beide klassen gelijkberechtigd: zij zijn prebendarissen of proveniers. Als we dit goed in 't oog houden, worden vele inmengingen van het stadsbestuur, die bij 't eerste gezicht aanmatigend schijnen, begrijpelijk. Zoo het feit dat het bestuur voor zich het recht opeischt de broeders en zusters die zich tot den dienst aanbieden te aanvaarden of te weigeren, en meest nog het aantal verplegers te beperken. Want ten slotte zijn ook deze verplegers prebendarissen, en, is het niet meer dan redelijk dat zij, die zich aan den dienst der noodlijdenden toewijden, van het patrimonium der armen onderhouden worden, het is daarentegen niet redelijk het aantal prebendarissen-verplegers derwijze te vermeerderen dat hiermede het aantal prebendarissen-verpleegden zou moeten ingekrompen. Zoo iets ware uiteindelijk aan de armen hun erfdeel ontnemen.

Een andere bizonderheid is het eigenaardig statuut der broeders en zusters die we geen kloosterlingen kunnen heeten. Wel worden ze hier gezegd « *persona Deo et pauperibus ad vitam data* »; wel is er een *annus probationis* waarbij de *receptio* — wat we professie kunnen heeten — aansluit, maar alleen het feit dat deze « geprofesten » hier verondersteld worden het huis te kunnen verlaten zegt genoeg dat het niet gaat om formeele kloosterge-loften. In deze tijden is een kloosterling die zijn professiehuis verlaat een apostaat, die door het wereldlijk zoowel als door het kerkelijk gezag wordt gedwongen het regulier leven te hernemen.

We ontveinzen ons niet dat deze opvatting nog al afwijkt van wat doorgaans wordt opgegeven als statuut van onze stedelijke hospitalen, en dat ze zwaar is aan gevolgen. We meenen ze nochtans de juiste. Ze wordt op een zeer sprekende wijze geïllustreerd door het stedelijk reglement uitgevaardigd in 1188 voor het Sint-Janshospitaal te Brugge, de « *Regula et ordo dispensatione clericorum et laïcorum brugensium probatissimorum ad*

petitionem Sancte Congregationis predictae » (1). Alleen de vermelding « *Sancta Congregatio* » waarmede de vereeniging van broeders en zusters ons wordt voorgesteld, doet reeds denken aan een kloosterinrichting. Deze indruk wordt nog versterkt door een reeks verordeningen: de zeven « Paters » die als dagelijksch officie worden voorgeschreven, de verplichte vasten, het silentium over tafel, het proefjaar en de professie die de kandidaten voor 't leven aan de inrichting verbindt. Blijven ze echter hun gelofte niet gestand, dan is hier weerom geen spraak van dwang, maar eenvoudig van straf: *nihil de rebus suis allatis recipiet*. Verder is er spraak van echtelingen zonder kinderen die zich samen als broeder en zuster komen aanbieden: ze mogen aanvaard « *si votum fecerint se nunquam de cetero simul domituros* ». Hiermede is weerom de gelijkenis met een kloosterinrichting nauwer toegehaald. Deze indruk wordt echter totaal te niet gedaan door een laatste schikking betreffend het gelijktijdig aanvaarden van rijke echtelingen die het kleed krijgen en zooals de overige broeders en zusters een prebende ontvangen. Deze kunnen in het beluik een afzonderlijke woonst betrekken, het echtelijk leven voortleiden, en na een deel van hun bezittingen aan de inrichting te hebben overgemaakt over de rest vrij beschikken (2). Alles samengenomen blijft

1) L. GILLIODTS VAN SEVEREN. *La plus ancienne règle de l'Hôpital S. Jean à Bruges*. La Flandre t. VI, blz. 70.

2) « *Conjugati divites... recepto habitu tali conditione quod recipiens, prebenda sua sicut aliis facta et habitatione aliqua de suo juxta domum communis habitationis fratrum per se habitat vel etiam cum uxore, si illa etiam habitum receperit, data parte opum suarum in usus domus et retenta sibi parte, vivat juxta libitum suum...* ». Wat dit « *vivere juxta libitum* » beteekent, wordt aanstonds verduidelijkt door wat erbij aansluit: in geval een der echtelingen komt te overlijden, *residuum innuptus et in castitate permaneat*. Woordelijk een zelfde schikking vindt men een tachtig jaar later nog (1268) in het reglement voor de broeders en zusters van het O. L. Vrouw-hospitaal te Ieper. Zie DIEGERICK, *Inventaire... des chartes et documents... d'Ypres* (1853) I, bl. 92.

er van *vita communis* en van de *tria vota substantialia perpetua* die tot het wezen van het kloosterleven behooren, niet veel anders over dan een zekere onderdanigheid aan het bestuur der broederschap en dit nog slechts voor den tijd dat men in het huis blijven wil.

We zijn dus op een verkeerd spoor wanneer we deze broeders en zusters voor kloosterlingen aanzien. Onze stedelijke hospitalen der middeleeuwen zijn doorgaans leekeninstellingen. Ze zijn sterk godsdienstig getint, maar iets anders was niet mogelijk in deze periode toen het heele leven op godsdienstigen grondslag was gebouwd en van godsdienstige strevingen was doortrokken. Hun doelstelling was niet een kleurlooze philanthropie, maar de christelijke Charitas. De verplegers krijgen wel hun prebende, maar ze zijn geen huurlingen. Ze zijn *Deo devoti et pauperibus dediti*, hier gekomen om in den arme God te dienen. Het is dan niet verwonderlijk dat er in hun geheele levensinrichting veel uiterlijke kanten zijn die een herinnering aan het kloosterleven oproepen, zooveel te meer daar de onmiddellijke voorgangers onzer middeleeuwsche stadshospitalen te zoeken zijn in de gelijkaardige inrichtingen bij de abdijen. De geweldige economische ontwikkeling der twaalfde en dertiende eeuwen en de rassche uitbreiding der opkomende steden brachten mede dat deze hulpverlening in de afgelegen abdijen niet meer toereikend was. De opkomende gemeenten moesten zich zelf voor de taak inspannen, met het gevolg dat het stedelijk hospitaal een leekeninstelling werd; niet met laïciseerende strekking, maar integendeel met een diep uitgesproken godsdienstig karakter (1).

Dat die broeders en zusters er naderhand zullen op aansturen om hun statuut gewijzigd te zien en tot kloosterlingen te worden is een ontwikkeling die als het ware

---

1) Vgl. S. REICKE. *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter*. Stuttgart, 1932, passim.

niet kon ontgaan. Het hospitaal was oorspronkelijk een afhankelijkheid eener abdij; na het stadium van het middeleeuwsche stadshospitaal te hebben doorgemaakt zullen we komen aan het klooster als afhankelijkheid bij het hospitaal. Deze einduitkomst is voor de onderscheiden inrichtingen van zeer verschillende dateering. De vraag is voor ons: was het Brugsche H. Geesthuis niet door kloosterlingen beheerd omstreeks 1276, wanneer de Potterie als stichting wordt vermeld. Want reeds in 1258 vinden we een pauselijke schutsbrief gericht aan « den meester en broeders van het H. Geesthuis te Brugge, van de Orde van S. Augustinus » (A. P. n° 8 — M. bl. 34) (1). Maar uit soortgelijke titulatuur is geen ernstig bezwaar te halen, en veel later, in 1288, zullen we zien dat de broeders al niet meer kloosterlingen kunnen heeten dan de verplegers in het Sint-Janshospitaal een volle eeuw vroeger.

We meenen dat de titulatuur « van de Orde van

---

1) M. zegt « Broeders van de orde van S. Augustinus; Duclos beweert dat het broeders van de derde orde waren... het waren dus wel degelijk Augustijner-derde-ordelingen. » (bl. 34). Hier is, meenen wij, een gemis aan historisch perspectief. Feitelijk heeten de broeders « van den regel van S. A. » in 1258; de vermelding « derde orde », komt pas voor, bij het tweede H. Geesthuis dat bij het einde der jaren 1300 tot stand kwam, en dat we om alle verwarring te vermijden niet meer H. Geesthuis heeten, maar klooster der H. Geestnonnen. Broeders zullen in deze latere stichting wel nooit geweest zijn, en de benaming « derde orde », wordt in de oorkonden alleen voor dit jonger zusterklooster gebruikt. Overigens omstreeks 1300 kan er van Augustijner derde-ordelingen geen spraak zijn, daar deze Derde Orde eerst door Bonifatius IX, den 7 November 1400 werd ingesteld (HELYOT. *Dictionnaire des ordres religieux*, Ed. Migne, II, 309; HELMBUCHER. *Die Orden und Kongregationen*, II, 260) en uitteraard de reguliere Derde orde eerst na de seculiere tot stand is gekomen. Waar, ± 1380, spraak is van Derde orde, kan dit slechts doelen op deze der Franciskanen of der Dominikanen, en van deze beide komt de Dominikaner Derde orde toen niet in aanmerking voor de kloosters in onze gewesten. Waar men in de Brugsche oorkonden van deze periode spreekt van Reguliere Derde orde geldt het zeker Franciskaansche inrichtingen.

S. Augustinus » zeer weinig zegt. Zoals bekend wordt in soortgelijke pauselijke documenten, die een antwoord zijn op een verzoekschrift, eenvoudig de bewoording van het verzoek gecopiëerd. Zonder aan bedrog te doen konden de broeders wel met dien regel uitpakken. Ongelijk met de eigenlijke kloosterregels is de « *Regula ad servos Dei* » eerder een *Codex Vitae Christianae*, soepel en bij de meest verscheidene levensbedrijvigheden aanpasselijk. Daarom werd hij als redplank gebruikt door ontelbare kloosterinstellingen die met opheffing werden bedreigd toen in de dertiende eeuw de Concilies de aansluiting bij erkende en goedgekeurde kloosterregels verplichtend maakten (1). Juist de soepelheid van de *Regula* maakte deze nog bruikbaar bij de tijdroovende zieken- en armenverzorging. Ook zien we de meeste hospitaalinrichtingen zich scharen onder de schutse van den Augustinusregel, waarvan het naleven niet veel aan de bestaande toestanden veranderde, terwijl hiermede aan de kerkelijke verordening scheen te zijn voldaan. Maar dat tusschen het practisch naleven van dezen regel en het formeele kloosterleven nog een afstand ligt, is niet te betwijfelen. Ook werd in het Lateraansch Concilie van 1215 de vraag opgeworpen of onze hospitaalverplegers bij de goedgekeurde orden mochten gerekend (2). Het was dan wel een voorzichtig gebaar vanwege onze H. Geestbroeders zich in hun aanzoek tot bescherming bij de pauselijke curie als « van de Orde van S. Augustijn » aan te dienen, want de hervormingstendenz op het gebied der kloosterinrichting

---

1) MERLIN. *Saint Augustin et la vie monastique*, Albi, (1933), bl. 60.

2) LOOS. *Geschiedenis der Gasthuiszusters te Antwerpen*, 1912, bl. 28. De Antwerpsche zusters deden dadelijk een beroep op den Paus om als kloosterzusters te worden erkend, wat dan ook geschiedde door een schrijven van 1216, gericht aan "de priorin en de Zusters... die eeuwige geloften doen van kloosterleven". Zoo dit niet een vaststelling is van een wettelijke toestand is het een voorwaarde tot de wettelijke erkenning opleggen.

was nog in volle actie ; in 1256 was de Augustijner-eremietenconcentratie tot stand gekomen en goedgekeurd. Het was als zich stellen onder de schutse van de nieuwe en plechtig erkende richting, zonder er echter te worden in opgenomen. Want niettegenstaande de regel hier in de groote lijnen kon nageleefd, ontbrak het essentiële voor een kloosterinrichting: de *vota perpetua* en de officieele afname van deze vota door het wettig kerkelijk gezag.

Van deze afname dergeloften is toch geen spoor gebleven (1). Overigens de geloften werden niet afgelegd. In 1288 worden als broeder en zuster in het H. Geesthuis aangenomen Weintin Porrewaghen, Brugschpoorter, en zijn vrouw Maria Pac. Aan het godshuis geven ze 45 gemet land te Breedene: « ils vivront maritalement dans ledit hospice et resteront en possession du restant de leurs biens » (2). De vrouw overleed in 1299-1300, maar reeds in 1292 verschijnt broeder Weintin Porrewaghen als meester van het huis. De toestand brengt ons terug tot deze van 1188, voorzien in de « *Regula et Ordo* » voor het Sint-Janshospitaal en tot deze van 1268 in het groot hospitaal te Ieper: echtelingen kunnen hier als broeder en zuster het huwelijksleven voortleiden en over eigen bezit beschikken. In de jaren 1290 is het Brugsch H. Geesthuis, niettegenstaande het etiket « van den regel van S. Augustinus », zeker en vast geen klooster (3).

1) Dit geschiedde wel voor de eerste zusters der Potterie (M., bl. 24); vgl. ook M., bl. 41, waar vermeld wordt dat gelijkwaardige getuigenissen voor de professie der broeders ontbreken.

2) Wij citeeren de opgave van den handschriftelijken Inventaris n° 81; het oorspronkelijk stuk kunnen we ongelukkiglijk niet bereiken. M. (bl. 34) vermeldt het beschikkingsrecht over de goederen, niet de andere voorwaarde die voor ons betoog nog van meer gewicht blijkt.

3) Misschien was het H. Geesthuis in deze evolutie die van broeders en zusters kloosterlingen zal maken, op de meeste instellingen van dien aard verachterd; niet overal verloopt deze ontwikkeling in een gelijk tempo, en tot zeer laat blijven.

§ 2. — DE POTTERIE.

Stellen we tegenover het voorgaande het statuut van de Potterie zooals dit ons bekend is door de oudste oorkonden.

Als stichtingsjaar wordt opgegeven 1276 (M., bl. 18). Wat hier als stichtingsoorkonde wordt opgegeven is dit niet in den eigen zin van 't woord, het is een verzoekschrift aan den bisschop van Doornik gericht door het

---

nog herinneringen aan de vroegere toestanden. In het Hospitaal te Damme zien we reeds in 1249 de bisschop naast het stedelijk magistraat optreden: de prelaat benoemt de zusters, het magistraat de broeders. Er zullen wel zeer vroeg statuten zijn geweest, maar de oudst bekende regel door den bisschop uitgevaardigd, en waarvan een afschrift in het Bisschoppelijk Archief te Brugge, dateert van 1426, enkele jaren vroeger dan de Regel van 1430, vermeld bij OPDEDRINCK in zijn *Bekende Oversten... van Sint Janshospitaal te Damme*. Niettegenstaande beide regels van de Bisschoppelijke Curie uitgaan en meer gelijkenis vertoonen met een kloosterregel dan stedelijke verordeningen, is er weerom geen spraak van *vota perpetua*: een geproefte broeder of zuster die zich voor het huis niet nuttig maakt, kan worden weggezonden. Eerst in 1458 zal de bisschop aan de hospitaalzusters te Damme verleen de zwarte hoofddoek — *velum professionis et castitatis* (Oorkonde in het Bisschoppelijk Archief te Brugge) — die als het teeken is van de eigenlijke kloosterprofessie, en thans nog niet door alle hospitaalzusters wordt gedragen.

Men vindt veel vermeldingen van proeftijd en van professie, maar in veel der vroegste oorkonden wordt professie vervangen door *receptio*, en de uitdrukking verwijst naar de oudere toestand toen de receptus hierom geen kloosterling werd, maar eenvoudig als prebendaris van het huis werd opgenomen. Daarom vindt men bij het aanvaarden van de zusters b. v., zelfs wanneer de evolutie tot kloosterprofessie reeds is voltrokken, heel dikwijls het overreiken van een brood aan de candidate. Zoo in 1430 in het hospitaal te Kortrijk (Vgl. VIAENE. *Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen kring te Kortrijk*, 1935, bl. 315). Het Bisschoppelijk Archief te Brugge bewaart een document van het einde der achttiende eeuw en waar het Ceremonieel van de professie in het Magdalena-hospitaal te Brugge wordt beschreven. De terminologie is weerom zeer kenschetsend: *Memorie nopende den dienst die sal geschieden op de Broodinghe van Suster of Broeder...* en verder: *Memorie van het Brooden een Suster ofte Broeder....*

kapittel van Sint-Donaas en de pastoors van Sint-Kruis, waarin deze bekennen te hebben toegestemd in de oprichting van het in aanbouw zijnde hospitaal met eigen kerk, kerkhof en priester, en voor deze stichting en voorrechten de bisschoppelijke goedkeuring vragen. In deze akte komt geen vermelding van het stadsbestuur voor. Moest het nieuw hospitaal een stadsinrichting zijn geweest, dan zou de tekst wel hebben ingelascht « *ad requisitionem Burgimagistrorum, Scabinorum...* »; dan zou in het rijke stadsarchief of in het vrij volledig bewaarde huisarchief wel een spoor ervan zijn aan te wijzen.

't Volgend jaar, 1277, vinden we eene overeenkomst tusschen de « *Universitas fratrum et sororum hospitalis Beate Marie in loco qui dicitur Pottery* » eenerzijds en het kapittel en de pastoors anderzijds, betreffend de *oblata*, enz. Beide akten, deze van 1276 en deze van 1277, werden den bisschop ter goedkeuring opgezonden. Het duurde een vrij langen tijd eer deze goedkeuring kwam; de transfixa die aan beide akten gehecht werden zijn woordelijk identisch en dragen eenzelfde dateering: den Woensdag in de Goede Week 1289 (n. s.). De bisschop zegt uitdrukkelijk: « *salvis jure nostro, ecclesie nostre Tornacensis, quoad visitationem, correctionem, omnia alia jura episcopalia et subjectionem omnem* ». Men kan over de betekenis van die « *subjectio omnis* » verschillende meeningen vooruitzetten, de formule is wellicht eenvoudig te verklaren als een specimen van *stylus curiae*, maar ze klinkt ietwat gewaagd, zooniet onaanneembaar in de veronderstelling dat het hier gaat om een stadsinrichting, waarvan het bij 't magistraat gebruikelijk is te zeggen « *cujus nos domini sumus et superiores* ».

De akte van 1277 gaat uit van de « *Univeritas fratrum et sororum* ». Wie hier onder de benaming « *fratres* » voorkomen is alleszins een raadsel, want in soortgelijke vereenigingen zien we steeds op de broeders overgedragen de zorg voor de financieele verrichtingen. Ze treden op als tusschenpersoon in de schenkingen,

verkoopingen, enz. Juist de geschiedenis van het H. Geesthuis is in dit opzicht zeer typeerend. Nu zijn er voor de periode 1277-1280 in de Potterie wel negen akten van dien aard waar als tusschenpersoon optreedt Wouter Goederic, « portere in brughen ». Broeder wordt hij niet geheeten ; M. heet hem « de eerste voogd of tijdelijke vader » (bl. 22). Maar een andere reeks stukken van gelijken aard, en ze zijn de meest talrijke, laten Goederic buiten aanmerking : ze gaan uit van of zijn gericht aan de priorin (1283, n^r 62 ; 1285, n^r 72 ; 1287, n^r 77, 79 ; 1300, n^r 151) of het hospitaal der Potterie (1281, n^r 53 ; 1282, n^r 57 ; 1290, n^r 95) of de zusters (1284, n^r 68 ; 1293, n^r 123). Eerst later, in 1299 en 1307, verschijnt de kapelaan als tusschenpersoon, terwijl slechts met 1316 de broeders optreden en de zusters niet langer worden vermeld. Opmerkelijk is het nog dat twee pauselijke bullen (1279, n^r 48 ; 1286, n^r 76) gericht zijn aan de priorin en convent, aan de meesteres en zusters, en van broeders geen melding maken.

Vóór 1283 is, op bevel van den bisschop, door den deken der Kristenheid het profes der zusters afgenomen en de verkiezing der priorin voorgezet. Nog eens is van een inmenging vanwege het stadsbestuur geen spoor en wordt geen woord gerept over de broeders.

Van 1290 dateert het zeer belangrijk document uitgaande van den Magister generaal en de definitores van 't kapittel der Dominikanen gehouden te Ferrare : wordt hiermede definitief goedgekeurd wat het voorgaande kapittel, te Trier gehouden, had beslist ten overstaan der zusters van de Potterie : nl. dat ze bij de orde van Sint Dominicus worden *ingelijfd*. Doorgaans wordt aan de akte een verkeerde beteekenis gegeven : Gilliodts zegt : « *les sœurs... sont placées sous la protection du susdit ordre* » (1). M. heeft het afschrift in handen gehad, maar houdt zich aan de

---

1) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN. *Inventaire des Archives de la ville de Bruges*, I (Brugge, 1871), bl. 27.

bijgaande nota die luidt: « Acceptatie vanden general vander ordene vanden Predicaren, dewelke verclaerst de zusters vander Potterye in Brugghe te stane ende wesene onder de protectie vander voors. ordene... » (bl. 29). Alsof het hier slechts ging over een vriendelijk gebaar, terwijl de tekst heel klaar is: « *ut videlicet sub cura nostri ordinis reciperentur et incorporarentur* ». Dit verzoek, want buiten allen twijfel is deze inlijving beslist geweest op verzoek uitgaande van de zusters zelf, werd reeds ingewilligd (*approbatum*) op het voorgaand kapittel te Trier, wat ons tot 1289 brengt, en doet veronderstellen dat reeds vroeger de zusters met deze zaak begaan zijn geweest. Heel kort na haar professie onder den regel van Sint Augustinus, zijn ze beginnen denken aan deze opname in een exempte orde, met een sterk gecentraliseerd bestuur en met deze sterk doorgedreven eenvormigheid in de observantie die nog al afwijkt van de in de praktijk zeer verschillende interpretaties van den Augustinusregel, zooals we dezen in de autonome hospitalen zien toegepast. Ongetwijfeld werden de zusters in deze richting gedreven door het proselytisme van een of ander dominikaan van het Brugsch klooster die de voordeelen van deze verandering zal hebben onderlijnd, en o. m., zooals het in soortgelijke gevallen toegaat, zal hebben laten verstaan hoe de orde, in ruil voor dit gebaar, zou zorgen voor talrijke toetredingen. Feitelijk zien we in het klooster aanvaard twee novicen die zich reeds door gelofte hadden verbonden in de orde van Sint-Dominicus te treden. In 1294 worden ze van die gelofte ontslagen, en van de voorgenomen incorporatie is niets tot stand gekomen; maar de heele gebeurtenis is voor ons van groot belang. We hebben hier weerom een aanduiding dat de Potterie niet is een stedelijke inrichting: de aansluiting bij een exempte orde zou niet alleen de inmenging van den bisschop uitschakelen, maar nog deze van het magistraat. Men

kan zich niet voorstellen dat het bestuur, dat zoo tuk ging op zijn meesterschap in zijn hospitalen zooiets lijdelijk zou laten gebeuren. En het gaat hier niet om iets dat uiterst heimelijk kan gebeuren en op korten tijd tot stand komen : de actie moet ongeveer anderhalfjaar hebben aangesleept en wat op het vroegste kapittel te Trier was gebeurd zal niet geheim zijn gebleven. Een eerste gevolg van de incorporatie moest zijn dat het stadsbestuur geen beperkingen meer zou kunnen stellen aan het aantal prebendarissen-verpleegsters ; feitelijk zien we twee nieuwe zusters haast dadelijk opgenomen. Moest de Potterie oorspronkelijk een stedelijke inrichting zijn geweest, dan zou van het verloop dezer onderhandelingen wel iets te vinden zijn — protest of goedkeuring — in de ambtelijke stukken.

Ter gelegenheid van deze voorgenomen inlijving, zooals vroeger ter gelegenheid van de professie, is er enkel spraak van zusters, niet van broeders. Overigens het zou wel een ongewoon feit zijn moest een gemengd klooster als dusdanig in de Dominikaner orde worden ingeschakeld.

Uit het voorgaande mag als besluit afgeleid : hoogst waarschijnlijk is de Potterie oorspronkelijk niet een stadsinrichting geweest zooals het S. Janshospitaal en het H. Geesthuis, maar een vrije inrichting. Hier zijn de zusters niet, zooals in de andere stadshospitalen, een soort schijn-kloosterlingen maar echte religieuzen, waarvan de professie door den bisschop of zijn afgevaardigde wordt afgenomen ; hier vinden we zusters, die in 't begin onder den Augustinusregel leefden, maar door een streven naar strengere regeltucht en volmaaktheid hadden besloten toe te treden tot de orde van Sint Dominicus. Dat hier zooals in de andere hospitalen, ook broeders met de zusters samen woonden is minder waarschijnlijk. Het eenige dat ons dwingt dit te veronderstellen is de akte van 1277 met de vermelding :

Universitas fratrum et sororum. We ontveinzen het ons niet dat hier werkelijk een moeilijkheid ligt; maar het verder verloop der geschiedenis: de totale afwezigheid van de broeders in de bestuurlijke verhandelingen, in de pauselijke bullen, in deze episode van de inlijving bij de Dominikaner orde, wettigt de veronderstelling dat de titulatuur der akte van 1277 niet zoo streng dient geïnterpreteerd; ofwel dat omstreeks 1277 hier, zooals in de overige hospitalen ook broeders waren die echter, door de betrachting naar strengere religieus leven bij de zusters zeer vroeg werden afgedankt; of eindelijk dat hier onder de benaming broeders enkele goedgezinde Brugsche poorters mogen verstaan worden die, zonder tot het huis te behooren, zooals Wouter Goederic, zich voor deze jonge stichting interesseerden.

§ 3 — HET H. GEESTHUIS EN DE POTTERIE.

Werd de Potterie door het H. Geesthuis gesticht? Het antwoord op deze vraag lijkt ons anders niet te kunnen zijn dan ontkennend. Het H. Geesthuis is een stedelijke inrichting en geen klooster; de Potterie, bij hare stichting althans, is een klooster en geen stedelijke inrichting. Tusschen twee zoo essentiël verschillende instellingen kan geen verband gevonden als dit van stichtingshuis en nevenstichting.

Toch is er tusschen beide huizen een niet te loochenen afhankelijkheid; niet in de vroegste jaren maar eerst sedert circa 1290. Toen heeft de Potterie haar oorspronkelijk statuut van vrije inrichting prijsgegeven om met de overige stadshospitalen te worden gelijkgeschakeld. Toen nog heeft het oud H. Geesthuis op Sint-Salvators, bij de Potterie een bijhuis ingericht dat de moederstichting weldra in de schaduw stelt, in afwachting dat het primitieve *Domus Verecundorum* door zijn bijhuis volledig werd opgeslorpt. Vlak naast elkaar gelegen en eenzelfde werk behartigend — de verzorging der schamele huisweeken — zijn beide

stadshospitalen, Potterie en H. Geesthuis, tot één vergroeid. Misschien bestaat deze fusie in werkelijkheid sedert 1290, maar zeker tot 1318 behouden èn H. Geesthuis èn Potterie hun eigen rechtspersoonlijkheid. De volledige eenmaking meenen we te mogen stellen in 1318.

We zeggen eerst: circa 1290 heeft de Potterie haar oorspronkelijk statuut van vrije inrichting prijsgegeven. We hoeven er niet op terug te keeren dat in de vroegste stukken geen spoor is van inmenging van het stadsbestuur, waar deze inmenging bij een stadsinrichting moest verwacht. In 1290 wordt de aangevraagde incorporatie bij de Orde van S. Dominicus definitief toegestaan... en wordt door de aanvragenden definitief ervan afgezien. Waarom? De voorgenomen inlijving zou de herleiding der Potterie van vrije inrichting tot stadshospitaal zooniet onmogelijk dan toch zeer moeilijk maken. Is het niet omdat de zusters reeds het voorstel zijn bijgetreden onder het gezag en de hoede van het stadsbestuur te staan dat ze zoo onverwachts ervan afzien onder het gezag en de hoede der Predikheeren te komen? Hoe is de kostbare akte van den Magister-generaal niet in het huiselijk archief bewaard maar bij de oorkondenschat van de stad terecht gekomen? Was het stadsbestuur er niet voor beducht dat het document later bij gebeurlijke geschillen kon worden geproduceerd om zijn eigendomsrecht op het hospitaal te betwisten? De toestand schijnt niet ineens in 't reine getrokken; we moeten wachten tot in 1299 eer we het stadsbestuur een huis zien aankopen « *ad opus hospitii de Poteria* » (M., bl. 25), wat de inzet blijkt van een meer daadwerkelijke begunstiging van deze zijde; wellicht was er tegen de herleiding van het klooster tot stadshospitaal een oppositie vanwege den bisschop (1). In elk geval schijnt de stad

1) Het blijft wel een raadsel hoe de bisschop, die in 1289 zijn toestemming geeft voor de oprichting van kerk en kerkhof, nog in 1317 weigert dit kerkhof te laten inzegenen.

een voorzichtig afwachtende houding te verkiezen en de schenkingen niet rechtstreeks aan de Potterie te doen maar aan tusschenpersonen, nl. aan het H. Geesthuis.

Hoe dit mogelijk was wordt ons door de verdere geschiedenis van het H. Geesthuis verklaard.

Over de materiële inrichting van het primitieve H. Geesthuis zijn de inlichtingen uiterst karig. Over de ligging b. v. weten we haast niets. Wel wordt beweerd dat het in de huidige Goezenputstraat stond — laten we voor 't oogenblik maar bewering voor bewijs nemen — maar we hebben niets anders dan de ietwat vage archieftekst van 1323, waar het gaat over eene hofstede, tusschen de Salvators- en de Lieve-Vrouwkerk « *daer wilen sheligs gheis huus stont* » (M., bl. 35). Men beweert verder dat het huis aan de Zuidzijde der straat stond, waar later de H. Geestnonnen wonen; maar hiervoor wordt weerom niet het minste bewijs geleverd (1). Wat er ook van weze, wij meenen dat dit H. Geesthuis eerder een bescheiden inrichting was. Zoo wordt nergens in de talrijke archivalia een vermelding gevonden van eigen kapel; waaruit we mogen besluiten dat deze niet bestond.

In 1288 zien we dat het H. Geesthuis, of om het nu met zijn anderen kenschetsenden naam te heeten, dat het *Domus Verecundorum*, een bijhuis bezit buiten de oude stad. In het testament van Pieter Rapina (1288) wordt vermeld het *Domus verecundorum extra villam* (2). Men kan opwerpen dat hier wellicht de Potterie bedoeld wordt (3), daar ook hier schamele huisweeken worden

1) De registers der Zestendeelen (1580) vermelden op den Noordkant der straat „ *Houchuys ghenamt Den Heiligen Geest* „ (uitg. GILLIODTS, bl. 151). Het is a priori niet onmogelijk dat hier de plaats van het oude H. Geesthuis wordt aangeduid.

2) [F. VAN DE PUTTE] *Cronica et Cartularium Monasterium de Dunis*. Brugge, 1864, blz. 643.

3) 't Zelfde document vermeldt nog: „ *Infirmaria nova in parochia S. Crucis* „, wat de Potterie kan aanduiden, maar meer waarschijnlijk het S. Obrechtshuis.

verpleegd; maar alle twijfel wordt weggenomen door het testament van Pieter Calf (1295), waarin legaten voorkomen aan de *Potterie*, aan het *Domus S. Spiritus intra villam*, en aan de *Verecundi pauperes extra villam* (1). Het feit dat deze twee laatste inrichtingen hier zijn bijeengebracht en onderscheiden door « *intra* » en « *extra* » is veelzeggend.

Hier is dan eindelijk de nevenstichting van het primitieve H. Geesthuis, en deze nevenstichting is onderscheiden van de *Potterie*. Waar dit bijhuis localiseeren? De teksten geven slechts « *extra villam* », zonder verdere preciseering. We moeten bij gebrek aan iets beters ons wagen aan een hypothese. Maar is het zeer gewaagd te veronderstellen dat dit bijhuis te zoeken is in de nabijheid der *Potterie*? In 1307 zien we het H. Geesthuis drie huizen aanweryn tusschen de *Potterie* en het *Refugium* van Ter Doest (2). Dit waarschijnlijk om een eigendom af te ronden, want in 1309 verpacht het H. Geesthuis een hofstede « *up die van shelichs gheests huus lant* » en palend aan de *Potterie* (M., bl. 36) (3).

De afstand tusschen de *Potterie* en het *Refugium* van Ter Doest is niet zoo groot, en daar bezit dus het H. Geesthuis belangrijke eigendommen. Maar ook aan dien kant heeft de *Potterie* uitbreiding gezocht. Het huis in 1299 door de stad voor de *Potterie* aangekocht mag waarschijnlijk daar te zoeken zijn, aangezien aan den Noordkant der *Potterie* een thans gedempt straatje liep. En reeds vroeger, op 14 Mei 1290, had een zekere Boudewyn van Berneem aan de *Potterie* afgestaan al de huizen die hij bezat aan den Zuidkant

---

1) J. GAILLIARD. *Inscriptions funéraires... de N. D. à Bruges*, bl. 440

2) A. P. n° 161, 163. De bewoording zelf: huizen staande tusschen de *Potterie* en Ter doest, overgemaakt aan het H. Geesthuis is weerom niet zonder belang voor het toenmalig onderscheid tusschen beide instellingen.

3) Zelfde opmerking.

van dit hospitaal (A. P., n^r 95). Ongetwijfeld zullen de eigendommen van de Potterie en van het H. Geesthuis hier vlak naast elkaar te vinden zijn.

Als we nu aannemen dat het *Domus Verecundorum extra villam* hier werd ingericht, dan wordt veel klaarte gebracht in een zeer verwarde toestand. Dit bijhuis in een nog half-landelijk stadskwartier zal zich veel ruimer kunnen ontwikkelen dan de moederstichting in het hartje der stad. Feitelijk zien we de werken groot-scheeps aangevat, in 1290 door het bouwen eener kapel, in 1300 door het oprichten van lokalen voor verpleegden en verplegers, in zoover dat het oude H. Geesthuis op S. Salvators weldra volledig is opgeheven en men in 1323 nog slechts de plaats zal aanduiden « waar het vroeger stond ».

Dat de kapel van 1290, waarover onze geschiedschrijvers zulke uiteenlopende meeningen vooruitzetten, werkelijk door het H. Geesthuis werd gebouwd en niet door de Potterie kan niet betwist, daar de stad voor dit werk tot 400 pond geeft « aan het H. Geesthuis ». Waar de teksten zeggen « H. Geesthuis » dienen we te lezen « H. Geesthuis », want destijds waren beide instellingen nog juridisch onderscheiden. Maar deze kapel moet niet gezocht in het H. Geesthuis op S. Salvators dat over kort zal verlaten staan ; ze moet gezocht in de nieuwe vertakking, bij de Potterie, waarvan het bestaan sedert 1288 wordt vermeld.

Toch moeten we opmerken dat deze kapel door het H. Geesthuis gebouwd ook door de Potterie wordt gebruikt — die gemeenschappelijke kapel vormt wellicht een belangrijke schakel in de fusie van beide inrichtingen. Zoo hebben beide meeningen die de kapel voor het H. Geesthuis opvorderen of voor de Potterie eenigszins gelijk : ze missen waar ze een tegenstrijdigheid oproepen die aan de werkelijkheid niet beantwoordt.

Het stadsarchief te Brugge bewaart twee rekeningen

door broeder Aarnoud meester in 't H. Geesthuis, over de jaren 1300-1301 en 1301-1302, die voor ons van belang zijn. De eerste toont dat in 1300 het H. Geesthuis groote kapitalen verzamelde door den verkoop van lijfrenten en het opvorderen van achterstellen, terwijl belangrijke uitgaven werden gedaan voor verbouwingen. We zien 150 pond uitbetaald « voor timmeren », 188 pond voor de « pestrie » (hospitaal) te maken, 169 pond voor het bouwen van een refter; wat met de kapel van 1290 nagenoeg een volledig nieuw huis uitmaakt. Nog eens moeten die werken niet gelocaliseerd in het huis op Sint Salvators. Overigens uit een aantal posten kan hier afgeleid dat de inrichting toen reeds naar de Potterie was verhuisd (1). Waarschijnlijk waren de vermelde werken niet veel anders dan een uitbreiding van de bestaande gebouwen der Potterie, waar de verpleegden van het vroegere H. Geesthuis zijn ondergebracht. Ook de broeders zijn meeverhuisd. Misschien worden thans, zooals in andere hospitalen, de vrouwen door de zusters verpleegd en de mannen door de broeders, want deze laatsten schijnen te talrijk om enkel met de buitendiensten bezig te zijn. In 1319 worden zeven broeders vermeld.

De jongste rekening over 1301-1302, toont weedom dat de band tusschen H. Geesthuis en Potterie nauwer is toegehaald. Hier verschijnt een nieuwe rubriek die op de voorgaande rekening ontbrak: ontvang van renten aan de Potterie verschuldigd, Evenzoo op de uitgaven vindt men onmiddellijk na de lijfrenten « die thuis gelt » nog lijfrenten « die thospitaal gelt ». Zonder twijfel worden hier H. Geesthuis en Potterie bedoeld: het bedrag

---

1) "Omme II coen ycocht ter Potterie... Omme bomen te potene ter Potterie... Van turven te verladene ter Potterie... Van turven te draghene ende te vorne vander Potterie toten huus...". Hier komt nog een tekst voor die misschien van belang kan worden in de geschiedenis van het mirakelbeeld: "Van Onser Vrouwe te bringene vans helegghen gheis toter Potterie, 7 s. 10 d. ..".

door het « *huus* » verschuldigd is nagenoeg hetzelfde als dit van het voorgaande jaar door het H. Geesthuis uitbetaald. Hieruit volgt dat de boekhouding der twee gestichten, nog in 1301 onderscheiden, reeds in 1302 is eengemaakt.

Toch blijft hun rechtspersoonlijkheid nog een heele tijd onderscheiden. Een stellig bewijs hiervoor vinden we in de testamenten. Nog in 1307 schenkt Gervin die Weid een rent van 20 solidi aan het H. Geesthuis en een van 5 solidi aan het hospitaal der Potterie (M., bl. 34). In onze Brugsche stadsrekeningen, onder de rubriek *Extradatum Orphanis* vinden we voor de jaren 1285-1318, doorlopend en haast voor elk termijn afzonderlijke posten van uitbetaling aan het H. Geesthuis en aan de Potterie. Het besluit dringt zich op dat het hier twee onderscheiden instellingen geldt, want anders hebben deze documenten geen beteekenis (1).

De stadsrekeningen vertoonen na 1318-19 een gaping, en verder komt het onderscheid niet meer voor. Maar juist van 1319 dateert een verordening van het stadsbestuur betreffend « *ons Godtshuys vanden helegghen Gheest opde Potterie in Brugghe* » waarbij beslist wordt dat het getal broeders en zusters, dat toentertijd tot zeven en dertien beliep, door « *versterving* » moest teruggebracht op zeven broeders en zeven zusters (2). Dat deze akte de fusie van beide vroegere instellingen als een voltrokken feit beschouwt, wordt bewezen door het beroep dat men er op deed, o. m. in 1524, om het aantal zusters in de Potterie niet te vermeederen (3). En het

---

1) M., bl. 27 verwijst naar een akte van « *Sinxen avonde 1314* » waarin zou voorkomen « *t shelichsgeest huuse datmen heet 't Potterye* ». Er is ongelukkiglijk geen referaat en de handschriftelijke *Inventaris* geeft maar één akte op voor 1314 (n° 190), met datum 3 Mei, wat met Pinksteravond niet overeenkomt.

2) Brugge, *Bisschoppelijk Archief*. Gecollationneerd afschrift van 19 Aug. 1633.

3) *Ibid.*

nieuw zegel, dat zoo sprekend gelijkt op dit van het primitieve H. Geesthuis, en door Maertens van 1318 wordt gedateerd (bl. 42), zal wel gemaakt zijn geweest in gevolge de algeheele eenmaking van beide gestichten.

Tusschen H. Geesthuis en Potterie is dus geen afhankelijkheid van stichtingshuis tot vertakking, er is wel een verband door opsorping die omstreeks 1290 begonnen, in 1318 is voltrokken. Voor een oppervlakkige toeschouwer is het H. Geesthuis in de Potterie opgegaan, feitelijk heeft de Potterie zich aan een nieuwe toestand aangepast door het prijsgeven der vroegere autonomie. Een zeer treffend illustratie hiervoor vinden we in het akkoord met het kapittel van Sint Donaas en de pastoors van S. Kruis betreffend de oblata. Van deze overeenkomst bewaart het Bisschoppelijk Archief te Brugge een dubbele oorspronkelijke akte, een eerste van 1277, en een andere van 3 Augustus 1337 die haast woordelijk met de voorgaande overeenstemt. Verwonderlijk is het dat het akkoord van 1277, door den bisschop in 1289 bekrachtigd, zestig jaar later moet hernieuwd, daar de stipulaties nagenoeg geen wijziging hebben ondergaan. Tenzij een verandering in den toestand het vroeger akkoord waardeloos heeft gemaakt. Deze verandering is juist het nieuw statuut der Potterie, zooals een verschil in de formuleering klaar onderlijnt. Het stuk van 1277 gaat uit van de « *Universitas fratrum et sororum hospitalis B. M. in loco qui dicitur Pottery, infra parrochialis ecclesie Sancte Crucis in Brugis limites constituti...* »; in 1337 wordt hier aan toegevoegd: « *de consensu Burgimagistrorum, Scabinorum, Consulium ac tutorum nostrorum...* ». Deze tekstwijziging vindt een illustratie in de zegels, want de akte van 1337 draagt het groot stadszegel dat bij het oudere document ontbrak.

M. ENGLISH.

Le cas Brito

D'ordinaire on se contente d'attribuer au prototype brugeois, Jean Brito (1), les quatre impressions connues sous les titres respectifs de : *Doctrinal*, *Harau Martin*, *Deffense* et *Disticha Catonis*, auxquelles on ajoute la très problématique *Payse des Brugeois*.

Il existe pourtant un sixième incunable, sorti des presses de Jean Brito, le *Théodolet*, dont l'existence est connue, depuis qu'en 1909 la « Type Fac-simile Society » en fit paraître quelques pages en fac-simile.

A la fin de ce dernier ouvrage figure le même colophon que celui du *Doctrinal*. En comparant ces deux colophons, on constate des différences dans les abréviations, dans l'emploi des signes de ponctuation et, dans un seul cas, dans l'usage de ligature.

Le colophon du *Doctrinal* emploie comme signe unique de ponctuation le point, tandis que celui du *Théodolet* fait usage exclusif du trait oblique.

Quant aux abréviations, le lecteur se rendra compte des différences par la reproduction diplomatique suivante des textes :

COLOPHON DU DOCTRINAL :

Aspice presentis scripture gracia que sit
Confer opus opere. spectetur codice codex
Respice q) monde. q) terse. q)qz decore
Imprimit hec ciuis brugësis brito Johânes
Inueniëts artem nullo monstrâte mirâdam
Instrumëta quoqz non minus laude stupëda.

COLOPHON DU THÉODOLET :

Aspice presentis scripture gracia que sit
Confer opus opere / spectetur codice codex
Respice q) monde / q) terse / q)qz decore
Imprimit hec ciuis brugensis brito Johânes
Inueniëts artê nullo monstrâte mirandam
Instrumëta quoqz nô minus laude stupëda.

1) A. MAENE, *Le cas Brito. Jean Brito est-il l'inventeur de la typographie ?* — Le Compas d'Or, N. S. t. XIV (Anvers, 1936), p. 65-76.

A l'examen, on relève les différences d'abréviation suivantes : l. 4 : brugësis et brugensis ; l. 5 : artem et artë, miradam et mirandam ; l. 6 : non et nô.

En outre, le groupe de lettres *imi* dans le mot *Imprimit* de la ligne 4, est composé dans le *Doctrinal* de la ligature *im* suivie de la lettre *i*, tandis que le *Théodolet* adopte l'ordre contraire : la lettre *i* suivie de la ligature *mi*.

A part ces particularités, la position des caractères, aussi bien en ce qui concerne leur alignement individuel que leur écartement par rapport aux caractères qui les encadrent et les blancs qui les séparent, est absolument identique.

Les feuilles du volume ont deux sortes de filigranes, d'une part, deux clés adossées (groupe 3820-22-23, de BRIQUET) ce qui donne comme dates extrêmes 1462-1477, comme pour la *Disticha Catonis* de Brito ; d'autre part, la lettre y (groupe 9181-9184 de BRIQUET), ce qui donne comme dates extrêmes 1464-1483.

Notons qu'ici encore, comme pour toutes les autres impressions de Brito, nous ne trouvons pas, dans l'emploi du papier, une date antérieure à l'année 1462, ni comme date possible d'impression une autre que l'année 1464.

En ce qui concerne l'introduction du *Doctrinal*, la beauté du caractère, la régularité dans l'alignement et la netteté de l'impression excluent de prime abord l'hypothèse de la métallographie. De plus, l'étude des caractères employés par Brito pour le corps de ses impressions, permet de constater dans les différents ouvrages des similitudes tellement frappantes, que l'on peut se demander comment il aurait été possible, en employant des poinçons pour la frappe simultanée des lettres et des ligatures, d'obtenir deux fois des assemblages de caractères absolument identiques, comme ceux qui se présentent d'un bout à l'autre des colophons du *Doctrinal* et du *Théodolet*.

Ainsi, — ce qui se présente rarement — nous pouvons

comparer ici deux textes, similaires dans leur ensemble — ce qui offre l'avantage d'un grand nombre de points de comparaison —, mais différents dans les détails — ce qui nous donne la certitude que les deux textes ont été imprimés au moyen de deux compositions différentes.

D'ailleurs, plus on devient familier avec ce caractère sans prétention, plus l'œil s'habitue aux images toutes spéciales qui sont formées par le groupement de certains caractères, et plus on remarque que ces assemblages reviennent partout et toujours dans leur même forme dans toutes les impressions de Brito.

Rien que la comparaison des deux colophons pourrait déjà suffir, pour nous faire conclure qu'il s'agit de typographie ; mais nous passerons encore en revue quelques particularités caractéristiques.

Dans le *Harau Martin*, à la page qui commence par les mots *Ils seuent* et finit avec les mots *Je te dy*, nous trouvons respectivement à la fin des lignes 10, 11 et 13, en commençant à compter depuis le bas de la page, les terminaisons *rement*, *rement* et *ment*. Les deux groupements *rement*, ainsi que les trois groupements *ment* sont tellement identiques qu'il est impossible de les obtenir sans faire usage de caractères mobiles. La position oblique vers la gauche de la ligature *re* et le *m* sortant de l'alignement supérieur sont typiques et on peut se demander ce qu'il adviendrait de ces caractéristiques lors d'une frappe dans une matière plus ou moins résistante. Pour se faire une idée de l'effet que l'on obtiendrait, il suffit de jeter un coup-d'œil sur une reliure de l'époque. L'inégalité dans la décoration n'y est que trop apparente.

A la page 14 de ce que l'on appelle « les épreuves » de la *Deffense*, toute la composition a dévié vers la droite du lecteur, de telle sorte que les lignes forment escalier et que le blanc du dos, entre les pages 14 et 3, qui, dans le haut de la page était de 47 1/2 mm., se trouve réduit progressivement vers le bas à 45 mm.

Cela démontre d'une manière péremptoire l'emploi de caractères mobiles.

Par l'étude des filigranes, nous avons acquis la certitude, que les impressions de Brito ne peuvent en tous cas être antérieures à l'année 1464. L'examen au point de vue technique nous a apporté la preuve qu'il s'agit de typographie et non de métallographie.

Qu'il s'agit bien de typographie nous sera confirmé par le témoignage indirect de l'imprimeur Jean Veldener, contemporain de Brito.

En 1829, Van Praet, après avoir traité Brito de simple calligraphe, écrit :

« Vers 1480, Jean Veldener, alors imprimeur à Utrecht, mit sous presse cette production de Jean Brito (les deux grands tableaux écrits, faits pour l'évêque de Téroouanne, dont le *Doctrinal* est la copie) sans rien y changer et en laissant même subsister les six vers latins qui la terminent. »

En note l'auteur ajoutait : « Ce petit ouvrage (*Doctrinal*) à en juger par les caractères, qui sont entièrement semblables à ceux avec lesquels Jean Veldener a imprimé à Utrecht, en 1480, le *Fasciculus Temporum* en flamand, doit avoir paru vers la même époque. »

Cette interprétation, qui semble inspirée par le souci de conserver à Mansion la primauté de l'introduction de la typographie à Bruges et refuse nettement à Brito la part qui lui revient dans sa diffusion, pouvait sembler plausible à ce moment, où on ne connaissait de Brito que son seul *Doctrinal*.

Mais depuis lors la connaissance de l'œuvre de Brito s'est considérablement enrichie et la question n'en est devenue que plus compliquée.

Les impressions connues de Jean Veldener sont beaucoup plus nombreuses que celles de Brito. En se basant sur les recherches de Campbell, Polain, Holtrop et Proctor, on parvient à établir d'une manière assez exacte, un aperçu systématique de l'œuvre de ce proto-typographe.

Dans le tableau ci-joint on trouvera, par ordre chronologique, subdivisé par ordre de lieu, une liste détaillée de tous les livres imprimés par Jean Veldener, dont font mention Campbell et Polain, avec indication des numéros sous lesquels ils ont été décrits par ces deux auteurs, ainsi que le numéro du type dans lequel ils ont été composés d'après Holtrop et les bibliothèques qui en possèdent des exemplaires.

Le *Fasciculus*, dont Van Praet faisait déjà mention, est imprimé, d'après Holtrop, dans le caractère indiqué dans ses *Monuments Typographiques* sous le n° 40 (24).

Or, dans notre tableau nous remarquons que ce type revient en outre dans le *Kalendarium*, le *Bouc van den Houte* et le *Valuacie*.

Nous disposons donc de quatre points de repaire.

D'après les renseignements qui nous ont été communiqués par le Conservateur du département des Incunables du British Museum, le type du *Kalendarium* est exactement le même que celui du *Epistelen* de 1481 et du *Valuacie*.

En consultant le tableau et en comparant les numéros des types de ces trois impressions, nous pouvons conclure que 40 (24) = 39 (29).

D'après les renseignements que nous a transmis Mr. Vincent, conservateur à la Bibliothèque Royale de Belgique, le type du *Valuacie* est exactement le même que celui du *Bouc van den Houte*, ce qui confirme les indications de Van Praet.

Toutes les impressions de Veldener parues entre 1478 et 1481 à Utrecht et entre 1483 et 1484 à Culemborg, sont exécutées avec le type 40 (24) = 39 (29).

Mais entre 1473 et 1477, nous trouvons comme étant imprimé à Louvain et exécuté avec le caractère 40 (24), le *Kalendarium* que l'on est convenu de situer en 1476, parceque cette année a été prise comme base des calculs. Mais on se demande ce que vient faire cette édition du type 40 (24) parmi toute une série du type 48 (27) et

47 (28) et si elle doit nécessairement être située dans l'année à laquelle se rapportent ses calculs ? Ne pourrait-elle pas avoir été imprimée plus tard à Utrecht, à l'époque où Veldener faisait un usage courant de ce type ?

Dans le cas où le *Kalendarium*, non pourvu de date, de lieu ni de nom d'imprimeur, aurait paru à Louvain en l'année 1476, Veldener aurait employé son caractère gothique à partir de 1476 jusqu'en 1484.

Dans le cas où ce volume aurait été imprimé à Utrecht, Veldener l'aurait employé à partir de 1478 seulement.

Mais ce type de Veldener est-il vraiment le même que celui de Brito ?

Une étude comparative des fragments de Brito, qui reposent aux Archives Communales de la ville de Bruges et du *Fasciculus* flamand qui repose à la Bibliothèque Communale, m'a permis de faire les constatations suivantes :

Sont absolument identiques :

toutes les lettres majuscules ;

les lettres minuscules, a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, x, y, z ;

entre beaucoup d'autres, les ligatures très caractéristiques ff, pp et ad ;

ainsi que les points.

Il faut toutefois faire une exception quant à la lettre majuscule R, dont Brito possède deux types différents. Au second de ses R manque le jambage droit, et la partie supérieure de la lettre est séparée de la partie inférieure par un trait horizontal.

Tous deux emploient deux r minuscules différents, le r ordinaire et un autre en forme de z ; deux types différents de y, l'un, à hampe recourbée vers la droite en forme de crochet, l'autre en tout semblable à leur lettre n finale, dont le jambage postérieur finit en hampe légèrement recourbée vers la gauche, mais surmontée de deux points.

Chez Brito comme chez Veldener on remarque l'emploi de lettres supérieures.

Par contre Veldener possède une ligature *id* que l'on ne trouve que chez lui, ainsi qu'un *v* et un *w* minuscules ordinaires que Brito n'a pas.

Brito emploie sa lettre majuscule *W* indifféremment comme minuscule et comme majuscule, alors que Veldener n'en fait l'emploi que comme majuscule.

Brito possède un *v* dans le même genre que son *w* dont question ci-dessus, mais qu'il n'emploie, contrairement à ce qu'il fait pour son *w*, que comme minuscule, car il possède la même majuscule *v* que Veldener.

Il fait emploi en outre des ligatures *da* et *de*, à *d* en forme de *8* à tête aplatie, dont on semble trouver un vestige chez Veldener dans un signe en forme de *8* qu'il emploie comme abréviation pour *der*.

Les majuscules du gros caractère que Brito a employé pour l'introduction du *Doctrinal* et dans le corps de son *Disticha Catonis*, sont d'un dessin absolument identique aux majuscules de son caractère ordinaire.

En résumé :

Veldener fait donc usage, à l'exclusion de Brito :

- d'une ligature *id* ;
- de lettres *v* et *w* minuscules ;
- et d'une abréviation *8* pour le mot *der*.

Par contre Brito possède, à l'exclusion de Veldener :

- un genre de *v* à haste en forme de crochet fermé, étiré dans le sens de la largeur ;
- un *r* majuscule ;
- et les ligatures *da* et *de*.

Brito a employé encore quelques signes spéciaux dans ses éditions françaises dont Veldener n'aura vraisemblablement pas eu l'emploi pour ses livres flamands. Mais comme je n'ai pu comparer que le seul *Fasciculus*, il ne m'a pas été possible de pousser mon examen à fond dans ce sens.

Reste le corps des caractères. En prenant comme base la hauteur de 20 lignes et en mesurant à partir du haut des lettres basses de la première ligne, jusqu'au haut des lettres basses de la 21e ligne, ce qui correspond à vingt fois l'image du caractère imprimé et vingt fois le blanc, il doit être possible d'établir une comparaison entre la force de corps des caractères de Brito et de Veldener.

D'après les mesures prises par les conservateurs des différentes bibliothèques où reposent les incunables en question et par moi-même sur le *Fasciculus* flamand et les fragments de Bruges, nous pouvons dresser le tableau suivant :

BRITO, <i>Doctrinal</i> , Paris	}	117 m/m
<i>Theodolet</i> , Edinbourg		117 »
<i>Deffense</i> , Courtrai	}	?
<i>Doctrinal</i> , Bruges		114 »
<i>Harau Martin</i> , Bruges	}	114 »
<i>Deffense</i> , Bruges		115 »
<i>Disticha</i> , Bruges		115 »
VELDENER, <i>Fasciculus</i> , Bruges	}	115 »
<i>Kalendarium</i> , Londres		115 »
<i>Bouc van den Houte</i> , Bruxelles	}	115 »
<i>Valuacie</i> , Bruxelles		115 »

En ne tenant pas compte des fragments de Bruges qui ont été collés et qui sont loin d'être dans un état de conservation permettant une comparaison, nous constatons un écart de 2 m/m par 20 lignes, ou de 1,7 % entre le corps des caractères de Brito et ceux de Veldener.

A quoi cette différence pourrait-elle être attribuée ?

Mais avant de répondre à cette question, précisons les résultats d'une comparaison entre les caractères de Veldener et de Brito. Je crois pouvoir les ramener aux quatre points suivants :

- 1) *la similitude incontestable du tracé de l'image* des caractères chez Brito et Veldener ;
- 2) *leur position différente* chez ces deux prototypographes ;
- 3) *la différence minimale dans les corps* employés par chacun d'eux ;
- 4) *une grande netteté de l'image chez Brito*, que nous cherchons en vain chez Veldener.

En ce qui concerne la similitude du tracé de l'image, je n'ai aucunement l'impression d'exagérer quand je me permets d'employer l'épithète *incontestable*.

De longues heures passées à étudier séparément chaque lettre de l'alphabet sur des œuvres juxtaposées de Brito et de Veldener — et cela sans aucune idée préconçue, mais en me laissant guider dans mes recherches par les constatations successives qui venaient se présenter à mes yeux et à mon esprit —, m'ont fait conclure que les différentes lettres des alphabets employés par l'un et par l'autre, doivent avoir été frappés *au moyen des mêmes poinçons*.

Quant à la position différente des caractères — plus régulière chez Veldener que chez Brito —, après avoir conclu à l'identité des poinçons, il ne reste plus qu'à conclure à *la différence des matrices* ayant servi à la coulée des deux caractères.

En effet, les différents caractères gardent toujours, chez l'un comme chez l'autre, à travers leur œuvre, cette position identique qui, à force de se répéter invariablement, finit par devenir tellement familière, qu'une œuvre non identifiée s'identifierait d'elle-même, rien qu'à cause de ces caractéristiques qui donnent une toute autre allure aux assemblages de lettres, aux mots, à l'alignement chez les deux imprimeurs.

L'hypothèse de la différence des matrices trouve un point d'appui dans ce que nous pourrions appeler l'absence de régularité qui caractérise la main-d'œuvre du moyen-âge et qui d'ailleurs en fait le charme.

Les instruments mécaniques de haute précision, permettant de nos jours de produire, non seulement deux, mais des milliers d'objets absolument identiques, faisaient défaut dans le siècle qui nous occupe. L'artisan devait se fier à ses yeux et à ses mains et il lui aura été aussi impossible de faire deux matrices absolument identiques, qu'il a été impossible à un monnayeur de frapper deux pièces de monnaie semblables de forme.

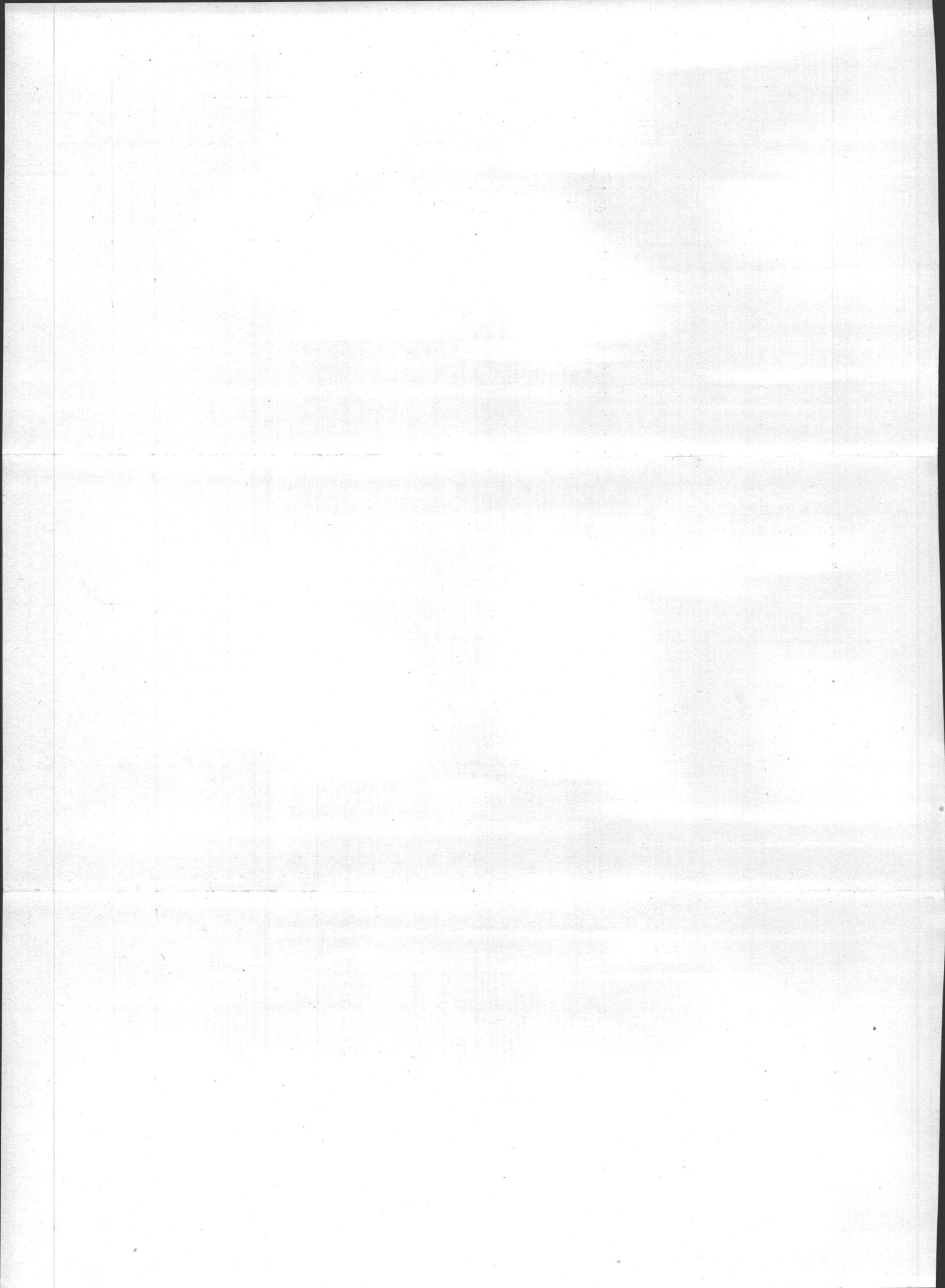
Le tracé du caractère ayant été, dans les deux cas, le résultat de la frappe au moyen du même poinçon, l'image en est la même; mais la position de l'empreinte et l'ajustage de la plaque de métal qui avait reçu l'empreinte, ayant dépendu de l'adresse manuelle de l'artisan, la forme des matrices aura nécessairement présenté de minimes différences — surtout dans l'équerrage — qui à leur tour auront provoqué ces différences de position des deux mêmes caractères, faisant partie de deux polices de matrices différentes, puisque dans chacun des deux cas, la matrice se sera présentée devant le canal de la fondeuse, dans une position différente occasionnée par la direction de ses deux côtés latéraux. Il aura donc suffi que les jambages des caractères ne fussent pas parallèles aux deux côtés latéraux, pour que l'image des lettres s'incline à droite ou à gauche et provoque cet effet de déséquilibre dans certains assemblages de caractères que nous rencontrons fréquemment chez Brito.

Rien d'ailleurs ne prouve que ces deux polices de matrices, ayant servi au coulage des caractères de Brito et de Veldener, aient été nécessairement confectionnés par le même artisan. Les poinçons peuvent avoir été prêtés par leur graveur, aussi bien que les matrices peuvent avoir été vendues à nos deux prototypographes qui, étant fondeurs-imprimeurs comme tous les premiers disciples du nouvel art, se seront bien tiré d'affaire dans l'un comme dans l'autre cas.

C'est ce qui pourrait d'ailleurs expliquer le troisième point énuméré plus haut : la différence de corps des

DATE	CAMPBELL	POLAIN	TITRE	HOLTROP	BIBLIOTHÈQUES
Louvain					
1473-74	1788	4063	Zabarella. De sententia excommunicationis	48 (27)	Evêché Bruges
1474	1654	2178	Jac. de Teramo. Consolatio peccatorum	48 (27)	Bibl. Royale, Brux.; Univ. Gand; Brit. Mus.
1474	24	—	Aeneas Silvius. Legatio Frederici III	48 (27)	?
1474	422	—	Chartrier Alain. Quadriologue	48 (27)	Ventes Revoil et d'Essling; Brunet I, 1815.
1474-75	441	1068	Cicero. Epistolae ad familiares	47 (28)	Bibl. Royale, Brux.; Univ. Louvain.
1475	169	1545	Aretio Angelus. Lectura super titulo de actionibus Institutionum.	48 (27)	Bibl. Royale, Brux.
1475	1175	—	Lucanus Annaeus. Pharsalia	48 (27)	Coll. Vergauwen, Gand; Fragm. Brit. Mus.
1476	1701	—	Laur. Valla. Elegantiae	48 (27)	British Museum.
1476	1478	3367	Rolevinck (Werner) Fasciculus Temporum, latin	47 (28)	Bibl. Royale, Brux.; Bibl. Bruges.
1476	1478	3367 ^a	» » » » »	47 (28)	Bibl. Ville, Tournai.
1476	1201	—	Maneken. Epistolares formulae quas correctia vocant	48 (27)	Bibl. Nationale, Paris.
1476	814	—	Gerson Joh. Tractatus de mendicitate spirituali	— —	Catalogue Servais N° 830.
1476	1063	—	Kalendarium Anno M ^o cccc ^o lxxvj ^o	40 (24)	British Museum.
1477	22	3165	Aeneas Silvius. Rerum familiarum epistolae	47 (28)	British Museum,
Utrecht					
1478	1596	—	Die Spinroc	39 (29)	?
1478	687	—	Epistelen ende Evangelien van den gheheelen jaere	39 (29)	British Museum.
1478	687 ^a	—	» » » » »	39 (29)	Bibl. Royale, La Haye.
1479	854	1710	Gregorius Magnus. Homiliae XL super Evangelia, flamand	39 (29)	Bibl. Royale, Bruxelles; Brit. Mus.
1479	688	1403	Epistelen ende Evangelien met sermoenen	39 (29)	Univ. Louvain; British Museum.
1480	1479	3379	Rolevinck (Werner) Fasciculus Temporum, en flamand	40 (24) 39 (29)	Bibl. Comm. Bruges; Brit. Mus.
1480	1757	2218	Jac. de Voragine. Legenda aurea sanctorum	40 (24) 39 (29)	Bibl. Royale, Bruxelles; Brit. Mus.
1480	1556	—	Sixtus. Litterae indulgentiarum	47 (28) 39 (29)	?
1481	690	—	Epistelen ende Evangelien mitten sermoenen	39 (29)	British Museum ; Bibl. publ. Harlem.
Culemborg					
1483	940	718	Bouc van den Houte	115 (34)* 40 (24)	Bibl. Royale, Bruxelles.
1484	1573	3579	Speculum humanae salvationis, en flamand	115 (34) 39 (29)	Bibl. Royale, Brux.; Liège; Brit. Mus.
1484	918	1879	Herbarius, en flamand	116 (35) 39 (29)	Bibl. Royale, Brux.; Brit. Museum.
Louvain					
1484	1675	3360	Roelants Corn. Tractatus de aegritudinibus puerorum	47 (28) 116 (35)	Bibl. Royale, Bruxelles.
1484	1509	—	Scotus Michael. Physiognomia	59 (130)	Univ. Cambridge.
1484-85	917	1877	Herbarius	116 (35)	Bibl. Royale, Brux.; Brit. Mus.
1485	916	1876	Herbarius	116 (35)	Bibl. Royale, Brux.; Averbode; Univ. Liège; Brit. Mus.
1485	799	147	Johan. Gerson. Alphabetum divini amoris	47 (28)	Séminaire Liège; Brit. Mus.
Sans date					
—	—	2771	Die Valuacie van den Ghelde	115 (34) 40 (29)	Bibl. Royale, Brux.
—	1221	—	Matheolus Perusinus. Tractatus de memoria	116 (35)	British Museum.

*Holtrop donne comme type 115 (24); Van Praet dit que le type est le même que celui du Kalendarium, donc 40 (24).

deux caractères ; l'ouverture du canal de la fondeuse employée par Veldener ayant été un peu moins large dans le sens indiquant le corps des lettres, que celle employée par Brito.

Le quatrième point : la netteté de l'image chez Brito, n'est plus du domaine exclusif de la technique de la fonderie, mais également de celle de l'imprimerie proprement dite.

La technique employée en fonderie par Veldener, à en juger par les caractères qu'elle a produits, semble avoir atteint un degré de perfectionnement plus élevé que celle de Brito. En effet, l'alignement des caractères et la position parallèle des jambages étant beaucoup plus parfaite chez le premier que chez le second, cela peut nous permettre de supposer une plus grande expérience chez l'un que chez l'autre.

Cette supposition se trouve d'ailleurs confirmée par la certitude que nous avons de l'activité de Veldener, qui exerçait déjà la profession de fondeur-imprimeur à Louvain de 1473 à 1477, tandis que nous ne possédons aucune preuve de l'activité comme fondeur de Brito, avant la parution de sa première œuvre vers 1477.

Il se pourrait donc très bien que ce caractère tant vanté soit le premier produit de l'activité de Brito, ce qui expliquerait l'enthousiasme de débutant dont il fait preuve dans les colophons de ses deux premières impressions : le *Doctrinal* et le *Théodolet*.

Rien d'étonnant dès lors que la fonte de Veldener soit plus parfaite que celle de Brito ; mais plus étonnant le fait que l'impression de Brito soit beaucoup plus nette que celle de Veldener.

Il me semble qu'on touche ici au point névralgique de la question Brito : l'impression.

Blades, dans sa biographie de W. Caxton, donne deux reproductions d'une même page, imprimées avec des encres et une pression différentes et dont les effets

rappellent nettement ceux obtenus respectivement par Brito et Veldener.

L'une, que l'on pourrait comparer à l'impression de Veldener, est imprimée avec une encre fluide et peu de pression et donne une image empâtée.

L'autre, qui donne le même effet que l'impression de Brito, est imprimée avec une encre mieux appropriée et plus de pression et donne une image claire et précise.

La preuve purement technique, qu'apporte ici W. Blades de l'influence de la qualité et de la consistance de l'encre, ainsi que de la nécessité d'une certaine pression en vue d'obtenir une image nette, ne fait que confirmer ce que tout imprimeur sait par expérience à ce sujet.

En comparant l'œuvre des deux imprimeurs qui nous occupent, nous ne pouvons qu'admirer la netteté de l'impression de Brito, netteté obtenue au détriment d'un foulage exagéré, mais supposant un instrument — une presse en l'occurrence — permettant de produire ce foulage.

Brito aurait-il construit ou perfectionné une presse à bras, employée déjà un peu partout et aussi à Bruges, dès 1475 par Colard Mansion ?

De la façon dont il insiste dans ses fameux colophons sur la netteté de l'impression obtenue avec des instruments de son invention, il faudrait le croire.

Cet article n'a qu'un seul but : celui de poser des jalons sur la route difficile de la recherche de la vérité au sujet de la vie et de l'œuvre des prototypographes Brugeois (1).

A. MAENE.

---

1) Je tiens à remercier ici les Conservateurs du Département des Incunables au British Museum, de la National Library of Scotland, de la Bibliothèque Nationale à Paris, de la Bibliothèque Royale de Belgique, des Archives de la Ville et de la Bibliothèque Communale de Bruges, pour les renseignements qu'ils m'ont procurés et l'aide qu'ils m'ont apporté.

Het Verraad van Frans Vander Straeten EN HET DOODSHOOFD OP DE SMEDENPOORT TE BRUGGE.

1691.

De oorlog van het Verbond van Augsburg kwam in 1689 een einde stellen aan het Bestand, dat op 15 Oogst 1684 voor twintig jaar tusschen Spanje en Frankrijk te Regensburg gesloten was.

Frankrijk was toen nog in het bezit van de stad en kastelnij Veurne, de stad en kastelnij Ieper, de kastelnij Waasten en de stad en roede van Meenen. De grens, gevormd door den Yzer van af de zee tot aan het fort te Knokke, liep langs Staden, Gits (Fr.), Roeselare, Kachtem (Sp.), Emelgem, Lendeledede, Heule en Wevelgem (Fr.).

Reeds in Januari 1689 vreesde men te Brugge een Fransche aanval; ook haastte men zich, toen op 22 April de oorlogsverklaring te Brugge bekend werd, de stad in staat van verdediging te stellen. Den 4 Mei kwamen 500 Hollandsche soldaten het garnizoen versterken. Voorloopig bleef alles rustig te Brugge. Het duurde tot 12 en 13 September vooraleer de Fransche soldaten een strooptocht rondom Brugge ondernamen: de bruggeling van Wynsberghe, kapitein in het Fransche leger, liet op die dagen Scheepsdale door zijn benden plunderen. Een jaar lang bleef alles weer in rust, doch in October 1690, verschenen Fransche troepen langs de Oostendsche vaart; ze werden echter teruggeslagen. Eerst op 11 Januari 1691 konden enkele duizenden Franschen te Plasschendale over de toegevrozen Oostendsche vaart trekken, deden verscheidene hofsteden te

Klemskerke in het vuur opgaan en verplichtten het Brugsche Vrije tot betaling van een oorlogsschatting. Denzelfden dag kwamen enkele afdeelingen ruiters tot dicht bij de Smedenpoort te Brugge, maar het geschut van de vestingen kon ze op de vlucht jagen. 's Anderendaags verscheen de vijand voor enkele uren tusschen de Dampoort en de Kruispoort (1).

Een algemeene ernstige aanval op de stad werd door de Franschen niet ondernomen; blijkbaar hoopte de invaller Brugge door verraad te kunnen innemen.

Op 26 Juni 1691 inderdaad, ontving de schout van Brugge het bezoek van een zeeman, Jacob Wyndekens, 25 jaar oud, en geboren te Brugge, die hem op de hoogte bracht van een plan dat beraamd werd om de stad aan de Franschen over te leveren. Uit die verklaringen bleek dat een zekere François Vander Straeten uit Eekloo, wiens broeder Guillaume deurwaarder te Brugge was, op 21 of 22 Juni, aan Wyndekens voorgesteld had den zeedienst te verlaten en onder zijn bevel soldaat te worden om partje te loopen op het platte land (2), wat hem meer zou opbrengen dan op zee te varen. Bovendien had Vander Straeten gezegd nog andere « brave gasten » die « wat brutael » moesten wezen te willen aanwerven, boven het vijftiental die reeds toegezegd hadden en waaronder zich een kloeke schoenmaker uit Gent, die te Brugge werkte, bevond.

's Anderendaags waren Wyndekens en Vander Straeten opnieuw bijeengekomen in de herberg, de Koning van

---

1) *Stadsarchief te Brugge*. Resolutieboek, 1689-1691, f°s 105-123.

2) De partijen waren vijandelijke benden van ten minsten twintig man onder het bevel van een officier, die de dorpen nu en dan tijdelijk kwamen bezetten, om te plunderen en brand te stichten, ten einde de parochie of de kastelnij te verplichten oorlogsschatting te betalen aan den vijand, of hem levensmiddelen te leveren. Bij hun vertrek uit het dorp, namen ze gewoonlijk gijzelaars mede. Cf. H. VAN HOUTTE. *Les Occupations étrangères en Belgique sous l'ancien Régime*. Deel I, Gent, 1930, bl. 32 en 145.

Spanje, in de Hooistraat, waar ze vervoegd werden door den schoenmaker.

Op 24 Juni, 's namiddags, waren Wyndekens en Vander Straeten langs het Minnewater en het Speitje gaan wandelen, en Vander Straeten had er aangetoond hoe slecht de vestingen bewaakt waren, en hoe gemakkelijk er volk met een bootje langs daar binnen de stad zou kunnen geraken. Wyndekens had « opden alder diersten eedt » moeten belooven niets te zullen verraden, waarna Vander Straeten hem had uiteengezet, dat hij langs daar een honderd gewapende Fransche soldaten, verkleed in boeren, burgers en vrouwen, 's nachts binnen de stad zou brengen, en ze voorloopig in de barakken bij het Waterhuis (1) zou verbergen. Wanneer de Smedenpoort 's morgens zou geopend worden, moesten die verkleede soldaten in kleine groepjes naar de poort trekken, er rond de burgerlijke en militaire wachten blijven slenteren tot men van buiten uit een wagen, geladen met mest, zou binnenvoeren en hem laten staan onder het schofhekk van de poort, om het nederlaten ervan te beletten. Dit zou het oogenblik zijn waarop de honderd Franschen de wachten zouden overmeesteren. Op een gegeven teeken, zouden twee honderd fransche soldaten, die in het koren verdoken lagen op het Magdalena-veld (2), de Smedenpoort komen bezetten. Drie duizend man versterking die op een half uur vandaar buiten stad, rond het kasteel van Tillegem geplaatst waren, zouden de stad binnenrukken, bovendien moesten de twee batterijen, die bij de poort opgesteld stonden, afgeschoten worden om de Fransche ruitery naar Brugge te roepen.

Vander Straeten had nog een ander plan. De eerste

---

1) Het Waterhuis ligt op de vestingen tusschen de Smedenpoort en de Boeveriepoort, rechtover de Fonteinstraat.

2) Het Magdalena-veld lag buiten de stad, rechtover het Waterhuis.

honderd Franschen zouden verkleed het openen van de Smedenpoort afwachten, op een Zaterdagmorgen, om samen met de buitenmensen die naar de markt kwamen, in de stad binnen te dringen. Ze zouden voorafgegaan worden door een man met een vat wijn op een kruiwagen, dat men aan de wachten zou laten uitdrinken. Ondertusschen zou een wagen met graan tot onder het schofhekken rijden, terwijl uit een overdekte wagen die erop zou volgen, talrijke soldaten zouden komen, die samen met de honderd andere de stadspoort zouden overrompelen.

Reeds 's anderendaags bekleog Vander Straeten zijn gesprek ; hij vreesde dat Wyndekens zijn plan zou verraden, en, misschien om deze laatsten te verschalken, ontvouwde hij het plan enkele van de burgers die buiten stad gingen drinken, te plunderen en bovendien met een honderd man en twee stukken geschut, de bargië van Brugge naar Oostende te bemeesteren.

Die lange getuigenis van Wyndekens was vergezeld van de volgende persoonsbeschrijving :

« Den selven Vanderstraeten is ghekleedt met een graeuwe juyste à corps van serge de Nime, met cnoppen van het selve couleur met silveren kroonthe, ende een zeem leren broeck met fil van gallon op de zyde, lynwaeten coussens met swarte clyncken ghesteecken, bruyen ghefrizeert hayr, middelbare posture » (1).

Nog denzelfden dag bracht de schout verslag uit aan den stadscommandant Graaf van Rennebourg, en aan den burgemeester van de commune. s' Anderendaags (27 Juni) werd het stadsmagistraat bij hoogdringendheid bijeengeroepen, om kennis te nemen van het verraderlijk plan « met recommandatie van het selve ten vuyttesten secret te houden, op den eedt ten aencommen van hunne officiën ghedaen ». De namen van den schuldige

---

1) *Rijksarchief te Brugge*. Fonds Brugge, N^r 685 (Criminele Informatieboek, 1691-1692), na 7 Juli 1691. Zie bijlage I.

en van den aanbrenger werden overigens niet genoemd.

Het magistraat, in overeenstemming met den stadskommandant, beval aan de kapiteinen van de wacht, de personen en de wagens die in de stad kwamen aan een scherp onderzoek te onderwerpen. Bovendien werden talrijke ronden langs de vestingen gedaan en de wachten van de Smeden- en Katelijnepoorten werden versterkt. De stadspoorten mochten eerst geopend worden, nadat patrouilles de omgeving van de stad zouden verkend hebben (1).

Wyndekens zelf werd voorloopig in hechtenis gehouden.

Op 5 Juli gelukte men erin François Vander Straeten met zijn vader en zijn broeder in hechtenis te nemen. Onmiddellijk deed het magistraat de poorten van de stad sluiten en verbood iemand zonder bijzondere toelating in of uit te laten. De wachten werden versterkt, en er werden drie nieuwe compagnien van de burgerlijke wacht onder de wapens geroepen (2).

Nog denzelfden dag werd de schoenmaker Dominicus Lycke, 24 jaar oud en geboren te Torhout, aangehouden. Volgens zijn verklaring was hij vóór drie weken samen met François Vander Straeten uit Gent naar Brugge gekomen; te Eekloo had hij vernacht in het huis van Vander Straeten. Beide waren van zin bij de Franschen dienst te nemen; werden zij echter niet als regelmatige soldaten aanvaard, dan zouden zij dienst nemen onder den gouverneur van Damme, en partie loopen op het platteland. Den 23 Juni was Vander Straeten naar zijn vader, die te Izegem verbleef, gereisd, en van daar moest hij zijn weg naar Meenen bij de Fransche overheid voortzetten. Lycke had aan Vander Straeten den volgende eed moeten afleggen: « ick sweere dat ick

---

1) *Stadsarchief te Brugge*, Resolutieboek, 1689-1691, f° 186.

2) *Ibidem*, f° 188.

het aen niemant sal vermonden ende dat op myne ziele verdoemmenesse, ende dat Godt mij straffe daer ick gaen ».

Na Lycke bevestigde Wyndekens in een nieuw onderhoud zijn eerste verklaring. Eindelijk kwam François Vander Straeten aan de beurt. Hij was 34 jaar oud, geboren te Brugge, gehuwd, en woonde te Eekloo. Hij ontkende het verraad, en beweerde dat hij slechts gesproken had van officier te worden en partie te loopen. Hij ontkende bovendien op 5 Juni naar Meenen geweest te zijn. Hij had zijn familie te Eekloo bezocht en was van daar naar Zwevezele en elders gereisd voor persoonlijke aangelegenheden, daar hij deurwaarder wilde worden. Te Izegem had hij bij zijn vader vernacht, was verder naar Meenen gereisd om er een fransch paspoort te verkrijgen, ten einde als deurwaarder op het platte land, van den overlast van de soldaten bevrijd te zijn (1).

Bij een nieuwe ondervraging, op 6 Juli, bekende hij Lycke uit Gent medegenomen te hebben om partie te loopen. Bovendien had hij hetzelfde voorgesteld aan den deserteur Melgar, die zich bij de Predikheeren schuil hield. Deze had zijn instemming met het voorstel betuigd. Vander Straeten ontkende echter dat hij aan Wyndekens een fransche sauvegardebrieff zou beloofd hebben, ten einde diens huis te vrijwaren in geval de Franschen, na het innemen van de stad Brugge, de huizen zouden plunderen. Geconfronteerd met Lycke en Wyndekens, ontkende hij alles wat deze hem ten laste legden (2).

Daarna begaven de schepenen zich naar het klooster van de Predikheeren; ze vonden er François Haeghebaert, 18 jaar, Jan Carette, even oud, en jonkheer François Blomme, 19 jaar, die allen bekenden met Vander

1) *Rijksarchief te Brugge*. Fonds Brugge, n° 630 (Criminele Examinatieboek. 1691-1695), onder 5 Juli 1691.

2) Fonds Brugge, n° 630, onder 6 Juli.

Straeten gesproken, doch ontkenden over verraad gehandeld te hebben. Pieter Priem, « gheseyt in de wandelynghe Melgaert », 40 jaar oud, die daar ook verbleef, verklaarde dat Vander Straeten voor een tiental dagen bij hem geweest was, en gevraagd had om met hem partie te loopen. Hij zou hem vrij maken bij het Hollandsch regiment waaruit hij ontvlucht was. Melgaert had geweigerd, daar hij geen soldaat meer wilde zijn (1).

Den 7 Juli werd François Vander Straeten opnieuw ondervraagd ; hij kon niet met zekerheid zeggen waar hij van 5 Juni tot 5 Juli gewoond had. Hij ontkende opnieuw alles in een confrontatie met zijn beide medeplichtigen. Over deze was hij niet te spreken, want hij beweerde « dat de schoemaeker is een dief en dat Wyndekens is een valschaert ende oversulcx dat sy niet te ghelooven en syn » (2).

Denzelfden avond hield het magistraat een buitengewone vergadering. Er werd besloten de stadspoorten 's anderendaags te openen voor de woensdagmarkt, om de landslieden met hunne wagens in en uit te laten ; aan iedere poort zou een raadsheer aanwezig zijn « om precyselick te observeren of aldaer gheen suspecte personen en willen passeren, met last vande selve te arresteren ende te doen brenghen voor den heere burghmeestere vanden commune » (3).

Den 9 Juli, nieuw verhoor. Lycke en Wyndekens moesten onder eed verklaren in het bijzijn van Vander Straeten, dat alles wat ze hem ten laste legden « is waerachtich ende niet gheseyt vuyt eenigh haet ofte nyt ofte andere consideratie om hem te beschuldighen ».

De schepenen bevolen aan Vander Straeten « dat hy de waerheyte soude segghen, ofte dat men de selve aen hem soude doen segghen met andere remedie ».

---

1) Fonds Brugge, n^r 685, onder 6 Juli.

2) N^r 630, onder 7 Juli.

3) Resolutieboek, 1689-1691, f° 188v

wat een duidelijke bedreiging met den pijnbank beteekende. Daar hij niets bekende, besloten de schepenen « desen Franchois Verstraete t'avont te stellen op de torture, te weten in den halsebant » (1).

De zitting in den pijnkelder begon, zooals gewoonlijk, 's avonds en duurde tot den volgenden morgen. De beschuldigde, enkel gekleed met een hemd, werd op een ijzeren driepikkel geplaatst, de handen op den rug gebonden en de voeten aan den pijnbank vastgesnoerd. Rond zijn hals werd een band met scherpe ijzeren punten, die door vier koorden aan de muren van den pijnkelder vastgemaakt was, geplaatst. Zoodra de patient zich roerde drongen de punten in zijn hals. Om het hem nog lastiger te maken, werd bij de pijnbank vuur gemaakt. Verloor de patient het bewustzijn, dan sloeg de scherprechter op de koorden van den halsband: de punten die diep in den hals drongen, brachten hem terstond tot het bewustzijn terug (2).

Om tien uur werd Vander Straeten in den pijnkelder gebracht. Aangezien hij niets wilde bekennen, werd hij kwart over elf in den halsband geklonken. Hij riep gedurig van de pijn en beweerde dat hij onschuldig was. Hij vroeg om te mogen biechten en dat hij zou willen sterven. Hij klaagde van de krampen in zijn beenen, en rond drie uur, nadat « docteur Inghelbrecht », die bij de foltering aanwezig was, onder eed verklaard had « dat den confessant in perikel was van qualick te worden ende te sterven, dat syn neuse clande kout was », werd de pijniging geschorst. Vander Straeten werd geboeid, onder goed geleide, naar de gevangenis teruggebracht; niemand mocht met hem spreken tenzij de cipier (3).

---

1) N^r 630, onder 9 Juli.

2) E. HUBERT. *La torture aux Pays-Bas autrichiens pendant le XVIIIe siècle*. Brussel, 1898, bl. 18, 44 en 46.

3) Fonds Brugge, n^r 630, onder 9 Juli 's avonds.

Den 12 Juli werd Jacques Vander Straeten, vader van François, ondervraagd. Vroeger was hij deurwaarder te Gistel, in het begin van den oorlog verbleef hij als deurwaarder te Tielt. Hij was van daar naar Gent gevluht. Nadat de kastelnij Kortrijk naar Frankrijk overgegaan was, had hij zich te Poeke gevestigd waar hij de achterstallige betalingen inde voor den kommies van Welden. Later was hij naar Izegem verhuisd, en had den eed van getrouwheid gedaan aan de Fransche kroon, om deurwaarder te kunnen worden van de Fransche domeinen. Hij was zonder paspoort naar Brugge gekomen, samen met zijn zoon François, om te verkrijgen dat deze het deurwaarderschap van zijn ander zoon Guillaume, die te Brugge gevestigd was, zou mogen bedienen op het platte land; daartoe had hij aan François een fransch paspoort bezorgd te Meenen. Ze waren te Brugge toegekomen langs Steenbrugge, waar er een plank over de vaart geworpen was om de afgebroken brug te vervangen (1).

De schepenen hadden opnieuw François Vander Straeten doen onderzoeken door een geneesheer, waarop ze besloten hem nog denzelfden avond voor de tweede maal op den pijnbank te leggen.

Om tien uur werd hij in den pijnkelder gebracht. Er werd hem vruchteloos naar de waarheid gevraagd. Er werd dan bevel gegeven « hem te doen prepareren ». Kwart vóór elf werd hij in den halsband gesteld. Hij lamenteerde, maar bekende niets. Hij bleef stil zitten tot na elf uren en half. Kwart vóór twaalf werd de foltering verscherpt. De scherprechter bond gewichten van drie pond aan ieder duim, aan de koord waarmede zijn handen samengebonden waren, alsook aan ieder

---

1) Ibidem, n° 630, onder 12 Juli. Na het onderhoor kwam de hoofdman van de Smedenpoort op het schepencollege verklaren dat er een van de grendels van de poort vernield was zonder dat men den dader gevonden had. (Ibidem).

groote teen. Hij herbegon te klagen en vroeg: « willen de heeren dat ick valscheyt segghe ? » Kwart na middernacht, riep hij tot den scherprechter, die waarschijnlijk op de koorden van den halsband sloeg: « Ghy moordenaer ! »

Kwart vóór vijf vroeg hij vruchteloos om losgelaten te worden, dat hij de waarheid wilde zeggen. Hij werd echter niet losgelaten, en riep « dat d'heeren gheen rechters maer moordenaers waeren ». Eindelijk kwart over vijf bekende hij alles wat hem door Wyndekens ten laste gelegd was. Hij had zijn plan aan den gouverneur van Meenen doen bekend maken door zijn vader, die voor hem een paspoort van de Franschen bekomen had. Zijn vader zou een deel van de belooning ontvangen. Zijn medeplichtigen waren vijftien Spaansche deserteurs die naar Meenen overgelopen waren, en die hij niet bij naam kende.

Na die bekentenis werd hij uit den pijnbank verlost (1).

Den 13 Juli werd Jacques Vander Straeten, vader van François, opnieuw ondervraagd. Hij bekende dat hij het fransch paspoort aan zijn zoon bezorgd had, maar ontkende iets van het verraad te weten (2).

Den volgenden dag werd François « buyten pyne ende banden » door schepenen onderhoord over zijn bekentenis op den pijnbank. Hij ontkende eerst alles en beweerde valsche bekentenissen gedaan te hebben ten gevolge van de pijn. Eindelijk bekende hij toch dat hij het een en het ander uit lichtzinnigheid verteld had aan Wyndekens, nadat hij wat te veel brandewijn gedronken had. Daarna had hij zijn plan opgeschreven en het papier verdoken onder een balk in zijn vaders huis te Izegem (3).

Daarop werden de verhooren geschorst. De stad had

---

1) N° 630, onder 12 Juli. Zie bijlage II.

2) N° 630, onder 13 Juli.

3) N° 630, onder 14 Juli.

een brief ontvangen van den Geheimen Raad te Brussel, waarbij het verder onderzoek overgedragen werd aan den procureur-generaal van den Raad van Vlaanderen, die naar Brugge gekomen was, om het bundel van de zaak, alsook de gevangenen naar Gent over te brengen. Het Brugsche magistraat mocht het proces niet verder behandelen, aangezien het hier een majesteitsschennis of landverraad gold (1).

Het magistraat beraadslaagde daarover den 15 Juli, en besloot naar den Geheimen Raad een omstandig relaas te zenden van het onderzoek, alsook te schrijven dat het magistraat van in de vroegste tijden het voorrecht had zulke zaken zelf te oordeelen « jae zelfs van crim lese maiestatis in de eerste graet, divine et humane », en dat het vroeger reeds zulke zaken behandeld had. Uittreksels uit de voorrechtbrieven en uit vroegere vonnissen werden bij den brief gevoegd. Er werd bovendien een brief gezonden naar den Gouverneur-Generaal om hem de toelating te vragen het proces verder te mogen behandelen (2).

Een stadsbode vertrok nog denzelfden nacht met deze brieven naar Brussel en naar het leger. Den vorigen dag reeds had de stad expresse brieven naar den Raad van Vlaanderen te Gent gestuurd (3).

Den 16 Juli, op de vergadering van het magistraat, werd een bevel uitgevaardigd, waarbij het verboden werd vuurwerk af te schieten, zelfs op St. Jans- en St. Pietersdag; er mocht evenmin geschoten of getrommeld worden één uur na het sluiten van de poorten tot aan de réveille 's morgens, aangezien dit zou kunnen dienen « voor eenighe secrete advertentie » voor den vijand (4).

---

1) N^r 685, onder 14 Juli.

2) *Stadsarchief te Brugge*, Resolutieboek, 1689-1691, f° 191.

3) *Stadsrekening van 1691*, f° 70.

4) *Resolutieboek, 1689-1691*, f° 192 en *Register van Hallegeboden, 1686-1698*, f° 135v (24 Juli 1691).

Den 19 Juli ontving de stad de toelating van den Geheimen Raad om de zaak verder te behandelen (1). De Raad van Vlaanderen werd daarvan op de hoogte gesteld door « expresse brieven » (2).

Denzelfden dag werd François Vander Straeten opnieuw onderhoord. Het Brugsche magistraat had op 15 Juli een messagier naar Eekloo gezonden, om een huiszoeking te vragen in het huis van François (3). Men had er een briefje gevonden waar een en ander opgeschreven stond, dat betrekking scheen te hebben op het verraad. Vander Straeten werd over dit briefje ondervraagd. Het briefje had hij geschreven in het stal van zijn oom Tortelboom; er was niemand aanwezig. In het briefje stonden duizend man in vier benden, om de toegangswegen van de stad af te zetten. Vijf- tot zeshonderd man om verdedigingswerken langs de wegen op te werpen. Verder waren er nog drieduizend man voorzien, waarvan er tweehonderd de Smedenpoort moesten overrompelen; drie duizend vijfhonderd ruiters moesten drie uur daarna naar Brugge gezonden worden. Het briefje was geschreven vier dagen vóór hij met Wyndekens over het verraad gesproken had. Hij beweerde ten slotte dat hij geen medeplichtigen had (4).

Wyndekens verklaarde dat François Vander Straeten hem nooit geen geschrift getoond had.

Het magistraat besloot daarop François nog eens op den pijnbank te leggen, enkel om zijn medeplichtigen te kennen; het verraad zelf was voldoende bewezen (5).

De foltering begon denzelfden avond om negen en half.

François beweerde geen medeplichtigen te hebben,

---

1) N° 685, onder 19 Juli 1691.

2) Stadsrekening, 1691, f° 70.

3) Ibidem.

4) Zie bijlage.

5) N° 630, onder 19 Juli.

en niettegenstaande de bedreiging van op den pijnbank gelegd te worden, bleef hij ontkennen.

Omtrent tien uur en half werd hij opnieuw in den halsband geplaatst in het bijzijn van het voltallig magistraat. Hij hield vol dat hij geen medeplichtigen had.

Rond middernacht verliet het magistraat de pijnkelder; er zouden twee schepenen en twee griffiers bij den beschuldigde blijven, deze zouden ieder uur door vier andere vervangen worden.

Rond twee uur werd de foltering tweemaal verscherpt door den scherprechter.

Om drie uur beschuldigde François van medeplichtigheid, zijn vader, zijn broeder, zijn oom, de deserteurs van Meenen die hij niet kende, alsook de waard uit de Halve Maan; ze zouden hem nog andere medeplichtigen bezorgd hebben.

Wat later verklaarde hij ongevraagd dat hij de voornoemde personen ten onrechte beschuldigd had, ten gevolge van de pijn. Hij had deze personen beschuldigd omdat hij er veel mede omgegaan was. Zijn plan had hij slechts medegedeeld aan kapitein van Wynsberghe en Joos Colyn te Meenen en aan Wyndekens te Brugge. De Fransche zouden alles zelf bezorgd hebben, en het verraad zou uitgevoerd worden zooals Wyndekens verklaard had. Hij bleef zijn verklaring volhouden tot na zes uur, wanneer hij van den pijnbank ontslagen werd. Hij had ook nog zijn leed uitgedrukt over het ontworpen verraad, en erbij gevoegd dat hij en zijn vader altijd een groote afkeer gevoeld hadden voor de Franschen (1).

Op 24 Juli 1691 veroordeelde het magistraat François Vander Straeten « met den bast (*koord*) aen den hals ghehanghen te worden aen de galghe (*op den Burg*), tot datter de doot naer volght, syn doode lichaam daer naer ghevoert te worden buyten de Smedenpoorte (*op*

---

1) Nr 630, onder 20 Juli. Zie bijlage III.

het Galgeveld, langs den Diksmuidschen Heerweg, waar nu een kapel staat op een hoogte), ende aldaer met de voeten opperwaerts ghehanghen te worden aen de galghe, ende syn hoofd afghesneden ende ghesteecken te worden op een pinne boven de Smedepoorte, ende daer van d'executie te doen over morghen den 26 Juli 1691 » (1).

De foltering en daarna het vonnis werden uitgevoerd door Jan Francq, scherprechter der stad Gent, die daarvoor ƒ 33-1-8 grooten betaald werd (2).

De uitvoering van de straf buiten de stad werd bijgewoond door de schepenen en den griffier voor crimineele zaken, die samen daarover vier pond grooten betaald werden. Ze hadden een stadsbode tot hun dienst die daarover 12 schellingen grooten ontving (3).

De officieren en de kolfdragers (leden van de staatspolitie) die François « achthien nachten ende daghen » bewaakt hadden, ontvingen dertien pond grooten voor hunne moeite (4).

Den 28 Juli werd er beslist over het lot van Jacob Wyndekens die het verraad ter kennis van den schout gebracht had. Hij werd vrijgelaten, ontving een beëlooning en daarenboven een lijfrente van honderd gulden 's jaars, op voorhand te betalen iederen 26 Juni te beginnen met den 26 Juni 1691. Voorts werd hij vrijgesteld van den dienst van de burgerlijke wacht.

Het magistrat besloot ook den bisschop te verzoeken « een publicque dancksegghynghe... te doene aen Godt almachtich », omdat het verraad op de stad tijdig ontdekt geweest was (5).

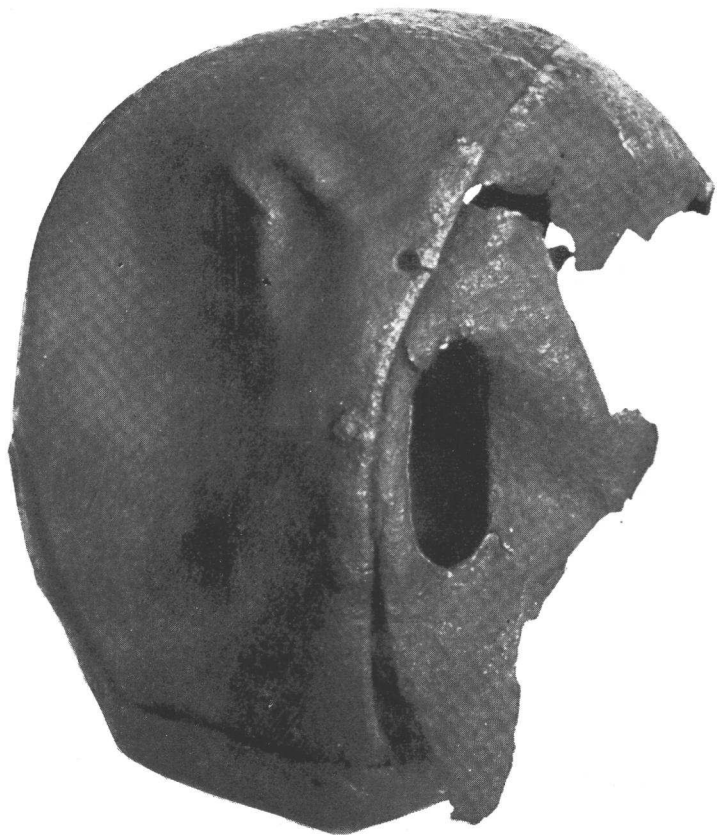
1) N^r 630, marginalia bij 5 Juli 1691 en *Stadsarchief te Brugge*, Verluytboek, 1670-1727, f° 44.

2) Stadsrekening, 1691, f° 92 v.

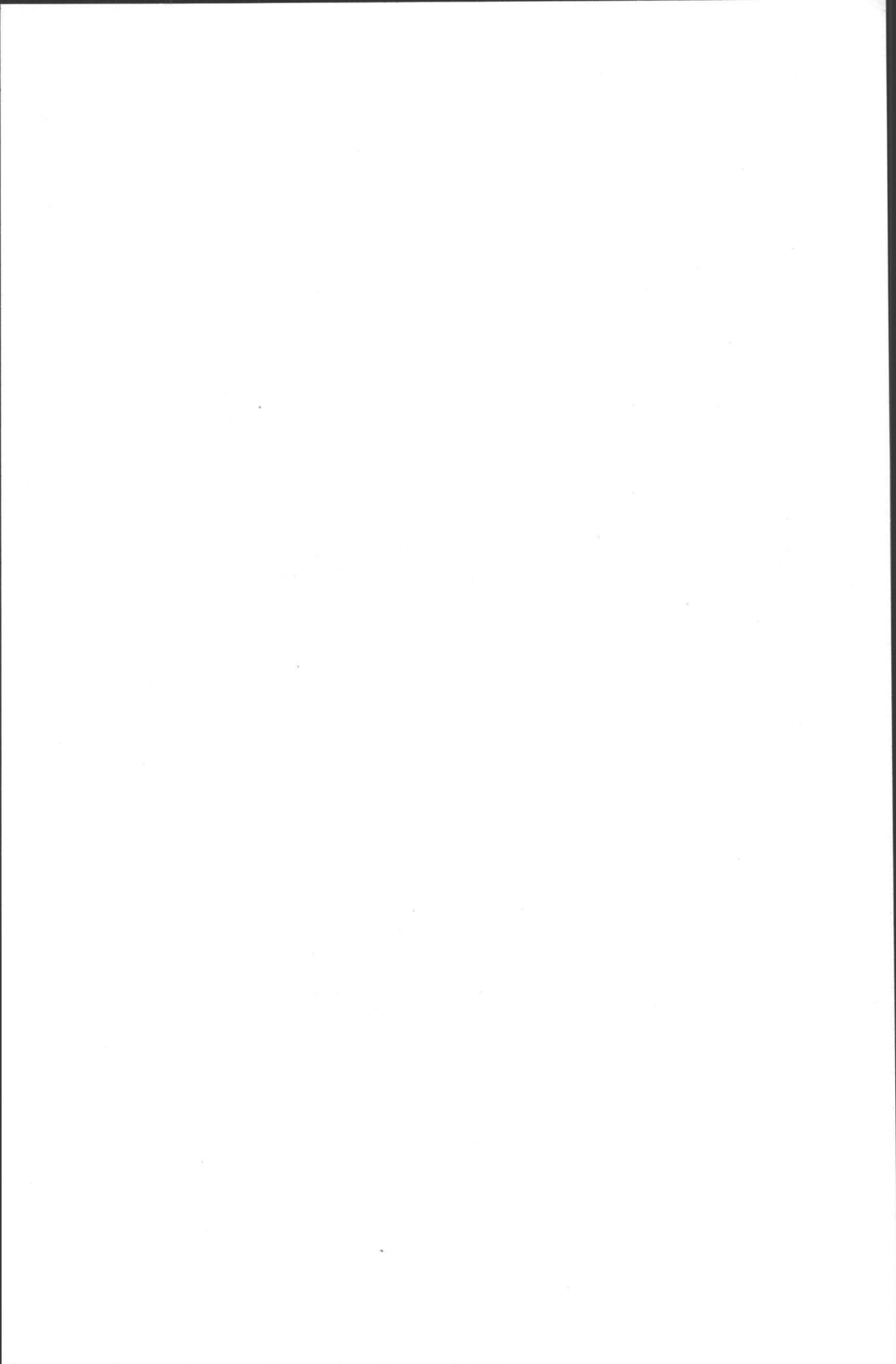
3) Ibidem, f° 70 v.

4) Ibidem, f° 93.

5) N^r 630, marginalia bij 6 Juli 1691. « Aen Jacob Wyndekens, ontdeekt hebbende het verraet van François Vander Straete jeghens dese stadt, de somme van hondert guldens hem toegeleyt syn leven lanck ghedeurende, volghende de resolutie

HOOFD DESTIJD'S OP DE SMEDENPOORT TE BRUGGE.
(Thans in het Gruuthuse-Museum aldaar).

Denzelfden dag werd de schoenmaker Dominicus Lycke, die met François Vander Straeten uit Gent medegekomen was, op vrije voeten gesteld, maar « met een vermaen » (1).

Op 8 Oogst zette het magistrat de ondervragingen voort. Het eerste verhoor was dit van Guillaume Vander Straeten, broeder van François, 39 jaar oud, geboren te Izegem, en deurwaarder te Brugge. Tot kort voor zijn aanhouding was het zes jaar dat hij zijn vader of zijn broeder gezien had. François was hem komen vragen om in zijn plaats te mogen de exploiten van deurwaarder doen op het platte land, maar hij had geweigerd. Hij had ook geld geleend aan François, die hem nooit iets had teruggegeven. François had hem nog zijn voornemen te kennen gegeven van in partie te loopen, met toelating van den gouverneur van Damme, hij had het hem ontraden indien hij aan zijn leven hield, en binnen enkele maanden niet wilde sterven aan de galg.

Daarna werd zijn vader Jacques Vander Straeten opnieuw ondervraagd. Guillaume had hem een Fransch paspoort doen vragen, om zijn deurwaarderschap op den buiten te kunnen uitoefenen, zonder van de Fransche partijen lastig gevallen te worden; in de plaats zou hij een Spaansch paspoort bezorgen. Te Tielt had hij aan de paters Recoletten een zakje met papieren in bewaring gegeven, om het niet afgenomen te worden van de soldaten toen hij naar Meulebeke moest. Het Brugsche magistrat had vernomen dat hij de Fransche schattingen ingevorderd had op Spaansche onderdanen, in geval van weigering had hij de plaatselijke griffiers bedreigd met ontvoering naar Meenen; hij had zich ook laten omkopen. Hij ontkende dit.

---

vanden collegie in daten 18^{en} July 1691, hem te betaelen t'elcken 26ⁿ Juny, een jaer vande selve lyfrente, syn: 16 Lib. 13 s. 4 gr. „ (Stadsrekening. 1691. f° 92v.).

1) Nr 630, marginalia bij 5 Juli 1691.

Toen hij naar Brugge gekomen was, had hij een zekere Tanghe medegenomen als begeleider, en hem daarvoor een goede belooning beloofd (1).

Den 13 Oogst werd hij opnieuw ondervraagd, maar ontkende alles (2).

Het duurde tot 13 September, vooraleer er iets verder gebeurde in het proces; ondertusschen had het magistraat waarschijnlijk inlichtingen ingewonnen over de twee beschuldigten. Guillaume werd dezen dag opnieuw ondervraagd. Hij verklaart in geen zes jaar te Meenen en te Izegem geweest te zijn. Daarop werd hij in vrijheid gesteld (3).

Den 27 September werd Jacques opnieuw ondervraagd. Hij vroeg vruchteloos om in vrijheid gesteld te worden (4).

Op 12 November bekende hij dat hij belastingen geïnd had op Spaansch gebied, ten voordeele van den heer van Welden, en dit op aanvraag van deurwaarder Ghyselincx te Gent, die hem daartoe naar Gent had doen komen in den zomer van 1690. Hij had daarvoor een fransch paspoort gevraagd. Hij ontkende zich te hebben laten omkopen, doch had enkel zijn salaris afgehouden, en omdat hij niet betaald werd door den kammier van de belastingen, had hij het cohier van de belastingen achtergehouden en het rechtstreeks overgemaakt aan den heer van Welden. In den zomer van 1690, had hij met een fransch paspoort, als deurwaarder van den Grooten Raad van Mechelen geëxploiteerd in de kasselrijen van den Ouden Burg van Gent, van Kortrijk en van Oudenaarde. Hij had eerst gewoond te Tielt en daarna te Poeke; hij was toen nog geen deurwaarder in franschen dienst. Het was slechts in April 1691 dat hij den eed gedaan had als

---

1) Nr 630, onder 8 Oogst.

2) Ibidem, onder 13 Oogst.

3) Ibidem, onder 13 September, en Marginalia.

4) Ibidem, onder 27 September.

deurwaarder van de Fransche domeinen, in handen van den subdélégué-juge La Porte te Meenen (1).

Het magistraat was te weten gekomen dat er vroeger aan Jacques Vander Straeten verboden geweest was nog verder zijn deurwaarderschap uit te oefenen. De deurwaarder Bou was ermede gelast geweest, en bracht op 16 November het bewijs dat hij vroeger dit verbod aan Jacques beteekend had (2).

Den 16 November moest Jacques bekennen dat hij vijftien maanden deurwaarder geweest was van den Raad van Doornik, na 1669. Dit zelfde jaar was hij vier tot vijf maanden deurwaarder geweest van de Fransche domeinen. Hij was vier- of vijfmaal deurwaarder geweest van den Grooten Raad van Mechelen. Hij wist niets meer van het verbod dat hem op 24 September 1680 beteekend was door deurwaarder Bou. Zijn laatste commissie van deurwaarder begon in 1685 en was voor zes jaren geldig. Vóór vier jaren had men aan den graaf van Gistel laten weten dat Jacques Vander Straeten het deurwaarderschap te Gistel niet meer mocht bedienen, maar toch ging hij voort met exploiteren. Hij bediende dus twee deurwaardersambten onder twee verschillende kronen, die met elkaar oorlog voerden. Dit laatste ontkende hij.

Op 19 November werd hij voor de laatste maal ondervraagd, om te weten wat hij van het verraad van zijn zoon afwist, aangezien hij veel met hem gereisd had naar Meenen, Kortrijk, Izegem en Brugge, waar ze samen werden aangehouden. Hij werd nog meer verdacht van medeplichtigheid, daar « hy... is in eede van Vranckerycke » (3).

Nog denzelfden dag werd het vonnis uitgesproken tegen Jacques Vander Straeten. Overtuigd van kennis

---

1) Ibidem, onder 12 November.

2) N° 685, onder 13 en 16 November 1691.

3) N° 680, onder 16 en 19 November

gehad te hebben van het verraad van zijn zoon, werd hij verbannen uit de landen van den koning van Spanje, voor den duur van den oorlog, op straf van « publicque gheesselynge ofte andere arbitraire correctie ». Hij moest de stad vóór zonondergang verlaten, en de landen van den koning van Spanje binnen de 24 uren. Hij werd door de politie tot buiten de stad geleid (1).

*
* *

Het verraad van François Vander Straeten had opschudding in de stad verwekt. Het verzoek aan den bisschop om « een publicque dancksegghynghe » en de rijke belooning die de aanbrenger Jacob Wyndekens ontving, bewijzen voldoende welk belang men aan de tijdige ontdekking van het verraad hechte en hoe groot men het gevaar schatte waaraan men ontsnapt was. Dit schijnt de reden geweest te zijn waarom het hoofd van François Vander Straeten dat krachtens het vonnis op de Smedenpoort geplaatst werd, naderhand door een hoofd in brons werd vervangen. Dank zij dit laatste bleef de herinnering aan het verraad, dat verijdeld was geworden, leven onder de Brugsche bevolking. Doch de juiste toedracht van de zaak geraakte vergeten (2).

In de 18^e eeuw weet Ch. Custis (3) alleen nog dat een verraad werd beraamd, spreekt echter van een « aensienelycken borger van Gendt », wiens naam hij niet noemt, stelt de gebeurtenis in 1688 en schijnt overtuigd dat het hoofd boven de Smedenpoort het

---

1) Ibidem, marginalia bij 12 Juli 1691.

2) Een getrouw verhaal van de zaak werd gegeven door een Brugsche Kroniek over 1685-1781 aan P. Ledoulx toegeschreven, en waarvan de tekst werd uitgegeven door E. H. Dr. A. DE POORTER, *Twee Jaarboeken van Brugge*. z. j. n. p [Brugge, A. Fockenier, 1937], (overdruk uit het weekblad "Burgerwelzijn" te Brugge), blz. 36-37.

3) *Jaer-boecken der Stadt Brugge*. Tweeden Druck. Brugge, 1765. Bl. III, blz. 293-294.

eigen hoofd van den verrader is (1). De legende die aldus ontstond werd nog onlangs door een fantasievolle schrijver met spannende bijzonderheden opgesmukt en misvormd tot een liefde-geschiedenis, die met de ware gebeurtenis geen het minste verband meer houdt (2).

In November 1801 werd het hoofd door de Fransche Overheid weggehaald en voorloopig op den zolder van de Smedenpoort geborgen (3). Het bleef daar liggen tot het in 1876 werd teruggevonden en naar het Oudheidkundig museum gebracht, waar het thans nog bewaard is (4).

Toen men in 1911 de herstelling van de Smedenpoort ondernam, liet de h. C. Tulpinck, lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten, een nieuw bronzen hoofd gieten. Dit stuk werd onbegrijpelijkerwijze niet op de oude plaats boven op de poort maar langs de gevel gesteld (5). Dit was niet alleen een dwaling op oudheidkundig gebied, maar valt bovendien te betreuren, omdat niets de aandacht van den toeschouwer vestigt op de plaats waar dit stuk thans is aangebracht.

JOS. DE SMET.

1) A. DUCLOS, *Bruges, Histoire et Souvenirs*. 1910, blz. 510 en *Rond den Heerd*, XII, blz. 9, neemt eenvoudig de gegevens van Custis over.

2) M. WYSEUR in een dagblad-artikel verschenen in: *L'Indépendance Belge* (18 en 19 Dec. 1935), onder den titel: *Amour et Trahison. La Porte du Crâne Expiatoire*.

3) Rijksarchief te Brugge. Fonds Le Bailly, n° 1077 (Hs. J. van Hese) onder 11 December 1801: *Un certain Van der Straeten a été décapité ici an 1691, comme espion des français, sa tête était placé au dessus de la Porte Maréchale sur un pique de fer, et depuis 2 à 3 semaines on l'a ôté par ordre de...*

4) *Rond den Heerd*, dl. XII (1876), blz. 9.

5) J. GAILLIARD, *Revue Pittoresque des Monuments qui décoraient autrefois la Ville de Bruges*. Brugge, 1850, blz. 87, geeft de afbeelding van de Smedenpoort met het oude doodshoofd op een der ijzeren staven boven op het dak.

BIJLAGEN

I.

UIT DE AANKLACHT VAN JACOB WYNDEKENS.

De Wacht langs de Brugsche Vestingen.

Actum den 26 Juny 1691.

...heeft den voornoempden Jacop opden 24 Juny ontrent de noene gaen haelen den voornoempden Verstraete om eenighe particuliere affairens, de welcke ghedaen synde, syn te saemen gaen wandelen naer het Minnewater tot op het Speyke ontrent St. Julien ; den selven Verstraete hem neder sittende op de bosweer ofte parapette, doende den selven Jacop nevens hem zitten, als wanneer den selven Verstraete hem seyde : ziet ghy wel daer buyten op de contrescarpe dat bosken ofte troncken, ende ziet ghy wel die point van die palissaden die op malcanderen corresponderen, ziet ghy wel dit huys van de watermeulen, dat compt al overeen ; segghende die sintinelle ende die sintinelle, [daer] deur menende de twee sintenellen van beede zyden van het Speyken, syn verre van malcanderen, men soude daer tusschen beyden wel kunnen passeren ; seyde hem voorts siet ghy wel dat water vande binne veste, segghende : want duynckt u, soude daer kanse syn om daer eenich volck over te commen daer op. Jacop andtworde : hoe soude dat volck over dat water gheraecken ? Als wanneer de selve Verstraete seyde : ick hebbe een bootje ofte inventie om daer ghemackelick te kunnen over commen...

*Rijksarchief te Brugge, Fonds Brugge, n^r 685 ;
na 7 Juli 1691.*

II.

UIT HET VERSLAG OVER DE TWEDE FOLTERING
VAN FR. VANDER STRAETEN.*De Bekentenis.*

Immediatelyck daernaec segde dat het wel waer is waer mede hy belast is gheworden. Ghevraeght wat hy aen Wyndekens alsdan heeft voorenghehouden, seght voorenghehouden t'hebben eenighe middelen omme de stadt in te

nemen, te weten dat hy soude Franssen doen commen hebben van Ipre, Dixmude ende andere platsen, ende die gheleyt te hebben ontrent de Smedepoorte omme de stadt met 't selve volck t'overrompelen, daertoe trachtende het canon van de vesten te haelen; seght voorts dat het volck van buytten soude ghelegghen hebben in het graen; ende in 't innemen vande poorte, datter eenen waghens gheladen met graen soude ghestelt gheworden hebben onder het schofhecken, voorts noch eenighe waghens met volck ghecleet in vrouwe cleederen ende boere cleederen, ende eenen wyten waghens vol soldaten die de wachten souden overrompelt hebben met assistentie van eenigh volck die van binnen de stadt waeren, die daer te vooren over de veste soude ghecommen syn met eene schuytte die aldaer ghebroght soude syn op eenen waghens; seght voorts dat eenige duysent fransche ruyters souden ghecommen hebben tot Thoroult, Lichtervelde ende daer ontrent, ende de poorte overrompelt synde, soude de selve ruyterye gheavancheert hebben naer de stadt, op het afschieten van het canon, ende dat alles soude gheschied hebben op eenen saterdagh. Ghevraeght met wien hy heeft ghecorrespondeert onder de Fransche, seght voor alsnoch met niemant van de fransche syde ghecorrespondeert t'hebben, dan dat de correspondentie maer en soude ghebuert hebben soo wanneer hy in franschen dienst soude gheweest hebben, ende dat het voor alsnoch maer en is gheweest een concept dat hy voorenghehouden heeft aen Wyndekens; de post seght dat hy syn concept heeft ghecommuniquiert anden gouverneur van Meenen, die beloofte hadde alle het volck noodigh synde, te besorghen ende aen hem confessant oock beloofte heeft voor synen dienst te gheven duysent pont grooten ofte meer, ende dat voor hem alleene; seght voorts dat hy confessant an Wyndekens beloofte heeft te gheven soo veel gout als hy soude connen draghen; seght dat het desseyne soude vuytgevroght gheworden hebben saterdaghe latstleden wesende den 7^{en} deser, daertoe alreede ghecommandeert volck lagh te Cnocke (1), dat het volck tot vuytwercken van het desseyne soude bestaen hebben inde nombre van vyf à ses duysent mannen.

Ghevraeght wien syne complicen souden gheweest hebben tot vuytwercken van het desseyne, seght geene complicen t'hebben nochte ghehad t'hebben.

Voorts seght dat syn desseyne tot overrompelen vande stadt

---

1) Fort te Nieuwkappelle, op de plaats waar de Ieperlee in den Yzer vloeit.

is in gheschryfte by hem ghestelt gheweest, ende alleene ghecommuniciert aen Wyndekens gaende naer d'herberghe ghe-naempt den Coninck van Spaigne, ende van daer naer de veste tot aen het Speyken alwaer hy andermael syn desseyen heeft vuytghelyt.

Bekent het pasport onder hem bevonden, ontfanghen t'hebben vanden gouverneur van Meenen door synen secretaris.

De post seght dat synen vader het desseyen anden gouverneur van Meenen heeft te kennen ghegheven, ende vanden selven gouverneur daertoe het passeport besorcht; seght voorts dat synen vader deel soude ghehad hebben in het prœmium, ende dat niemant als hy ende synen vader van het selve desseyen gheweten hebben, ende nopende syne complicen dat dat waeren vichthien deserteurs van alhier overgheloopen naer Meenen, sonder die te kennen.

Voorts vanden confessant ghevraeght synde, by aldien de Fransche de stadt hadden overmeestert, wat dat sy mette stadt souden ghedaen hebben, seght dat sylieden de stadt in hunne bewaerenisse souden ghehouden hebben.

Ghevraeght ofte de stadt niet en soude vuytghelundert gheweest hebben, seght danof niet te weten; waer t'eynden den confessant is ghestelt gheworden vuytten halsebant.

Rijksarchief te Brugge. Fonds Brugge, n° 630, onder 12 Juli 1691.

III.

UIT HET VERSLAG OVER DE DERDE FOLTERING VAN FR. VANDER STRAETEN.

De Medeplichtigen.

Actum den 20 July 1691, 's avonts ten neghenen half.

Aen Franchois Vanderstraeten voren ghehouden dat het goone hem ten laste gheleyt wiert ghenouch bleeck dat het waerachtich was, maer dat den collegie van hem geeren soude weten syn complicen, seght dat ter niet en is van het goone hem ten laste gheleyt wiert, ende raeckende syne complicen, seght gheene t'hebben. Aen hem gheseyt dat hy syne complicen moet segghen ofte dat men de selve aen hem sal doen segghen, protesteert datter gheen complicen en syn; aen hem gheseyt dat men hem op torture sal legghen alleenelick om syne complicen te weten, seght gheene te hebben.

Quaert voor den elf heuren seght: en soude myn ziele

niet verdoempt syn dat ick yemant ten onghelycke beschuldichde.

Daer naer seght : rechtveerdich, rechtveerdich, datter niemant mede ghemoeyt heeft geweest, ick neme Godt tot ghetuyghe.

Naer den elf hueren lamenteerde seere, segghende : en wilt doch niet weten dat ick niet en weet.

Quaert naer den twaelf heuren riep ghedeurich : Heere mynen goeden Godt, laet my geen valsch ghetuyghenisse gheven, daer en syn geen complicen.

Ontrent het quaert naer den twee hueren, heeft den scherprechter het ghewichte hangende aen confessants duymen, verandert ende nogh vermeedert met een ghewichte van drye pont.

Naer den twee en half heeft den scherprechter de torture nogh vermeedert met het te gaeder bynden vanden knyen van vooren. Corts daer naer heeft den confessant diversche mael gherepeteert : Heeren ghy syt ewigh verdomt om dat ghy my soo pinnight; alsoo voorts lamenterende roupende : Heere Jesus can ick anders seggen als de waerhey, seggende dat hy geen complicen en heeft, daer toe Godt voor ghetuyghe nemende...

Naer de drye heuren, seer lamenterende, seght dat syn vaeder, synen oom, syn broeder ende alle de deserteurs plichtich zyn ; ghevraeght wyen dat de deserteurs waeren, seght gheene te kennen ; seght oock daer inne plichtich te wesen de man in de Halve Maene in de stadt, ghenaeamt Wybauw ; seght dat den selfven Wybauw gheconsenteert hadde het volck te herberghen het welcke hy confessant soude gheemployert hebben ende in de stad ghebracht om dye te helpen overrompelen, seght datter aldaer soude gheherberghthebben tot nombre van vijftwintich...

Seght dat syn vaeder ende broeder ende synen oom ghenaeamt Tortelboom ende den voornoemden Wybauw altsaemen syn complicen syn ende dat zy noch andere complicen souden besorghen hebben...

Den confessant ongevraegt, heeft te kennen ghegheven dat syn vaeder, syn broeder, oom ende Wybauw nergens van en weten, ende dat hij alles heeft alleene besteken, ende dat de Franssen alles souden vuytgevroght hebben inder manieren ghelyck Wyndekens hem confessant gheaccuseert heeft ; per-

sisteert andermael van gheen complicen te weten, ende de voornoemde persoonen alleenelyck gheaccuseert t'hebben, omme dies hy mette selve persoonen veele heeft gheconverteert ghehad, ende omme dat het soude gheven beter schyn van waerheyt ; ghevraeght wanneer hy latst gheweest heeft inde Halve Maene, seght wel twee jaeren tydts gheweest te syne dat hy aldaer niet gheweest en is ; seght te persisteren dat hy syn desseyen aen niemant anders dan an Wynsberghe, aen een Joos Colyn tot Meenen, ende aen Wyndekens tot Brugghe ghecommuniquiert heeft...

De post seght dat den dagh tot vuytwercken van syn desseyen noch niet en was vaste ghestelt, ende dat hy alvooren moste andermael naer Meenen omme den dagh vaste te stellen, ende dat d'vuytwerckynge van syn desseyen soude gheschiet hebben opden voet vande accusatie van Wyndekens.

Ontrent quart voor den vyf hueren andermael ghevraeght synde van hem confessant wie syne complicen syn gheweest, persisteert gheene complicen ghehad t'hebben, versouckende continuelick los ghelaten te worden.

Ontrent den vyf hueren en alf heeft gheroepen, om te seggen dat hy door de pyne beschuldicht hadde de voornoemde complicen, maer datter niet van en was, ende dat sy nerghens van wisten, ende dat hy confessant alles hadde ghedaen, gheduerigh lamenterende ; den confessant seght voorts dat syn vader ende broeder onrechtveerdigh syn ghevanghen, mits sy geen schult en hebben, maer onnoosel syn, 't welcke hy gheduerigh repeteerde.

Ten vyf hueren en alf persisteerde den confessant dat hem niemant en soude gheholpen hebben ende dat hy gheen complicen en hadde, versouckende los ghelaeten te worden ; seght dat hy valsch soude moeten lieghen als hy anders soude seggen dat hy gedaen heeft, persisterende dat syn vader ende broeder soo onnoosel syn als een kynt in syn moeders lichaem.

Ontrent den ses hueren heeft wederomme vehementelick begonst te lamenteren, seggende dat men hem soude willen gheloooven dat hy de waerheyt gheseyt hadde ; seght dat het hem soo leet gheweest is eer hy ghevanghen is gheweest, dat hy het geerne hadde te kennen gegeven aen d'heeren, maer dat het te laete was ; versouckt wederomme ontslegen te syn, segghende dat het niet helpen en soude dat hy syn vader ende broeder soude beschuldighen mits het soude valsch syn, ende dat hy ende syn vader altoos groote afkeer van de Franssen ghehadt hebben ; seght dat hy studeert om de waerheyt te seggen.

Naer den ses heuren begost grootelicx te lamenteren, segghende geen complicen te hebben, screemende vehemente screemen, ende vanden scherprechter ghevraecht alsoo hy met loot gheseten hadde soo voorseyt is, hoe veel heuren dat het wel te rekenen als hy gheseten soude hebben sonder loot; seght dat de grotste torture is die men kan doen in den halsebandt.

Gheresolveert van hem te vraghen of hy de waerheyt wilt segghen raeckende syne complicen, seght gheene complicen ghehadt te hebben, ende gheresolveert hem te slaecken van de torture.

*Rijksarchief te Brugge. Fonds Brugge, n^r 630,
onder 20 Juli 1691.*

IV.

BRIEFJE GESCHREVEN DOOR FR. VANDER STRAETEN
IN DE GEVANGENIS.

Beminde Susters Marye en Belleken.

Ick, vader ende Gulliaume, syn alle drye schandelick publick alhier tot Brugghe ghevanghen ende met boyen geleyt; ende dat door een onrechtveerdighe beschuldynge van 2 onrechtveerdighe ende lichtveerdighe valsche schelmen, by yder een bekent voor 2 filten; ende segghen dat ghylieden ende moeder met ons dryen sout doende geweest hebben ende met finesen alhier omboden sult worden, daer Godt ende wy wel weten al onnoosel synde; om welcke schandalen te schuwen sult van erwaert commende ulieden ende moeder tsamen vinden ende suchten. De valsche beschuldynge is dat wy alhier voor Vranckeryck volck souden gemaect hebben, om ut Meenen alhier rondom met de yoornoemde valsche schelmen in partye te loopen, daer ghylieden al wel weet wy van sulcke rasse niet en syn; ende eenen van de 2 schelmen seght dat ick hem soode vooren ghehouden ende remedien vut geleyt soude hebben om de stadt te verraen ende al te vermoorden ende te branden; maer d'heeren begynen wel gewaer te worden dat het twee filten ende valschaers syn, ende niet te gelooven en syn; maer door al hun segghen, d'heeren twiffelen noch wat, ende meynen apprent datter iet van is, ende soucken onse vrienden al ut t'hooren, maer connen noyt niet recht yet achterhaelen t'onsen laste, mits wy in rechte onschuldicht syn; ende ick met vader om geen ander affaires in de stadt alhier gecommen en syn als om met Gulliaume accoort te maeken ende voor hem te reysen,

ende tsamen d'heeren commissarissen ende heere ontfangher Delefle te spreken om van hunlieden goet employ te becomen, ende tot het geven aen d'heeren kennesse van alle de valsche beschuldynghen. Godt lof, de gratie hebbe gehadt om my met recht te defenderen. Hope dat d'heeren van onsen heerelycken handel ende leven ende vande gonne vande voornoemde twee valsche schelmen vele goe satesfactie haest sullen hebben, ende wy, wy haest met loon vande schandalen in heeren sullen gestelt syn, waer toe ghylieden onse Heere sult believen te bidden, ende nevens ons goe pasientie sult believen t'hebben ; waermede blyve met groetesse van ons dryen ende Joanne ende Anna.

Ul. geaffectionneerden broeder,

't Is al geresen vt spraeke.

F. V. Straete, 1691.

*Rijksarchief te Brugge. Fonds Brugge, n° 685, los
blaadje bij 13 Oogst 1691.*

Jan-Baptist Van Acker

BRUGSCHE MINIATURIST (1794-1863).

J. B. Van Acker werd als zoon van Laurentius en Jeanne Aspeslagh, te Brugge op 1 November 1794 geboren en in de O. L. Vrouw kerk (zilveren portie) gedoopt.

Gesproten uit een eerlijke en doodeenvoudige werkmansfamilie, die moeite had om de twee eindjes aan elkaar te knopen, moest hij alras op een ambacht in de leer gaan, en werkte tot zijn achttiende jaar op eene galon-weverij. Dan nam hij dienst in het Fransche leger; na de slag van Leipzig (19 October 1813) werd hij ongedeerd naar zijne haardstede teruggezonden en begaf zich aan het teekenen. Hij volgde met vrucht de leergangen van de Brugsche Akademie, onder het bestuur van Josef Ducq.

Toen België onder het vaderlijk beheer van Willem I, koning der Vereenigde Nederlanden, kwam, spande de vorst al zijne krachten in om de sluimerende kunsten weer op te beuren. De stijve, klassieke en theatrale vertolking der geschiedenis, ingevoerd door de Fransche hervormer der kunst, Louis David, werd verlaten om een meer natuurlijke en gevoelvolle manier van opvatten en uitdrukken aan te nemen.

De stijfhoofdige maar kunstminnende vorst, deed in de 15 jaren zijner regeering, hier in België, veel meer goed aan de kunst, dan anderen gedurende gansch hunne levensloop. Hij benoemde Odevaere, als hofschilder te Brussel; Van Brée, tot bestuurder der Akademie van Antwerpen en Jos. Ducq, tot hoofdprofessor, met den titel van schilder van 't Hof, te Brugge.

Hij verleende aan de Brugsche Academie en aan hare Jointe, zijn vorstelijken steun en schonk aan deze stichting, ten jare 1817, eene jaarlijksche toelaag van 2000 gulden.

Jos. Ducq was een vriendelijk mensch en 't was onder de leiding van dezen minzamen meester dat Van Acker in de kunst zijn eerste stappen waagde. De proefstukken van den beginneling waren teekeningen met de pen, welke hij naar plaatsneden of etsen nabootste; onder deze telt men: « *de Onthoofding van Joannes* », die de kunstenaar altijd bewaard had, dewijl zij eerst ten zijne sterfhuize in openbare veiling verkocht werd.

Van Acker was met weinige verbeeldingskracht bezield, maar bezat in hooge mate, de gelukkige gave van geduld, hetgene hem meestal deed gelukken in het weergeven der gelijkenis. Hij was dus door de natuur zelf bestemd om portretschilder te worden.

Op zekeren dag schilderde hij het portret van een engelsche dienstbode, met naam John, een man die dagelijks in zijn oudershuis verscheen en er bevriend was. De dienstbode toonde het portret aan zijne meesters, en deze verzochten Van Acker, ook hun portret en deze der gansche familie te schilderen.

De bevallige en luchtige zwier zijner portretten, het frisch coloriet en de keurige teekening, mieken dat den kunstenaar alras een heele reeks prachtige portretten besteld wierd. De groote bijval die hij in het miniatuur-schilderen verwierf, deed hem besluiten zich op een grooter tooneel te wagen. Hij vertrok naar Parijs in 1824 en werd aldaar zeer vriendelijk en aanmoedigend door Frans Kinsoen ontvangen. Kinsoen, voortreffelijke portretschilder, was een zeer vriendelijke mensch en zijne lieftalligheid en zijne hulpvaardigheid voor zijne landgenooten waren spreekwoordelijk. Hij deed alles wat in zijne macht was om Van Acker te doen gelukken.

Hij vond er ook Gregorius, kunstschilder van minder

talent en minder fortuin, die later dan, als bij toeval, bestuurder der Brugsche Akademie werd en waarvan Van Acker, het onschuldig werktuig moest worden. Na een kort verblijf in Engeland, alwaar hij onverpoosd werkzaam was en schilderde, kwam hij naar zijn vaderland terug en vestigde zich ten slotte voor goed te Brugge. Hij werd lid van de besturende Commissie der Akademie en besteedde al zijnen tijd aan het maken der portretten van Engelsche en Hollandsche residenten in Brugge. Zijne faam als miniaturist steeg zoo hoog, dat ook de meeste Brugsche adellijke familiën er zich op roemden werken van hem te bezitten.

Bij zijn terugkeer te Brugge, deed Van Acker op zekeren dag, een uitstapje naar de zee; al wandelend op het zand, zag hij in de zon iets dat zijne aandacht trof en zijne bewondering verwekte. Het was een witte parelachtige schelp, die hij opraapte en naar zijne werkplaats medenam, alwaar hij haar tot poeder brak en stampte, met eiwit tot verf bereide en zodoende, bij het schilderen, die diep-zachte witte kleuren bekwam die in zijne werken, den toetsteen werden van voornaamheid en kunde.

Tijdgenooten van den kunstenaar verzekeren dat het aan deze sneeuwwitte stof te danken was dat Van Acker die diepe doorschijnende toonen verkreeg. En inderdaad, bij nader onderzoek, moet men bekennen dat het werk van dezen laatste, zich daardoor doet onderscheiden.

Hij leefde in een tijdstip waarin de kleederdracht en de hoofdtooisels zijner modellen hoofdzakelijk schilderachtig waren. Hij wist zijne personagen op zulke manier voor te stellen, dat ieder kunstenaar, nu nog, moet bekennen, dat hij als miniaturist, niet alleen zijne kunst grondig bezat, maar tevens ook veel smaak en bevalligheid in zijne werken wist te leggen.

Om daarvan overtuigd te worden, onderzoekte men :

Portret van een officier en Portret van eene vrouw, twee miniaturen in het Stedelijk Museum te Brugge (n^{rs} 146 en 147).

De oude bestuurder der Akademie, Josef Ducq, die de eerste stappen van onzen kunstenaar geleidde, overleed op 9^{en} April 1829, en Jan Calloigne, beeldhouwer en oud-prijs van Rome, volgde hem op. Deze laatste overleed schielijk op één reis naar Antwerpen, in 1830. Na de dood van Calloigne, werd zijn leerling Jacob Dumery tot voornaamste professor aangesteld. Deze gewone beeldhouwer kon goed teekenen, doch was niet de geschikte man om het vervallen onderwijs der Akademie herop te beuren. De Commissie besloot dan ook een schilder aan het bestuur der school te roepen.

De toenmalige Commissie, samengesteld uit edellieden, kunstliefhebbers en kunstenaars, had als voorzitter advokaat Roels. Vaststellende dat het de leerlingen aan werkkraft ontbrak en er geen vooruitgang meer gemaakt werd, oordeelden zij dat Jacob Dumery de vereischte geschiktheid niet bezat. Zij zocht een opvolger. Onderhandelingen werden aangeknoopt met Gregorius, historieschilder, die sedert 33 jaren te Parijs verbleef.

Een lid van de Jointe der Akademie, graaf van Nieulandt, bood aan Gregorius de plaats van bestuurder aan. Deze laatste verhaastte zich naar Brugge weder te keeren en kwam hier in de maand van November 1835 aan. De overeenkomst die reeds op voorhand gesloten was, werd aanstonds onderteekend en Gregorius werd als directeur en hoofdprofessor onzer kunstschool benoemd.

Doch, daar hij het grootste gedeelte van zijn leven in Frankrijk had doorgebracht, keerde hij naar Vlaanderen terug met alle de vooroordeelen die de franschen gewoonlijk over ons koesteren. Als leerling van den hervormer der fransche kunst, Louis David, aartsvijand

der vlaamsche schilderwijze, liet hij weldra zijne minachting voor alles wat oprecht vlaamsch was openlijk blijken. Met vele moeite kon men hem de lessen in zijne moedertaal doen geven. Zijne verachting der vlaamsche taal, de schimpachtige zinspelingen welke hij in 't geven zijner lessen, gewoonlijk den eenen of den anderen leerling toewierp; de tegenkanting welke hij onder de burgerij en leerlingen ontmoette; de listigheid waarmede hij de leden der jurys naar zich wist te trekken, ten einde zijne bijzondere leerlingen in de prijskampen te doen zegepralen, bezorgden hem talrijke persoonlijke vijanden onder de leeraars en onder de vlaamsche burgers onzer stad.

In die strijd zouden de persoonlijkheid, het talent en het verstand van J.-B. Van Acker in het gedrang komen. In de dagbladen van dien tijd, werd hij hevig aangevallen; men verweet hem met Gregorius bevriend te zijn en als voorzitter der jury, belast met het beoordeelen der prijskampen van dit jaar, onrecht te hebben gepleegd.

De «*Journal de Bruges*» van 1839, bevat verschillende brieven (oorzaak van een hevige polimiek) onderteekend door een zekeren De Weidt, leeraar in de akademie en schilder, en den schrijver Lodewijk Van Peteghem, die Van Acker beschuldigen, door listigheid, de overige leden van de jury te hebben overhaald om sommige bijzondere leerlingen van Gregorius te begunstigen.

Intusschen, had J.-B. Van Acker gelegenheid gehad zijne naam te vergrooten door een verblijf te Brussel, alwaar hij het portret schilderde van koning Leopold I en dit van verscheidene andere hooggeplaatste personen van het hof.

Doch weldra kwam de uitvinding van Daguerre en de latere verbeteringen, die aan de fotografie een snelle verspreiding bezorgden, aan het portretschilderen een gevoelige knak gaven.

Bekommerd om de toekomst en zijn verder levens-

onderhoud, had J.-B. Van Acker reeds een deel zijner fortuin op lijfrente geplaatst, toen de dood hem op 15 Juni 1863 overviel. Hij had den ouderdom van 69 jaar bereikt. In zijn kas vond men niet meer dan 6.000 franken in aktiën en obligatiën. Een huis, gelegen in de Carmersstraat, werd voor de geringe som van 2.500 franken verkocht; hij had er nooit huurgeld van getrokken, vermits het bewoond was door zijne zuster en hare kinderen. Dit alles, benevens zijne nagelaten kunstwerken welke in openbare verkooping zeer weinig opbrachten, werd onder zijne neven en nichten verdeeld.

Het portret van den keurigen miniaturist, wiens werken nog dagelijks in het Stedelijk Museum van Brugge bewondering verwekken, werd door Bagniet op steen geteekend en tijdens zijn leven in steendrukplaat uitgegeven. Een ander geschilderd portret van Jan Van Acker, geteekend en gedateerd : *Carlo Picqué 1861*, hangt boven de deur in de professors-kamer der akademie te Brugge.

De catalogus der tentoonstelling van miniaturen te Brussel ingericht in 't jaar 1912, door baron Henri Kervyn de Lettenhove, stipte zes belangrijke werken van onzen brugschen kunstschilder aan. Het waren de nummers 502, portret van een officier; 503, portret van eene dame; 504, het portret van den Baron de Beauvoorde; 505, Mad^{me} Cathérine Gaillard; 506 en 507, Mijnheer en Mevrouw Julien Busc-De Vos, van Gent.

FLORI VAN ACKER.

Ardooie, meest onder kerkelijk oogpunt.

WILLEM DE FRAEYE, 1557-1598 (?).

Voor het eerst ontmoeten wij hem bij het aanhooren der dischrekening van 1556-1557 welke hij onderteekent, dus is hij hier vóór « Sint Jansmesse » 1557, vóór 24 Juni, dag waarop rekening gegeven werd (1).

Hij was tevens apostolische en koninklijke notaris, t. t. z. iemand die zoowel voor kerkelijke als burgerlijke zaken het ambt van notaris mocht waarnemen « waer door allerhande zaken en handelingen der menschen tot volkomen geloof, en perpetuele gedachtenisse in schrift geredigeert worden » (2). Tot apostolische notaris werd hij aangesteld door de kerkelijke overheid en tot koninklijke door de burgerlijke of door hoogere rechtbanken (3).

Een der eerste daden van De Fraeye op Ardooie moet het bezorgen geweest zijn van werken aan de kerk. Inderdaad in de oudst bewaarde muurdeelen — deze van de drie kooren — steken 2 steenen die evenals de muren zelf wijzen op dien tijd. Op den eersten, epistelkant, staat in arabische cijfers (4)

---

1) Hij is de oudst bekende bij G. F. TANGHE. *Beschrijving van Ardoye*. Brugge, 1859, blz. 55, die van hem niets weet, tenzij dat hij reeds vóór 1575 te Ardooie was.

2) J. B. HUYGHENS. *Notarius Belgicus*. Brussel, 1760, blz. 1, coll. *Placcaetboucken van Vlaenderen*, Bd. I, fol. 753 : placcaet van 7 Oct. 1531.

3) 20 Maart 1564 maakt hij den akt op van eene fondatie tot eeuwig jaargetijde door Gilles Van de Pitte en noemt zich : « notaris ende prochipape » (GA. I A 4). 20 jaar later oefent hij nog het bedrijf uit, naar een nota van pastoor Slosse zaliger bewijst, daar hij 30 Juli 1583 het huwelijkscontract opmaakt van Mher Pieter Van der Bruggen-Pantins.

4) De cijfers 1 en 9 laten geen twijfel. De twee in 't midden, die 55 moeten beteekenen, zijn slecht gemaakt — wat in die tijden wel meer gebeurt — : ware het rechte trekje wat korter ze zouden het klassieke type der 5 bij 't begin der Renaissance vormen.

het jaartal 1559, terwijl de tweede, evangeliekant, hetzelfde jaartal geeft in romeinsche cijfers.

Of dit nu herstellings- of vermeerderingswerken waren, valt niet met zekerheid uit te maken. De veldsteen (1) toch, waaruit onderaan die muren gevormd zijn, wijzen op oudere tijden, op de oude romaansche kerk. Toen in 1918 de Duitschers den toren hadden doen springen, heeft de gekende bouwmeester Jos. Vierin van Brugge, bij de herstellingswerken, deelen der romaansche pilaren der oude kerk teruggevonden en, naar zijn bevoegd oordeel, zou de oude kerk minder geweest zijn, maar iets schoons in den aard van degene die nog bewaard is te St. Baafs Vijve.

Pastoor De Fraeye beleefde in Ardoorie de benarde tijden van den geuzenoproer en de beeldstormerij. Hij zelf geeft er ons een staaltje van aan het hoofd eener kerkrekening :

« Op den vyfden dach van October 1572, tsondachs voor den noene, ontrent den thien ende elf uren in de hoogmesse, gebuerde den clopslach te Putthem, Meulebeke, Ingelmunster, Hardoye, Coolscamp ende meer andere prochien, omme met ghewelde te wederstaen de guesen, vluchtende uit Oudenaerde smorgens vrouch, dewelcke binnen denselven daghe by deselve prochianen ghevolcht waeren tot Oudenburg voor de stadt, omme gheapprehendeert ofte dootgheslegen te worden » (2).

Maar dit geldt eerder een verjagen der geuzenbenden.

Tijdens de beroerten zelf der beeldstormerij hebben de Geuzen insgelijks de kerk van Ardoorie bezocht 'en er onder meer het altaar van O. L. Vrouw onteerd (3).

Geeraard Luyckens, van Tielt, had zich dan « vervoordert, tot verzoucke van eenighe quaetwillighen te gaene in de

---

1) Ons dunkens moet de oudste kerk heel in veldsteen zijn opgetrokken geweest. Benevens in de hier vermelde deelen is dergelijk steen nog bewaard bij het nu toegemetste paradijspoortje en de zuidmuur (Markt) is voor veel deelen slechts langs buiten in modern baksteen die het oud veldsteen is komen bedekken bij de vergrooing van 1888, lijk het gebleken is tijdens werken uitgevoerd in 't begin dezer eeuw door aannemer Victor Caron.

2) TH. SEVENS. *Vlaanderen voor en tijdens het bewind der Geuzen*. Kortrijk, 1888, blz. 145, geeft dien tekst geschreven door De Fraeye « aan het hoofd eener kerkrekening, thans deel makende van de oorkonden van West-Vlaanderen te Brugge ». Herhaalde opzoekingen konden tot nu toe de hand niet leggen op dat belangwekkend stuk. Is het misschien bij vergetelheid in de papieren van Sevens blijven steken ?

3) Zie verder nieuwe consecratie van het altaar.

kercke » zijner geboortestad « ende aldaer met eenen smede-hamer te helpen brekene ende in sticken smitene daultaren ende ander cieraet ». Dit had hij ook gedaan « int godshuus aldaer » en verder « in de prochie van Ardoie, te Meulebeke ende Pitthem ». In 1580 werd hij aangehouden, gevonnist en te Kortrijk « gheëxecuteert metter coorde, zoodat er de doot naer volghde » (1).

Wat gewis ook onder den hamer der beeldstormers vernield is — in 1563 bestonden ze nog en sindsdien vinden we er nergens spoor van — zijn twee groote graftomben, zoo iets in den aard van wat men nog in Koolskamp bewoondert (2).

Hier de beschrijving, lijk ze vóór 1562 door den Brugschen kenner Cornelius Gailliard opgeteekend werd (3).

Voor den docsael licht een groote sepulture met 2 beelden in 't harnas, de visiere opghesleghen. Daar staet :

Hier licht mer Rogier van Lichtervelde, ruddere, heere van Beernem, obiit 1300, Onse Vrouwendach in Maerte (4).

Ende memorie van zynen broeder, die licht begraven in de stede van Pisa, te Freremineuren, in een voyage dat hy dede.

Zyn quartieren zyn : Lichtervelde, Gramsberghe, Wincle ende Beernem.

Mer Rogiers wyf was van die van Hasebrouck (5).

1) Medegedeeld uit *Sententieboek over de jaren 1580-1600* door TH. SEVENS. *Losse aantekeningen, rakende de tweede helft der XVIe eeuw in Geschied. en oudh. kring Kortrijk*. Bulletin, Bd. II, blz. 37-38. Hij gaf het ook in zijn *In en om het Brugsche Vrije*. Rousselare, 1905, blz. 45-46.

2) Zie over deze E. J. SOIL DE MORIAMÉ. *Fonds baptismaux et tombeaux d'art Tournaisiens en Flandre : Lichtervelde et Coolscamp*, in *Ann. soc. d'Émulation*, 1926, blz. 90-100.

3) *Épitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIe siècle d'après les manuscrits de Corneille Gailliard et d'autres auteurs*, par le baron BETHUNE. Brugge, 1900, (Soc. d'Émulation), blz. 336.

4) Zoon van Rogier en Margriete van Wyncle, vrouw van Beernem, huwde hij Jacqueline van Assebroucke, vrouw van Assebroucke en Ardoie en liet twee zonen na : Rogier, gezegd van Ardoie, die burgemeester geweest is van Brugge, en Jan. Deze laatste, ridder en heer van Ardoie en Assebroucke, was schepen van 't Vrije van 1349 tot 1357. Hij huwde Margriete van Gistel en werd, samen met zijn echtgenoot, insgelijks begraven in de kerk van Ardoie (J. GAILLIARD. *Bruges et le Franc*. Brugge, Bd. V, blz. 87-88, coll. P. DE LICHTERVELDE. *Jacques de Lichtervelde in Gesch. en oudh. kring Kortrijk*, Hand., 1936, blz. 194). Deze Jan was de vader van Jaak van Lichtervelde wiens grafstede nu nog te Koolskamp bewaard is.

5) Assebrouck.

In den zelve choor licht joncheer Romain van Claerhout, schildknaepe, heere van Ardoye (1).

De beeldstormers moeten daarenboven ook tal van voorwerpen, die geen zilver waren of althans in hunne oogen geen groote waarde bezaten, hebben weggeworpen in den pompput liggende in den Zuidwesthoek van 't oud kerkhof, de huidige Marktplaats, vlak voor de oude pastorie, die misschien wel door pastoor De Fraeye gebouwd werd (2). Inderdaad in September 1869 begon men dien put tot den bodem toe te reinigen. Gekomen op een diepte van twintig voet heeft men « koper en tinnewerk gevonden, pijpen van den orgel zeker, die bezilverd geweest waren, verscheidene gegoten koperen kandelaars, een offerpateelken geteekend 1562, eenen grooten koperen wijwaterstoop, een metalen randbkleedsel van eenen missaal enz. » Al die voorwerpen werden geschonken aan de dan nieuwe kerk van O. L. Vrouw te Rouselare (3).

Op vraag van pastoor De Fraye en de kerkmeesters kwam Bisschop Remi Drieux, op Zondag 22 Juli 1571, het ontceerde altaar van O. L. Vrouw plechtig opnieuw consacreeren en er enkele relikwien der H. Godelieve insluiten (4). Doch denzelfden dag consacreerde hij er nog 6 andere altaren: het hoogaltaar ter eer van de H. Drievuldigheid; onder het dokzaal rechts het altaar ter eere van den H. Antonius en links dat ter eer van den H. Vincentius; in den rechterbeuk een ter eer van O. L. Vrouw van de 7 Weedommen en in den linker een ter eer van den H. Martinus (5); eindelijk tegen den noordermuur een ter eer van de H. Anna (6).

Die altaren schijnen geen lang bestaan te hebben gehad, want,

1) Romein van Claerhout, Fs Adriaan, huwde Maria van Belle in 1497. Zij hadden 22 kinders waarvan slechts een vijftal meerderjarig werden (Ibid.).

2) Dit huis was inderdaad gebouwd in 1563 lijk de ankers op den gevel getuigden. Onder den oorlog fel beschadigd, is het nu verdwenen.

3) Dit alles weet GEZELLE te melden in *Rond den Heerd*, Bd IV, blz. 40.

4) Origineel in ABB. F. IV.

5) In de Dischrekening 1585-1586 is spraak van een rente « ten profijtte vande capelle van S. Maertens in Hardoye ».

6) A. DE SCHREVEL. *Notes et documents pour servir à la biographie de Remi Drieux, IIe évêque de Bruges* in *Ann. soc. d'Émulation de Bruges*, 1896, blz. 452, alles volgens de *Acta Driutii*. In die jaren van herstel na de beeldstormerij heeft Drieux in veel kerken tal van altaren geconsacreerd.

als pastoor Van Innis (zie verder) in 1628 aan den Bisschop een omstandig verslag geeft over kerk en disch, zijn er maar « vier ghewidde autaren » meer, namelijk het hoogaltaar ter eer van S. Maarten, op den rechterkant het O. L. Vrouw altaar in het koor van dien naam, op den linkeren in een kapel het altaar ter eer van S. Elooi en S. Maartens, eindelijk in de voorkerk op de noordzijde een ter eer van S. Anna (1).

Wellicht nog eens noodzakelijk ten gevolge van dezelfde beroerten werd de groote klok hergoten, waartoe de dischmeesters in 1570 eene som van 264 pond 5 schell. parisiss hebben geleend aan de kerk (2).

't Was ook in pastoor De Fraeye's tijd dat het groot seminarie, die groote vrucht van de kerkvergadering van Trente, voor het eerst kon ingericht worden, tijdelijk althans, te Brugge en dat de verscheidene kerken voor het onderhoud een jaarlijksche taxatie te betalen hadden. Zoo vinden wij in de kerkrekening van 1574 dat men betaald heeft 8 p. par. « voort seminarie » (3).

Wat ook als een bijzonderheid mag aangestipt worden, zooveel te meer H. Sacramentsloven slechts langzaam binnen

1) *Specificatio honorum mensae pauperum etc. Hardoye. 1628*, in RB. Triage de Liasses, n^r 654.

Na bovenstaande vermelding, schrijft VAN INNIS verder :

« In de kercke van Hardoye zyn noch gheweest hier voortyts den altaer van Ste Antheunis, Item den autaeer vande seven ween, Item den autaeer van den helighen geest, Item den autaeer van Ste Vincent, Item den autaeer van Ste Marten.

Maer deze vyf aultaren zyn vervallen ende niet opgherecht, nochte en hebben gheen seker incommen ghehad, dan dat de goede lieden brochten, welke in groote abondantie doen gheschiede, namelick aenden autaeer van Ste Antheunis ». Bemerck dat deze opgave niet heelemaal strookt met wat we boven gaven uit *Acta Driutii*. In 1655 vinden we nog een rente « tot profytte vanden autaeer van S. Anna binnen de kercke van Hardoye ». Stuk van 11 Maart 1655 in *Rolle van Ayshove* (RB. Triage de Liasses, n^r 340).

2) « Den zelve Jacop (= « Jacop Cloet als ontfanghere ghezyn hebbende van de groote renten ») heeft noch ghefurniert in handen van Pr Strael upperontfanghere van de kercke by vorme van leenynghen omme de groote clocke te hergieten de somme van LXXII p. par. hiermede vulcommende zyn slot van II^c LXIII p. V sch. par. twelck hy het jaer voorleden ten slote van zyne rekeninghe te boven brocht ».

Daaronder staat : « Deze LXXII p. par. by Pr Strael ghefurniert in handen van Firmynde wulf als dischmeestere danof zyne rekenynghen breeder mentioen maect jaere XV^c LXXII » (in dat jaer wordt het inderdaad vermeld). *Dischrekening 1570-1571* in GA.

3) Los blad in ABB. F. IV.

drongen in de landelijke parochiën en zulks nog meest in de XVIIe eeuw (1), 't is dat in elk geval reeds in 1576, misschien door toedoen van pastoor De Fraeye, als het er niet vroeger bestond, te Ardoois bekend was het « heilich sacramentslof ghedaen naer de hooghmesse » (2).

Eindelijk nog onder denzelfden pastoor moet Ardoois een vermaarden « schoolmeestere » gehad hebben, wat te meer onderlijnd moet worden daar in die tijden scholen ten platten lande een heele zeldzaamheid waren. In elk geval, einde 1563, komt de burgemeester van Oudenburg naar Ardoois, om er inlichtingen in te winnen over Willem Lust, schoolmeester aldaar. Weinig daarop gaat die over naar Oudenburg, waar hij niet alleen zijn wedde ziet brengen op 60 pond, wat voor dien tijd buitengewoon was, maar nog bij zijn aankomst ontvangen wordt met plechtigheid en eerewijn, een bewijs van den hoogen dunk dien men van hem had. Hij bleef er echter maar 4 jaar en kreeg dan wederom een buitengewoon afscheidsgeschenk, omdat hij zijn dienst zoo wel had volbracht (3). Over heel die zaak vonden we geen nader bescheid. Wel bestond er op Ardoois te dien tijde een Willem Lust, dien we als pachter van 't Dischhof in de rekeningen onafgebroken tegenkomen van 1554-1555 tot 1579-1580 (4). Is hij naar Oudenburg gegaan, hij heeft althans zijn pacht niet opgegeven. Dat hij schoolmeester was is ook mogelijk; want, uit een latere oorkonde, weten we dat de school — en dat is 't voornaamste: een school bestond er zekerlijk in de 16^e eeuw — bij dat dischhof was (5).

1) V. VAN DE VELDE. *Oorsprong van het lof*, Steenbrugge, Ora et Labora serie, blz. 59-60.

2) Los blad in ABB. F. IV. In de boven vermelde *Specificatio bonorum*, 1628 vinden we betalingen aan den pastoor voor « alle donderdaghe heiligh Sacramentsmesse te doene, mitsgaeders ghedurende doctave ende alle Sondaghen ende mesdaghen lof te singhene... » (Origineel in RB. Triage de Liasses, n^r 654.)

3) E. FEYS et D. VANDECASTEELE. *Histoire d'Oudenbourg*. Brugge, 1873-1878 (Soc. d'Émulation) Bd. I, blz. 593.

4) Dischrekeningen van die jaren in GA.: bij het intreden van een nieuwe pacht van 6 jaar in 1571-1572 staat er: « Willem Lust Fs Joos » en zoo verder nu en dan. Wij gelooven niet dat hier van een anderen spraak is. In 1580-1581 is het dischhof aan Wwe Willem Lust.

5) *Dischrekening 1601-1602*, f° 10 r° (RB. n^r 11585): « Nopende tdischhof daer de dischschuere up plachte te staen es by verlanghen toeghelaten de kercke voor ghelycke breedte van erfve in thof van de schole, dit hier voor memorie ».

Later bleef bestendig gevaar voortduren. Eenerzijds waren het de legers der Malkontenten (1) die niet min kwaad deden dan de Geuzen en waarvoor een heel deel der bevolking van Rouselare en omliggende gemeenten, 14 October 1578, naar Brugge de vlucht namen (2). Anderzijds ten einde beschermd te zijn, werkte men in 't zelfde jaar aan het versterken van Rouselare, waartoe een 100 tal Ardooiënen, veel meer dan hun feitelijk gevraagd was, mede werkten (3).

In Februari 1579 heeft Ardooie « moeten logieren binder voors. prochie ende heerlichede eene campagne van hondert vichtigh peerderuuters onder den capitein Person den tyt van tien daghen, thuerl. excessiven coste ». Daarom vragen beide de wetten, 14 Februari, aan 't Vrije vrijstelling van belasting (4).

Wat later werd de daking van de school vermaakt en daaruit leeren we dat ze met strooi gedekt was. *Kerkrekening 1604-1605* (RB. n° 11583): « Van twalf vademen gluu bij desen ghesworen ghelevert om de schoole te decken... » Over de scholen en het onderwijs in die tijden, zie E. MATTHIEU. *L'enseignement primaire en Belgique. Résumé historique in Congrès scientifique international des catholiques*, Brussel, 1894, 5e section: *Sciences historiques*, blz. 457-485. Hoe de onderwijzer soms ook land kreeg ter uitbating, benevens andere voordeelen, zie aldaar, blz. 471-472.

1) Zie daarover A. DE DECKER. *Geschiedenis der Malkontenten*. Antwerpen, 1882.

2) FR. DE POTTER o. c., blz. 261. In de resolutie van het magistraat van Brugge, 25 Mei 1579, staat er: « ...vanden eersten dach van octobre laetstleden ghebroken zynde in Vlaendren en aldaer begrepen ende met garnisoene bestelt houdende de steden van Meenene, Wervick, Comene, Waestene, Cassele, Meessene, ende Rousselaere ende den tyt van ontrent achte naervolghende maenden gherooft, ghebrandschat ende gheplundert dezelve steden ende alle ommeligghende dorpen ende prochien ende nu laetstmaele zeere deurlick gherooft, vermoort ende ghevanghen ghenomen tghemeente vander stede van Thielt, zo elcken es kennelick... » (A. C. DE SCHREVEL. *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre. 1577-1584*. Brugge, 1928, Bd. III, blz. 563-564). Ook was de toestand in die jaren vreeselijk door onophoudende en zware lasten benevens de plunderingen. Zie een Resolutie van 't Vrije, 27 September 1578 (Ibid., Bd. II, blz. 136-138).

3) Stadsrekening Rouselare 1578-1579: « Ghepresenteert de prochi- anen ende laten van Hardoye, alhier bescickt hebbende C mannen voor an de trancheen te werckene, verre excederende huerlieden quote ende contingent, een tonne biers in specien... » Daarbij hadden zij alsdan zware lasten te dragen « alle weke te leveren victuaillen voor den volcke van oorloghe liggende te Rousselaere, in garnisoene... » (Instructie voor die van Ieper, 17 October 1578, in A. C. DE SCHREVEL. *Recueil*, o. c. Brugge, 1924, Bd. II, blz. 226).

4) A. C. DE SCHREVEL. *Recueil*, o. c. Bd. III, blz. 187-188.

Op een vergadering te Brugge gehouden, 25 Maart 1579, zijn die van Ardooië met de andere appendanten en contribuanten van 't Vrije akkoord om te antwoorden « dat zij geen prochien en wisten daar gheen catholicquen en waren, begheerende, zy comparanten, te blyvene byde oude catholicque religie » (1).

16 Juni 1579 besloot het Magistraat van 't Vrije « te authoriseren alle de hoofmannen vanden lande ende appendantsche te weerene het loot van huerl. prochien » om zoo aan de kwaadwilligen de gelegenheid tot plunderen te ontnemen. Met de opbrengst kan de daking der kerken met schallien gedekt worden en het overige geplaatst in renten op het Vrije. Immers dagelijks werd er geplunderd vooral in « godshuusen ende kercken zonderlinghe daer eenich metal. clocken ofte loot was ». Na beraadslaging, 17 Juni daaropvolgend, nemen alle hoofdmannen en appendantsche, waaronder Ardooië, het voorstel aan (2).

Toen Farnese Vlaanderen heroverd had op de Geuzen in 1583-1584 bleven twee steden in de macht der Hollanders, Sluis en Oostende, en beide waren beruchte rooversnesten van waaruit vrijbuiters het Brugsche Vrije, Veurne-Ambacht, de kasselrijen van Ieper en Kortrijk en zelfs de streek van Rijsel afliepen, roovend en moordend. Ardooië vinden we wel nergens vermeld, maar wel omliggende plaatsen als Meulebeke, Rouselare, Beveren, zoodanig dat we stellig mogen aannemen dat ook Ardooië er onder geleden heeft (3).

Waarschijnlijk althans, om niet te zeggen zekerlijk, stierf pastoor De Fraeye te Ardooië. Stellig leeft hij nog in 1595, lijk het blijkt uit de rekening der kleine tiende van dat jaar (4).

1) Ibid. blz. 370. Zoo ook hadden zij zich vroeger, 2 December 1578, niet willen uitspreken voor het leveren der klokken om er oorlogsmateriaal van te maken (Ibid. Bd. II, blz. 473-475).

2) A. C. DE SCHREVEL. *Recueil*, o. c. Bd. III, blz. 921-924.

3) A. VIAENE. *De Vrijbuiters van Sluis in de kastelenij van Kortrijk 1585-1586*, in *Handelingen geschied- en oudheidkundige kring van Kortrijk*, 1934, blz. 277-292.

4) Rekening van het « cleen thiendeke » competerende de pastorij 1594, in RB. Vrije, n° 11584. Daarin komt de ontvang van verscheidene tienden geheel of ten deele behoorend aan de pastorij.

Wat er van zij, hij stichtte een eeuwigdurende jaargetijde tot last van disch (1), dat tot in de laatste tijden is blijven bestaan ofschoon het alles van den uiterlijken praal had verloren. Reeds boven (2) zegden wij hoe hij ook aanbevolen werd in het jaargebed.

ROELANT DE VROE, 1598-1606

In 1584 vinden wij hem als titularis der elfde kapelanie in O. L. Vrouwkerk te Brugge (3). Later werd hij pastoor te Wingene en omstreeks 1590, ten gevolge schaarschheid van priesters, had hij daarenboven nog Waardamme, Ruddervoorde, Zwevezele, Lichtervelde en Koolskamp te bedienen (4). 18 Juli 1598 wordt hij pastoor te Ardoorie (5). Wanneer hij de andere parochiën door hem bediend heeft kunnen opzeggen, kunnen we niet bepalen. Daarenboven, reeds 8 Mei 1597, was hij deken der kristenheid van Torout, waaronder Wingene lag (6).

Later moet hij ook deken van Rouselare geworden zijn (zie nog dergelijk voorbeeld verder onder van Innis): althans

---

1) « ghefundeert by heer Willem De Fraeye eertyts pasteur deser prochie tot tcelebreren van zyn jaerghetyde jaerlyckx up den dagh van den name Jhesus... » *Dischrekening 1601-1602* in RB. Vrije, n^r 11585.

2) Zie onder pastoor Bernaert.

3) G. F. TANGHE. *Panorama der bekende Kerkdienaars van O. L. Vrouw te Brugge*. Brugge, blz. 177.

4) D. DE SOMVIELE. *De pastors van Wynghene* (Handschrift in de verzameling van pastoor Slosse zaliger).

5) « 18 Juli 1598: ad postulationem vener. abbatissæ de Monstruel... contulit d^{no} ac Mag^{ro} Rolando de Vroe eccl[esi]am par[ochi]alem] de Hardoye vacantem per obitum d. Gulliemi de Fraeye. » (*Acta Episcopalia*, Reg. V, f°. 37 v°, in ABB, ons welwillend, alsook de volgende van dien aard, medegedeeld door E. H. Mich. English).

6) Naar een nota ons destijds gegeven door pastoor Slosse.

betalingen worden aan hem gedaan als deken door parochien der dekenij Roeselare (1).

De schade aan de kerk berokkend tijdens de godsdienstberoerten was nog niet heel hersteld en wat reeds gedaan werd had zware schulden voor het kerkbeheer medegebracht. Ten einde die te dekken en de verdere noodige werken te kunnen uitvoeren, vertoonden pastoor, baljuws, burgemeesters, schepenen en gezworen kerkmeesters in 1600 aan Bisschop Matthias Lambrechts, hoe de kerk gansch geplunderd was geweest en van haar looden goten grootelijks beroofd (2), hoe zij ten beste mogelijk de herstellingen hadden gedaan, maar daardoor groote schulden hadden moeten maken en daarom vroegen zeven lijnen kerkland te mogen verkoopen. Wat hun toegestaan werd (3).

Zoo werden vooreerst in 1601-1602 de glasvensters vermaakt, de koren alsook het kruis der voorkerk gewit en de pilaren en de bogen gezwart met Spaansch zwartsel. De gelden daartoe werden aan de kerk ten deele door den dischverschoten (4). Die bijzonderheden geven tevens een kijk op de kerk in die tijden. Later, in 1604-1605, wordt de « orloge » vermaakt — er was dus reeds een uurwerk op den toren

1) Zoo b. v. in de kerkrekening van Westroosebeke (onder dekenij Rouselare) over 1603, staat er: « Betaelt den deken van Hardoye over het heilig crisma anno 1603, XX den. par. (RB. Kasselrij van Yper, n^r 182). Bij F. DE POTTER, o. c. is hij onbekend, evenals Pastoor Goemaere die het zekerlijk geweest is (zie hooger). Hij was het misschien al vroeger. In elk geval, uit de ontvangsten van het « cleen thiendeke » 1594, wordt er hem betaald op bevel van pastoor De Fraeye, f° 2v^o: « Betaelt aen heere Roellant de vroeue by laeste vanden voorn. pasteur de somme van XXIII p. par. » (*Rekening* in RB. Vrije, n^r 11584).

2) Dit misschien ook ingevolge boven aangehaald besluit van 't Vrije.

3) G. F. TANGHE. *Beschrijving*, o. c. blz. 13.

4) « Betaelt aen Lucas De Reepeer ende Pieter Degreve ter causen dat zy de glasevynsters vermaect ende de chooren met trcuys van de voorckerke ghewit hebben met de leverynghe vande calcke ende zwartsel... III^c XXV p. V sch. par. ».

Daaronder staat aangeteekend dat de dischmeesters moeten toezien dat geleend geld terug te krijgen van de kerk.

Verder, f° 15, komt « specificatie » van dat werk en daarin vinden we onder meer: « Van spaensche zwartsele om de pilaren ende boghen zwart te maken XI p. I sch. par. » (*Dischrekening 1601-1602* in RB. n^r 11585).

van vroeger — en herstellingen worden gedaan aan het dak (1).

Verder werden in dezelfde tijdspanne wijwaterbakken gekocht en geplaatst (2).

Boven hebben we dakvermakingen aan de school aangestipt.

De Vroe stierf in 1606 of wat ervoor, naar blijkt uit het feit dat hij nog voorkomt in de reeds genoemde kerkrekening 1604-1605 en zijn opvolger (zie volgenden) in 1606 in Ardooie is en in zijn jaargebed, geschreven in dat jaar, onder de overledenen pastoor De Vroe aanbeveelt (3).

Terloops zij hier nóg aangestipt dat het onder dien pastoor was, in 1604, dat te Ardooie geboren werd Arnold van Geluwe, bijgenaamd den Vlaamschen Boer, die ofschoon leek, een der bedrijvigste en beste strijd heeft gevoerd tegen de protestanten. Een dertigtal werken van hem zijn bekend (4). Wanneer krijgt hij te Ardooie zijn standbeeld ?

Melden we nog ten slotte dat pastoor De Vroe misschien wel den pastorijboomgaard aanlegde dien we in de 17^e eeuw vinden, want met 1 October 1601 pacht hij aan den disch voor 3 jaar een meersch en dat nog voor 3 pond 's jaars meer dan de vorige pachter (5).

1) *Kerkrekening 1604-1605* in RB. n° 11583, waar onder meer voorkomt: «Eerst betaelt aen Jan Van Oost voor tvermaken van de orlooge met zyne verteerde costen tsamen veracordeert present heer Roelant De Vroe pasteur, de somme van IX p. par.

Aen denselven (Christiaen De Crooighe, schailliedekker) van twaelf daghen te decken te XXXVI sch. p. sdaeghs comt XXI p. XII sch. par.»

2) Zelfde *Kerkrekening 1604-1605*: «Voor stellen vande wijwaterbacquen met halen tsamen III p. XII sch. par.»

3) Hier zijn G. F. TANGHE o. c. blz. 56 en na hem DE SOMVIELE, *De Pastoors van Wyngene* (boven aangehaald handschrift) totaal mis als zij aan pastoor De Vroe het inbrengen der doop-, trouw- en doodregister toeschrijven en hem doen sterven in 1613 of daaromtrent.

4) Over dien verdienstelijken man, zie P. ALLOSSERY, *Arnold van Geluwe zijn leven*. in *Ann. soc. d'Émulation*, 1912, blz. 281-329 ('t verscheen ook afzonderlijk).

5) «Gillis De Grave van drije vierelsaet meerschen west van Laureyns Werbroucx leen over tleste VIe jaer. XXI p. par.» In nota is bijgeschreven: «Verpacht anden pasteur over III jaer voor XXVIII p. par. siaers». (*Dischrekening 1601-1602* in RB. n° 11585).

GERARDUS VAN SCHELLEBROUCK, 1606-1613 (1).

Hij was van Kortrijk (2) en begint in Ardoie het eerste doopregister in 1606 (3) en schrijft bovenaan de eerste bladzijde :

Anno Domini [1606]

[Gerardus Van] Schellebrouck Cortra[cenus]

[. . . .] immeritus pastor de H[ardoya]

baptizavi in eadem [prochia]

infantes ut sequitur.

Volgen daarop de doopakten.

In 1609 deed de kerk de beide looden goten van het koor vernieuwen (4).

1) Onbekend aan G. F. TANGHE, o. c. In *Acta Episcopalia* (ABB.) vinden we zijn benoeming niet noch deze van zijn opvolger Van Innis, maar we moeten doen opmerken dat de reeks der *Acta* onvolledig is.

2) Leerling van de H. Geest-school, zegde mij pastoor Slosse zaliger, naar *Registrum sententiarum Episcopi Brugen*, n^r 59, verkocht in 1869, in de verkoop van wijlen M. Prignot in de Langestraat te Brugge. Waar dit register beland is konden we niet vinden.

3) GA. Veel akten alsook de inleidende woorden door Van Schellebrouck zijn half weggebrokkeld. Den naam herstelden wij uit verscheidene akten waar de pastoor als peter optreedt en zijn naam inschrijft lijk wij hem bovenaan geven. Dit register is niet opgenomen in het algemeen repertorium op het gemeentehuis te Ardoie, waarschijnlijk omdat de bediende, met dit werk destijds belast, in het geschrift niets dan onverstaanbare teekens zag. Het jaartal 1606 vulden we hier in daar de eerste akten uit dat jaar zijn. Reeds de *Decreta primæ synodi*, onder Bisschop Driutius in 1571, bevelen het houden van geboorte-, huwelijks- en overlijdensregisters, maar vooral ten plattenlande komen zij maar begin 17^e eeuw.

4) « Ick Guillame Sottin lootghietere in Cortricke hebbe ghelevert den 1er Juny 1609 om de kercke van Hardoye met verlegghen van beede de koorgoten, hebben ghekost met leveringhe van de looden met de saudure ende dachueren... IX^c XXVII p. VIII sch. par. »

De betalingen hiervan zijn geschied in 1610 en 1613, maar Sottin krijgt dadelijk een afkorting: « Hier op ontfaen den 19 October 1609 doude loot commende vande zelve twee koorgoten dat weecht VII^c III^{xx} IX p. a XVI p. par. per elck hondert pondt..... I^c XXVI p. XI sch. par. »

Origineel stuk afgeleverd aan Bisschop Quinckerius, 30 Juli 1618, met aantekeningen door den kerkvoogd dat hij sommige posten in de kerkrekening niet vindt of maar half (RB. Triage de Liasses, n^r 654).

Omstreeks 1610 heeft pastoor Van Schellebrouck samen met pastoor Arnold Van Hamme van Izegem, aan de grijze zusters (Franciscanessen Tertiarissen) aldaar land bezorgd oostelijk van hun klooster om hun tuin te vergrooten. 22 Mei 1614 liet Pierre le Martre, provinciaal der Franciscanerprovincie van den H. Andreas, aan de kloosterzusters toe de verplichting op te nemen, jaarlijks een dienst te doen celebreeën na de dood der twee weldoeners (1).

Van Schellebrouck gaat hier in 1613 weg. Juister bepalen kunnen we niet. De laatste doopakten van zijn hand zijn van 23 en 25 Maart (2) en 6 Juni 1613 vinden we hem als desservitor van de parochie van Hooglede (3).

PHILIPS KAREL VAN INNIS, 1613-1637.

Deze kwam hier in de tweede helft van 1613. Later werd hij door Bisschop Quinckerius belast met de dekenij Gistel, 4 September 1630, met deze van Torhout; 25 derzelfde maand en nog met deze van Rouselare, in 1631 (4) : pastoor van Ardoie en daarenboven 3 dekenijen !

---

1) P. HILDEBRAND, Cap. *Le Couvent des Sœurs Grises à Iseghem in Neerlandia Franciscana*, 1919, blz. 17.

2) Hij schreef al de akten tot en met 11 Maart, dan nog de 2 bovenaangehaald. Al het overige in dat register schijnt ons door den koster geschreven. Immers na een (17 Maart) in 't latijn te hebben geplaatst, schrijft hij er twee (13 en 14 April) in 't vlaamsch, dan weder in 't latijn maar met fouten. Ook nu en dan zijn woorden, die hij wellicht niet kende in 't latijn in 't vlaamsch geschreven: zoo Joncvrau in akt van 1 September.

3) D. DE LAEY. *Geschiedkundige aantekeningen over Hooglede*. Rouselare, blz. 39. Zou Gerardus Schellebroek die, volgens G. F. TANGHE. *Parochieboek... van Beernem*, Brugge, 1862, blz. 65, pastoor werd te Beernem in 1631 en er overleed in 1633, dezelfde niet zijn ?

4) G. F. TANGHE. *Beschrijving...*, o. c. blz. 56 In zijn hoedanigheid van deken van Gistel kennen wij een brief van 11 October 1630 over moeilijkheden te Moere en tevens vragend of gezorgd moet worden voor een desservitor te Middelkerke en Willekenskerke (= Wilskerke) waar de pastoor van Slype dienst deed. Als deken van Rouselare schrijft hij, 14 Juni 1631, aan den bisschop over een bevel voor den pastoor van Kachtem en voegt daarbij een vurig dankwoord: «*Gratias interea immensas agens de liberalissima erga*

Vóór het aankomen van pastoor Van Innis of korts na zijne benoeming heeft de kerk, ten einde het noodige geld te bekomen tot volledige herstelling, twee maal een octrooi verkregen, het eerste vanwege de aartshertogen, 17 September 1613, tot heffen van 5689 pond par., het tweede vanwege de wet van het Vrije, 4 Juli 1614, tot innen van 6000 pond par. in 3 jaar. Die inning gebeurde lijk de gewone pointinge, lijk men het noemde, voor de gewone belastingen, dus per gemet en gerekend hier aan 3 stuivers per gemet, voor het eerste althans, met dezen verstande dat verscheidene ingezetenen, als de mulders en de brouwers, de tiendenaars of tiendepachters, de « waeghenaers » of voerlieden, de smeden en de taverniers of herbergiers getaxeerd zijn voor de uitoefening van hun bedrijf op een zeker getal bunders vooraf vastgesteld voor ieder bedrijf (1).

Op bevel, door den Bisschop van Brugge opnieuw gegeven 10 September 1618, begint hij voor goed de reeks der doopregisters en wat later de andere, door pastoor Van Schellebrouck zoo wel ingezet, maar onvolledig gebleven (2).

---

me benevolentia R^{me} sue gratie que parata est ut commoditatibus meis annuere. Mei tantum rogo per occasionem dignetur esse memor Paratus ego sum juxta capacitatem meam fideliter R^{me} tue gratie et ecclesie (sic) Dei servire, corpus, animam et quidquid habeo pro iis ponere...» (Beide brieven in RB. Archives ecclésiastiques, n° 135/3694).

Is dat soms geen uitbundige dank voor de benoeming tot deken en een bewijs dat de benoeming nog maar gebeurd was?

In elk geval bewijst het schrijven dat Van Innis deken van Rousselare was vóór 18 Juli 1631, datum door G. F. TANGHE, l.l., gegeven.

1) *Extrait uit zeker boexken van tkerckeoctroy van Hardoye ghenamt het verpaignaers boexken uitgesonden den IX Juully 1616* (ABB. F. IV). In dat stuk doet men onder meer bemerken « datter binnen Hardoye zyn XI herberghen zonder ander viere of Iperambacht » dus 15 herbergen, inbegrepen die liggende onder de zale van Ieper (lijk Mosscherambacht). Dat schijnt nog te veel want er wordt gezegd dat indien ze de belasting te hoog vinden zij kunnen uitscheiden van verkoopen: « Het waer eenen goeden middele van soo veelle te min herberghen ende coteraille te hebben volghens 't placacet van heurlieder H. H. »

2) Bovenaan zijn inschrijvingen zegt hij: « Revmus Dom. Episcopus Brug. mandavit mihi, per litteras expressas ad me 10 Sept. 1618 datas, quatenus nomina baptizatorum, testium, parentum et suscipientium in registro quodam inscriberem, quare » (dan volgt de eerste doopakt die van 16 Sept. 1618 is).

10 Oogst 1619 wordt met Pieter Vandenbroele « m^{re} temmerman van zynnen style », akkoord gemaakt « te weiren ende afdoen totten eerden in de kercke van Hardoye den moerbalkke ende ander balcken, den geheelen stoel mette angeereelen ende corbeelen onder het beelfoort in den torre alhier aengaende, ende oock het gone van den beelfoorte noodich te weiren ende naementlycken vier stuck banden ende eene plate ». Daarna moet hij alles nieuw hermaken alzo ook « leggen ende doen saegen den soldere onder het voornoemde beelfoort... » Alles moet voltrokken zijn met Paschen 1620 voor de gezamenlijke som van 60 pond grooten vlaamsch (1).

Ofschoon de geschiedenis der heeren en heerlijkheden van Ardoorie buiten het kader valt dezer enkele nota's, vermelden we toch, omdat het een tamelijk zeldzaam geval wordt onder de Bryarde's en hunne opvolgers, dat in September 1620 Charles de Bryarde, wiens vrouw de heerlijkheid van Ardoorie kwam te erven (2), aan die nieuwe heerlijkheid een bezoek

---

De eerst ingeschreven overlijdensakt is van 5 Januari 1624, maar nog blijven er leemten (Registers in GA.).

In het Doopregister 1642-1649 (Ibid.) staat vooraan, en nog eens wat verder waar de huwelijksakten ingeschreven zijn, dat de bisschop de kerk bezocht 26 April 1624 en bevel gaf dat voortaan de pastoor moest inschrijven of de ouders der gedoopten getrouwd waren of niet en in 't laatste geval minstens de namen geven indien ze gekend waren en bijvoegen dat het kind onwettig is. Bij de huwelijksakten wordt aangestipt dat de pastoor moet de « solemnisatio matrimonii » (of ze met een H. Mis getrouwd zijn) vermelden en ook de namen der getuigen.

1) Origineel onderteekend door pastoor Van Innis, Vandenbroele en de burgemeesters Joris De Coop en Maarten Van Caloen en kerkmeester Joos Roelens in RB. Triage de Liasses, n^r 529.

2) Karel van Claerhout, Fs Romein, laatste mannelijke telg der Claerhout's, was overleden 3 Juni 1620 en ligt begraven nevens het hoogaltaar in de kerk van Boeschepe (Fr. VI.). Anna, Karel's zuster, was gehuwd met Boudewijn de la Douve, heer van Vroylant. Zij hadden eene dochter, Adriana, die, 22 Mei 1576, te Ieper in S. Maartenskerk huwde met Charles de Bryarde, heer van Bavinchove (Fr. VI.) en andere landen. Beide waren pas 19 jaar oud. Bij de dood van Karel van Claerhout erfde Adriana, uit hoofde van haar moeder, de heerlijkheid van Ardoorie. Charles de Bryarde overleed te Bavinchove 17 December 1622. Beide echtgenooten waren de groote weldoeners der Capucijnen van Burburg aan wie zij een grooten eigendom tot klooster gaven. Na de dood van haar echtgenoot deed Adriana een grafsteen plaatsen te Boeschepe tot gedachtenis aan Karel van Claerhout. Zie E. DE COUSSEMAKER, *Couvent des pères Capucins à Bourbourg* in *Bull. Comité flamand de France*, Bd IV, blz. 18-20, coll. A. MERGHELYNCK. *Le fief-manoir dit le château de Beauvoorde à Wulveringham*, Brugge, 1900-1901, Bd II, bl. 321-323.

bracht (1). Bij die gelegenheid hadden groote feestelijkheden plaats (2).

1) Het kasteel der heeren van Ardooie, waar sommige Claerhout's hebben verbleven, ook nog wel Adriana de la Douve, was niet, lijk soms gezegd wordt, het Kasteel van Autvyver, maar wel een ander, dat, bij de plaats gelegen van Ardooie, sinds lang verdwenen is en waaraan slechts een paar namen nog kunnen herinneren, « *Baaskensmote* » of de mote van Constant Cools, vóór den oorlog baas of herbergier in de herberg « het Gemeentehuis », mote die nu, evenals de gedempte wal, langs de Bruggestraat, bebouwd is, en ook misschien de « *Prinsedreef* ».

Op te merken echter valt dat vroeger aan de Bruggestraat, van de plaats weg naar het kasteel toe, en ook aan het deel dat van de Peerdebrug naar het zelfde toeliep de naam gegeven werd van « *casteldreve* ». De huidige Prinsedreef bestond nog niet in 1806, naar blijkt uit de kaart van Ardooieplaats dit jaar opgemaakt. (RB. Kaarten en plannen, n° 113-68). Daar staat nog de wal op die de mote omringde, voortlopend tot over het huis nu bewoond door Dr. Georges De Mûelenaere om uit te komen in de Kortrijkstraat rechtover het huidig Hemelstraatje en dan zuiderwaarts de Kortrijkstraat te volgen zoover als het kasteelgoed lag. Of nu de naam van Prinsedreef, gemaakt bij het vullen van den wal, feitelijk aan het oud kasteel herinnert ofwel aan den burggraaf de Jonghe die dien grond tot straat gaf, laten we onbeslist. Deze laatste veronderstelling schijnt ons echter de meest aannemelijke.

Volgens het wonderschoone « *Lantbouck* » van 1689 (GA.), 5^e Begin (= wijk) n° 14, was het een « behuysde hofstede met eene bewalde mote »; volgens het « *denombrement* » door Willem van Claerhout overgelegd in 1530 voor het derde van 't gemeene: « eene hofstede te Hardoye by de [kercke] daer myn voorouders van auden tyde ghewoont hebben, groot metten walle, nederhove, meulewalle ende andere onder lant, meersch, watere ende busch drie bunderen luttel min ofte meer... » (RB. Triage de Liasses, n° 57). Het stond dus op het blok tusschen de huidige Kortrijkstraat en de straat zuidwaarts gaande van de Peerdebrugge. Daarbij kwam het blok tusschen de Bruggestraat en de Kaaistraat, waar « de Swaene » op stond. (Stukken van 1691 en 1725 in RB. Triage de Liasses, n° 414 en 24).

Wanneer het kasteel verdween kunnen we niet met zekerheid bepalen. Toen het bovengenoemd landboek gemaakt werd, moet er reeds iets van het vroeger bestaande zijn afgebroken, want in een rekening Jan Cauwe vinden we verteer gedaan « als sy het casteel gheslecht hadden » 4 November 1683 (RB. Triage de Liasses, n° 17). Later, in een stuk van 17 Maart 1731, is er sprake van « de peerdebrugge ende de wal van d'oude casteelmote » (Ibid. Triage de Liasses, n° 208).

2) *Oncosten gheschiet als mher Charles de Briaerde tot Hardoye was.* (RB. Triage de Liasses, n° 78). Onder degene die bij die gelegenheid wijn hebben geleverd vinden we ook pastoor Van Innis, voor « *Rinschen wyn* » en « *wytten franschen wyn* ».

In 1621 bouwde pastoor Van Innis een nieuwe keuken bij zijn huis en de materialen werden hem onvergeld toegestaan door baljuws, burgemeesters en schepenen op verzoek van den edelen heer van der Burgh (1).

Onder hetzelfde pastoorschap werd de reeds vernoemde kapelanie van O. L. Vrouw vereenigd met de pastorijs, wellicht om financiële redenen, maar enkele jaren nadien werden beide wederom gescheiden (2).

Wat echter den naam van Van Innis eeuwig met Ardooië moet verbinden, is zijn onverpoosd ijveren voor het instellen en doen bloeien der Kruiswagoefeningen (3). Om die godsvrucht tot het bitter lijden Christi te doen herleven (4) vroeg en bekwam hij van Bisschop Dionysius Christophorus dat de kerkvoogd heeft « op den Sondagh na d'Octave van H. Sa-

1) *Feriebouck* in RB. Triage de Liasses, n° 88: akt van 19 October 1621. Heer van der Burgh was de toenmalige bezitter van het Kasteel van Autvyver, waarover misschien wel een andere keer.

2) *Specificatio bonorum...* 1628 (RB. Triage de Liasses, n° 654): « De capelrie van onse vrouwe in Hardoye is gheuniert met de cure ende van de goederen competerende de capelrie ende de cure van Hardoye heeft syn eerwerdicheyt bewis by den pastor jeghenwoordich overgheheven » Wanneer dit gebeurde kunnen we niet bepalen.

20 Juni 1617 benoemde Bisschop Triest nog een nieuwen kapelaan (ABB. F. IV).

In een oud inventaris van 't kerkarchief (Ibid.) vinden we « *Libellus et citatoriales ad unionem cappellanie pastoratui cum fine secuto* », dus hier wel vereeniging, doch zonder aanduiding van jaar. Anderzijds in de *Rekening prochiekosten 1635-1636* (GA.) wordt een bijleg gegeven aan den pastoor « in regarde van demembra tie van de capelrie van de cuere ». Zie ook een betaling gedaan aan den pastoor, 8 Juli 1635 (*Pointynghe 1634-1635*, RB. in Triage de Liasses, n° 320).

3) Alles wat hier volgt over die instelling, putten wij uit het boekje door VAN INNIS, *Den Liefhebber der Zielen...*, waarover verder.

4) Wij zeggen *herleven*. Immers, naar 't woord van Van Innis, « dese plaetse van St. Marten tot Hardoye is van oude tyde ghehouden gheweest voor een seer devote plaetse ende oversulcks alomme vermaert ende van verre besocht; daer oock in de kercke waeren veel schoone Reliquien, ende onder andere van het houdt des heylighen Kruys, van den heylighen Martinus, etc. die aldaer noch bewaert worden in een silveren kasken, ja deselve kercke is oock beghifft gheweest met seer schoone Aflaeten. Welcke sacken door de verwoestinghen van de laetste oorlogsche beroerten verduystert wesende, heeft syn Eerwerdigheyt ghesocht door desen devoten Omgangh, dese plaetse ende kercke in haer oude vermaertheit, besoeck ende staet, ja beter (waer 't mogelyck) te brengen ». Gem. boekje, blz. 19-21.

cramentsdagh 1624 met groote solemniteyt ende Processie buyten de kercke van S. Marten in de prochie van Hardoye laeten instellen eenen seer devoten Omgangh ende Beevaert in den welcken de Mysterien van het lyden Christi (op haer verschil ende mate, met de afdeelinghen der plaetsen soo die van den heylighen Lande afgemeten zyn) vertooght wierden in kleyne Beeldekens die nu all' in schoone Capellekens, Pyramiden ende andersins verheven worden. Welcken devoten Omgangh gy (1) niet alleenelyck en hebt tydelick ende gheestelyck met groote miltheydt begift, maer oock seer devotelyck tot stichtinghe van alle Gemeynthen op den 23 Julius 1625 de begonste statien besocht » (2).

Zoo was Ardooie een der eerste parochiën van Vlaanderen waar die godvruchtige oefening ingesteld werd (3).

Een kruisweg was het echter niet onder den lateren en huidigen vorm. Vooreerst hij was buiten de kerk en, lijk we boven Van Innis hoorden zeggen, de statien waren, langs den weg, zoo ver van malkaar verwijderd, lijk bedevaarders van Jerusalem de afstanden hadden opgegeven (4). « Desen Omgangh ofte Pelgrimagie, zegt nog VAN INNIS, beghint op het Kerckhof van Hardoye, aen de Statie verthoogende het Laetste Avondmael Christi ende alsoo voor-gaende (sic) door

1) Hij spreekt hier aan bisschop Christophorus: dit stuk nemen we immers uit zijn « Toeschrift » aan den kerkvoogd.

2) Gemeld boekje, blz. 7-8. In den Zomer 1627, tusschen 19 Juni en 4 September, heeft de bisschop opnieuw bezoek gebracht aan Ardooie (Nota in 't Overlijdensregister begonnen in 1624, GA.).

3) In Brabant b.v. vinden we er vroeger, dank aan twee brabantse priesters Pieter Sterckx en Mattheus Steenberg, pastoor van Londerzele; zoo in de 16e eeuw hebben we reeds den « Cruysganck » te Leuven; andere te Mechelen, Vilvoorde en elders, echter steeds maar met 7 of 8 staties (IGN. BEAUFAYS. *Exposé historique et pratique de la dévotion au chemin de croix*. Brugge, 1908, blz. 21-22, coll. CH. ARENDT. *Historique des chemins de croix in Fédération arch. de Belgique, Congrès de Dinant*, 1903, blz. 937-944).

Te Akkerghem bij Gent werd de kruisweg ingesteld 20 Juni 1621, maar heeft slechts 18 statien: de 1e en de 19e van dezen van Ardooie bestaan er niet (MICH. ZACHMOORTER. *Sponsus Sanguinum ofte den Bloedighen Bruydegom onser sielen...* Antwerpen. Geeraerd van Wolfschaten, 1623). Anderzijds is de kruisweg van Ardooie gemodelleerd op dezen van Akkerghem,

4) In het gemeld boekje van Van Innis worden de afstanden telkens aangestipt.

seker wegh ende omganch tot dat men komt in de voorsejde parochiale Kerck daer de ghedachtenisse ende vieringhe is van de begravenisse onzes Heeren » (1).

De Ardooische kruisweg telde 20 statiën. Hier volgen ze : (2)

- 1^e) 't Laatste avondmaal.
- 2^e) Het hofken van Oliveten.
- 3^e) De plaats « der verraderye van Judas ».

Daarna kwam, met de bemerking dat het niet genomen is als statie maar alleen « voor eenen doorganch ofte passagie ende en staet daerom op ghene sekere mate » : De beek van Cedron (3).

- 4^e) Het hof van Annas.
- 5^e) Het hof van Caïphas.
- 6^e) Het hof van Pilatus.
- 7^e) Het hof van Herodes.
- 8^e) De geeseling.

Daarbij komen met bijzonder gebed, maar nog eens niet als afzonderlijke statie : de doornkroning en de vertooning Christi door Pilatus (Ecce homo).

Daarna zegt Van Innis in zijn boekje :

« Hier beghint
den bloedighen
Wegh
Christi onsen gebenedyden
Salighmakers.

Begrypende derthien hondert een en twintigh treden maeckende Ghentsche landtvoeten twee duysent neghen hondert vyfthien ende een derden deel van een duym ».

1) Gem. boekje, bl. 21.

2) Alles naar hetzelfde boekje. G. F. TANGHE, *Beschrijving*, o. c. blz. 27-31, handelt over dien omgang, doch beknopt.

3) Ofschoon dit niet als een statie geldt, moet er toch een kappelleke of iets van dien aard gestaan hebben. Inderdaad in het *Renteboek van 1690* vinden we onder 't leen Jooris van Wynghene : « suyt oost vande kercke een stuck landt daer de stacie vande beke van Cedron op staet, oost de behuysde erfve van Laureins Belaen, suyt de processiestraete van de plaetseulen naer de Claeysdamstraete... » (Archief Kasteel de Jonghe d'Ardoye). Het leen Jooris van Wynghene was heel klein en omvatte slechts een 16 nummers : het lag langs de straat van den plaatsemolen naar de Weeze, doch meest langs de Processiestraat naar die straat toe.

Daarop volgt :

- 9^e) De kruisdraging.
- 10^e) Eerste val van Jesus.
- 11^e) Ontmoeting van Maria.
- 12^e) Hulp van Simon van Cyrenen.
- 13^e) Tweede val.
- 14^e) Gesprek met de dochters van Jerusalem.
- 15^e) Laatste val.
- 16^e) Uittrekking der kleederen.
- 17^e) Jesus aan 't kruis genageld.

Bijzondere melding wordt hierna gemaakt van het feit dat Jesus, eens vast aan het kruis, voor de kruisplanting voortgesleept wordt met het kruis : 14 schreden.

18^e) Het hangen aan het kruis.

19^e) Het afdoen van het kruis.

Nog eens bijzondere melding, doch altijd zonder nieuwe statie te vormen, dat Jesus naar het graf gedragen wordt : 180 treden.

20^e) De begraafing.

Ten einde die godsvrucht te bevorderen heeft Bisschop Christophorus bij brieven van 5 Juli 1625 en 16 April 1627 een oproep tot de bevolking gericht en een aflat van 40 dagen verleend bij ieder statie (1).

Ingevolge die Bisschoppelijke voorschriften en aanmoedigingen werd de omgang jaarlijks begaan met solemneele processie op den eersten Zondag na de octave van H. Sacramentsdag, verjaardag der instelling. Tevens werden op dien dag en op de acht volgende dagen in de kerk sermoenen gepredikt en godsdienstoefeningen volbracht. Eindelijk, op den dag der H. Kruisverheffing, 14 September, werd telken jare, indien het weder het toeliet, « een groot deel van desen wegh met Processie begaen » (2).

Alles laat veronderstellen dat inderdaad de Ardooise Kruisweg veel bedevaarders deed toestroomen. Pastoor Van Innis, onvermoeibaar, niet tevreden door woord en daad zijn

1) Gemeld boekje, blz. 22. De bisschoppelijke brief van 1627 staat er afgedrukt blz. 11-16.

2) Ibid. blz. 23. Die schikkingen zijn dezelfde als deze welke we vinden voor Akkergem in 't voornoemde boek, *Sponsus sanguinum*.

volk en iedereen op te wekken, gaf in 1627, ten gerieve der bedevaarders, een boekje uit met, na dubbel inleidend woord, wonderschoone gebeden en overwegingen voor ieder statie (1); daarenboven bevat het de « Litanien tot den gekruysten Jesum Christum » (blz. 141-154), een schoone vertaling van den *Stabat mater* (blz. 157-160) (2) en « Twaelf vruchten die onsen Salighmaecker gheven wilt aen alle de ghene die hen-selven ghestadelyck sullen oeffenen in de bedenckinge syns bitteren Lydens ende sterven » (blz. 161-165).

Het titelblad luidt als volgt :

Den Lief-Hebber
der Zielen,

Met alle de weggen, die hy in syn bitter Lyden om de saligheydt der menschen betreden heeft:

Ten opsichte vanden devoten Omgangh ende Bevaert der Passie Christi, inde Prochie van Hardoye in 't Bisdom van Brugghe, worden de Statien in deselve op-gerecht, en hier ghebrocht op haer verschillende mate, met het ghetal der voet-stappen, ende Figuren ende Prophetien des ouden Testaments, eensamentlyck een Ghebedt, ende Vermaeninghe op elke Statie.

Ghemaect
door Heer Philips Carel Van
Innis, Pasteur van S. Martens
Kercke t'Hardoye voornoemt

Tot Brugghe gedruckt by Martinus
Vander Meulen.

Het is een klein boekje metende 122 x 70 mM., opge-

1) Zij schijnen een verkorting te zijn der gebeden voorkomend in *Sponsus sanguinum* voor Akkergem.

2) Die vertaling door VAN INNIS genoemd: « *De druckelycke klaghte vande medelydende Moeder Godis Maria* » werd door Duclos overgedrukt in *Rond den Heerd*, Bd. VIII, blz. 152, maar ze wordt er gedagteekend: 1617, in plaats van 1627. Zij is onbekend aan J. F. WILLEMS. *Vertalingen van het Kerkgezang: Stabat Mater dolorosa* in *Belgisch Museum*, Bd. III, blz. 443-472.

luisterd door verscheidene houtsneeplaatjes, meestal betrek hebbende op de passie Christi (1).

Voor het deel de gebeden bevattend is alles bijna uitsluitelijk gedrukt in schoone gothische letters.

Achteraan, na de vermelde « Twaelv vruchten... », staat er (blz. 165) :

Soeckt ghy 't Geloof, de hoop,
Gods liefde en 't eeuwig leven
Bedenckt Gods pyn en doodt
en 't wordt u al ghegeven.

Op de keerzijde daarvan, de laatste bladzijde, komt het Approbatur van 20 Februari 1627 (2).

Buiten de hooger genoemde dagen deden veel menschen nog den « devotieusen ommeganck » op Goede Vrijdag (3).

Langen tijd heeft die kruiswegbedevaart op Ardoorie gebloeid. Nog in 1788 en zelfs in 1797 wordt gewerkt « aen de statien van passieommeganck » (4).

Met de Fransche Omwenteling en den Beloken tijd, misschien ook wel ten gevolge van misbruiken (5) die ingesloten waren, is alles stilaan vervallen, zoodanig dat van die oefening, die intusschentijd vervangen is geworden door

1) Het boekje is uiterst zeldzaam geworden. Opvallend is het dat de gebeurtenis met Veronica, in onze Kruiswegen opgenomen, ofschoon ze hier niet onder de statien van den Kruisweg voorkomt, toch door een plaatje wordt afgebeeld (blz. §119).

Op een der bewaarde statien, waarover verder, de voorlaatste, die nu staat in de Statiestraat, komt onderaan de afbeelding van de afdoening van 't Kruis het volgende opschrift:

« Veronica aen Christus
eenen doeck biedende ont-
fanckt den selven van hem
weder met de Ghedaente

syns aenschyns daer in ghedruckt. »

Dit zal wel oorspronkelijk tot deze statie niet behoord hebben: het past hier immers niet. Zie verder de 15^e statie.

2) Op te merken valt dat Van Innis na het Approbatur bekomen te hebben, bij den druk van zijn boekje, nog den vermelden brief van bisschop Christophorus, van 16 April 1627, heeft tusschen gevoegd (blz. 11-16).

3) Enkwest van 9 April 1738 in RB. Triage de Liasses, n° 38.

4) Stukken in 't privaatarchief der familie Van Coquelaere, XI, 1 en XIV, C 1.

5) Zoo, op Goede Vrijdag, 4 April 1738, Jozef Vercruysse en andere gingen den ommegang. Gekomen bij de herberg van Franç. Van Ockerhout (die woonde in het Eeckelynck, een weinig west van

een kruisweg binnen de kerk (1), weinig of niets is overgebleven, tenzij dat soms godvruchtige menschen den alouden bedevaart nog gingen op hun eigen voor zooveel zij den weg kenden.

Inderdaad, de eenige voor het publiek nog bestaande statie is de boven vermelde in de Statiestraat. Vroeger stond ze op den hoek dier straat en de Lichterveldestraat, omtrent in 't midden van den weg omringd door 3 boomen (2). De laatste statie die in de kerk stond — te oordeelen althans naar het verminkte dat we destijds zagen — is uit de kerk verwezen geworden bij de vergrooting van 1889 en kwam in den pastoriehof in het kiekenhok terecht ! Eindelijk een ander werd van den ondergang gered door den goeden kunst- en oudheidliefhebber, den verdienstelijken Dr Conrard De Mûelenaere. Daar ze toch zou weggesmeten worden, nam hij ze meê en plaatste ze in zijn tuin waar ze heden nog is. Zij verbeeldt den laatsten val van Jesus onder het kruis, dus 't is de 15^e statie van Ardoonie's kruisweg : de krijgsman houdt den rechter voet op den gevallen Zaligmaker, terwijl op den achtergrond twee personen (Maria en Joannes ?) het schouwspel met treurnis aanzien. Achter hen ziet men nog een derde persoon (3).

---

de kerk) trokken zij er binnen om hun dorst te laven. Daar vergaten zij hun bedevaart, kregen ruzie tegen andere die er ook ingekomen waren, waaruit een geweldig gevecht ontstond. Zoo zegt Enkwest van 9 April 1738 in RB. Triage de Liasses, n° 38.

1) Misschien wel wordt deze bedoeld in een rekeningstuk van 3 Juli 1691 : « 12 ankers ande kercke om de postoren an te angen », waar bijgeschreven is « Raeckt de passie » (RB. Triage de Liasses, n° 207).

2) De kaart van Ardoonieplaats opgemaakt in 1806 toont duidelijk het kapelleke met de boomen op die plaats (RB. Kaarten en plannen, n° 113-68). Die statie is daar weggenomen bij het kalsijden van den weg naar Koolskamp, de huidige Statiestraat, en geplaatst in den voorgevel van het huis, waar ze nu nog is, niet ver af van haar oorspronkelijke plaats.

3) Onderaan staat het opschrift maar 't is ten deele gehavend, het schijnt te zijn :

Den lesten
val aen den voet ofte
[hellinghe] des bergs Calvarien
[...] Heilighe Maegd [...]
[...] stond [...]
over van
verdriet.

(Afschrift ons welwillend gegeven door Dr Georges De Mûelenaere).

Langs welken weg nu die ommegang liep is niet meer met zekerheid te zeggen. 14 Oogst 1914, bij het begin van den wereldoorlog, onder pastoor Bruloot — dien men onmiddellijk erkent in die daad — is hij nog eens begaan geweest door meer dan 500 geloovigen, geestelijkheid aan het hoofd, naar de aanwijzingen van eenige ouderlingen, vooral van Pieter Rosseel, destijds een tachtiger, die immer beweerde hem, kind zijnde, nog gedaan te hebben.

Hier de dan gevolgte weg (1). Men ging de Bruggestraat op tot aan het kerkhof om daar in te slaan langs den kiezelweg veldwaarts. Nevens Pondt's kapelleke (2) volgde men de straat over de Tombrugge naar de Izegemsche kalzijde. Daar gekomen, kwam men een weinig naar de plaats toe om een binnenweg te nemen naar de straat die uitmondt aan den Vierweg. Daar stak men den steenweg naar Roeselare over, om de straat te volgen die leidt naar den Beverensteenweg. Deze ook werd doorsneden en men ging nevens de hofstede eertijds bewoond door de gebroeders Parmentier naar den kiezelweg Kortkeerwaarts, dien men dan volgde tot aan de straat, die den kiezel naar Hoog Beveren verbindt met dezen van Lichtervelde. Deze straat werd dan gevolgd tot op den kiezel van Lichtervelde die men nam tot men uitkwam op de plaats, op den steenweg naar Koolskamp, waar vroeger de voorlaatste statie stond om van daar de kerk te bereiken.

Of dit nu de ware weg is, zullen we maar, bij gebrek aan oorkonden, voor nu onbeslist laten. In elk geval staan langs dien weg veldkapellekens die men meent opgericht te zijn op de plaats waar vroeger een statie stond (??).

Dat Van Innis tevens een broederschap onder titel van de passie van Onzen Heer heeft ingericht, lijk G. F. TANGHE

1) Wij geven hem naar de opgave ons welwillend gedaan door den Ardooienaar, E. H. Alfons Debusschere, die, destijds seminarist te wege, den bedevaart medeging.

2) Daar dichtbij stond inderdaad de bovenvermelde « Beke van Cedron » alsook de 4^e statie. Tusschen de tweede en die vierde waren er volgens het boekje van Van Innis 6405 Gentsche voeten, 't zij ongeveer 1763 meters, Waar dan intusschen de 2^e en 3^e staties stonden weten we niet: noch de reeds genoemde kaart van 1806, noch de « Caerte figurative » voor het leggen der kalsijde naar Rysselende in 1775, noch deze van de plaats in 1689 (RB. Kaarten en plannen, n^{rs} 113-78, 322-37 en 376) geven eenige aanduiding dienaangaande.

zegt (1), is onwaar (2); dit gebeurde 100 jaar later als bekroning der honderdjarige jubelviering van den bedevaart (3).

Wel bezorgde hij de stichting van een broederschap van het schapulier van O. L. Vrouw van Carmelusberg. Geestdriftig, doordien een Carmeliet, pater Martinus, door zijn sermoenen het volk buitengewoon warm had gemaakt voor die godsvrucht, vraagt van Innis, 31 Mei 1628, aan den Pater Provinciaal te Brugge te willen op Ardoonie een broederschap inrichten, en, wellicht vreezende dat de Bisschop daartegen zou opwerpen dat reeds iets van de passie bestond, geeft hij het antwoord op de mogelijke opwerpen (4).

4 Oogst 1629 werden de brieven door de bevoegde overheid geteekend (5).

Wanneer de inrichting nu plaats greep, kunnen we niet bepalen, daar het verslag van Van Innis aan den bisschop ongelukkiglijk geen datum heeft. Uit dat schrift, dat straalt van het onuitsprekelijk genoeg door den pastoor genoten bij het buitengewoon welgelukken, weten we dat het op een Zondag gebeurde, waarschijnlijk nog wel in 1629, dat ze dien dag van 's morgens te 5 uur tot 's avonds ongeveer 6 uur schapulieren hebben uitgedeeld en inschrijvingen genomen, dat ze zulks acht dagen lang hebben moeten doen, dat zelfs de vrouw van Hardoye (6), die juist alhier verbleef, bij het zien van

1) *Beschrijving*, o. c. blz. 57.

2) Van Innis zegt uitdrukkelijk, dat er geen broederschap ingericht is, « quidem fit solemnitas et processio sed non confraternitas », in zijn aanvraag tot het stichten van het broederschap van het Schapulier, waarvan straks.

3) Zie verder, onder pastoor Brouwers.

4) Zie den origineelen brief in ABB. F.IV. Dat dit broederschap te Ardoonie reeds lang was ingesteld, maar dat de brieven waren verloren gegaan, zoodanig dat ze de pastoor wilde doen hernieuwen, lijk G. F. TANGHE, o. c. blz. 57 zegt, gelooven we niet. Van Innis in zijn schrijven doet daar geen de minste zinspeling op, en, moest het waar geweest zijn, het argument ware te sterk geweest voor zijn aanvraag om het niet uitdrukkelijk te geven.

5) Zoo zegt G. F. TANGHE, o. c. blz. 57. Het stuk echter hebben we nergens gevonden. Op een oud briefje nochtans, dat in het Register der Schapulierbroeders van omstreeks 1880 steekt, verwijst men naar het privilegie van Oogst 1629.

6) Adriana de la Douve, waarvan reeds boven. Deze overleed in 1636 ten gevolge van de heerschende besmettelijke ziekte.

die wondere vurigheid, ook met heel haar gezin gevraagd heeft om ingeschreven te worden (1).

Later, of het nog onder Van Innis was weten we niet, werd door het broederschap een altaar in de kerk geplaatst en zitbanken voor de bestuurders (2).

Pastoor Van Innis was een bemiddeld man. Herhaaldelijk vinden we koopen en verkoopen door hem gedaan van huizen en land (3). Onder meer, 12 Januari 1632, koopt hij de « hofstede, mote ende wallen » waar baljuw Daniel De Knyf overleden was (4) voor 3026 guldens, waarop hij onmiddellijk 1013 guldens geeft, een niet te misprijzen som voor dien tijd (5). Zoo ook schonk hij aan de kerk in 1632 de kleine klok, genaamd de S. Annaklok (6).

Van Innis heeft ook buitengewoon veel zorg besteed, naar het ordewoord van den Bisschop, aan het in orde brengen of doen in orde brengen der kerk- en dischrekeningen, aan het opmaken van staten waar nauwkeurig de goederen, inkomsten en lasten van beide alsook van de onderscheiden kapellen worden bepaald, aan het omstandig beschrijven der groote tienden (7) namelijk de kerktiende, de bergtiende en de vloettiende, genaamd de wieltienden omdat ze ieder jaar

1) Origineel verhaal der stichting door Van Innis aan den Bisschop in ABB. F. IV.

2) Stuk, bevestigd door den deken van Roeselare 19 November 1688, over een som die ten achter was gebleven in de betaling van altaar en zitbanken (ABB. F. IV).

3) Zoo in *Feriebouck* (RB. Ardoye, oud n^r 88); *Register wettelijcke passerynghen* (Ibid. oud n^r 22); *Rolle van procedure* (Ibid. oud n^r 175).

4) Hij overleed 27 Maart 1630 en werd in de kerk begraven vóór het S. Anna-altaar (Overlijdensregister in GA.).

5) Akt in *Rolle van procedure* (RB., Ardoye, oud n^r 175): die hofstede paalde aan 's pastoors boomgaard en bevatte nagenoeg den grond waar nu de brouwerij en aanpalende land van M. Jos. van den Büsche is.

6) G. F. TANGHE, o. c., bl. 57, coll. nota van pastoor Brouwers (zie verder). « Het cleen clocxken ghegoten ten jaere 1632, ghe-naemt S. Anna, sonder dat daer by bekend gemaect is peter ofte meter ».

7) *Specificatio bonorum... 1628* in RB. Triages de Liasses, n^r 654, coll. *Originele aenteekeningen* door bisschop Quinckerius (Ibid.) en *Extraict uut zeker boucken van tkerck=octroy* (ABB. F. IV).

van een tiendeheffer versprongen (1). Zoo bracht hij alle gevaar van bedrog op zijn minimum en kon de opbrengst doen stijgen.

In dergelijke zaken moest Van Innis waarlijk te huis zijn en als dusdanig bekend staan. Immers, hij werd belast met soortgelijk werk voor het kapittel van S. Donaas, Brugge's hoofdkerk. Inderdaad, 20 December 1623, beslist het kapittel hem een geschenk aan te bieden ter waarde van ongeveer 50 gulden, omdat hij de opbrengst der tienden, behoorende aan het « officium obedientiæ » (2) te Zwevezele merklijk vermeerderd heeft, en, in de vergadering van 20 Februari 1624, wordt het zilveren zoutvat gekeurd dat hem zal geschonken worden: het had een waarde van 45 guldens. Enkele dagen nadien, 13 Maart, leest men in de kapittelvergadering den bedankingsbrief voor van Van Innis (3).

Bij gelegenheid van bovengenoemde werkzaamheden, vermelden we nog dat te dien tijde, een aloude instelling van Ardooie aan 't vervallen was, te weten het gasthuis of beter het *passante lieden gasthuis*, staande op de uiterste palen der parochie, Pittemwaarts op Rijsselende, « op den erwech van Brughe ».

De « hutte » of het eigenlijk gasthuis was pas afgebroken in 1618, maar de kapel stond er nog, doch in heel soberen

1) Een van de drie behoorde den heer van Ardooie, de tweede behoorde voor twee schooven van drie aan de abdis van Montreuil (patrona der kerk) en voor den derden schoof aan den pastoor; de andere behoorde voor elk een derde aan den heer van Ardooie, den disch en Jan Molier (dit in 1628), kapelaan van St. Maarten te Kortrijk.

2) Het « Officium obedientiæ » was, benevens de kerkfabriek, een der drie groote bestuurlijke inrichtingen in het kapittel van S. Donaas. Die drie inrichtingen bestuurden de « mensa capitularis » in verscheidene groepen onderverdeeld. Zoo moest de kanunnik obedientiarus voor het « officium obedientiæ » sommige inkomsten beheeren en sommige uitdeelingen, als de dagelijksche vergoedingen, de « capittellooden », de « denarii quadragesimales », de bijzondere uitdeelingen aan de kapelannen de « gremio chori », het loon der muzikanten enz., uitkeeren of betalen. (A. DE SCHREVEL. *Histoire du Séminaire de Bruges*. T. II. Documents. Brugge, 1883, blz. 10 en 14, in nota).

3) *Acta capituli Si Donatiani* in ABB. Deze nota werd ons welwillend door E. H. Mich. English bezorgd.

staat. Van Innis heeft getracht de goederen ervan, die nu door den disch voor den arme gebruikt worden, tot hunne eerste bestemming te doen terugkeeren, doch te vergeefs. Jaarlijks op S. Jacobsdag (patroon der reizigers), 25 Juli, moest in die kapel de H. Mis opgedragen worden (1).

Ten slotte nog enkele bijzonderheden uit dit tijdperk 30 Juli 1625 zijn er Gipten op Ardooie, want dan werd het kind van een familie gipten gedoopt. Of het nu waarzeggende gipten waren, gelooven we niet, maar wel van dat soort gipten uit den vervaltijd, die enkel bedelen gingen en ook wel bij gelegenheid eens stelen (2).

Het godsdienstig onderricht was de grondsteen van het heel onderwijs in de school. Tot eerste leesboek diende het A. B. C. boekje dat niets anders dan gebeden bevatte (3). Ook Alexander Farnèse in zijn onderrichtingen van 1580 had er nog nadruk opgelegd en de provinciale kerkvergadering van Mechelen van 26 Juni 1607, tit. XX, had het insgelijks opnieuw geboden (4). In sommige plaatsen werden dan bepaalde uren, in andere zelfs een heelen dag gewijd aan het godsdienstig onderwijs: zoo was te Ardooie, minstens reeds in 1624, de Zaterdag daartoe bestemd (5).

In 1634 werd op het gehucht Kruupendeerde, gelegen aan de uiterste palen van Ardooie, Kachtem en Emelgem, een kapel gebouwd, waarin volgende opschrift in 't steen gebeiteld, nu nog bewaard is:

1) *Specificatio bonorum... 1628* in RB. Triage de Liasses, n° 654.

2) «Baptizata est Catharina fa Petri Dacinge (?) et Magdalene Lievens, egiptiacæ gentis...» (Doopregister in GA.). De naam der moeder toont wel aan dat zij geen «Egiptinaer» is van zuiver bloed, en dat dus hier wederom een geval is van «vreemden opname» waarvan EG. I. STRUBBE spreekt in *De Gipten gedurende de tweede helft der 16^e eeuw in het Brugsche Vrije* in *Ann. soc. d'Emulation*, 1915-1922, blz. 271-272.

3) Het Abc boekje dat wij bezitten, meet 95 x 80 mM. Benevens de letters, kleine en hoofdletters, in gothischen druk, bevat het boekje het Onze Vader, de Weesgegroot, het Symbolum des Geloofs, de 10 geboden Gods, gebeden tot het H. Sacrament, gebed vóór en na het eten. Het heeft 8 blz.

4) *Placcaeten van Vlaenderen*. Bd II, blz. 116.

5) E. MATTHIEU. *L'enseignement primaire en Belgique*, o. c., blz. 373.

Als men 1634 heeft gheschreven
 Heeft Sr Capiteyn Nowé
 Algoet met joncvrouw Marie
 Syn huysvrauwe deze capelle
 Ghegeven ter eere Gods ende
 De Maghet Maria (1).

Daarover nu wordt een legende verteld en KAN. G. F. TANGHE schijnt ze insgelijks te gelooven. In 1631, zegt men, was er een rooversbende die iedereen schriken vrees aanjaagde. De hoofdman was zekere Noë, geboren te Ardoonie, die te Kachtem bij zijn oom opgevoed werd en goed onderwijs genoot. Noë, ontevreden over zijn weldoener, stak zich soldaat en werd er kapitein. Zekeren dag viel hij met zijn volk in Kachtem, nam wraak op zijn oom door zijn hofstede in brand te steken, terwijl zijn volk de inwoners uitplunderde. Later kreeg hij leedwezen, deed boete en bouwde die kapel welke hij dagelijks bezocht, kruipende op de knieën van zijn hofstede er naar toe (2): van daar de naam Kruipendeerde (3).

Dat die naam zoo is ontstaan is een eerste onwaarheid: hij bestaat immers al veel vroeger, zekerlijk in 1605 (4). Daarbij heeft ook iemand zoo over den grond gekropen te Ieper en te Vyve St. Baafs b. v., waar de naam ook bekend is (5) ? Wat hij nu te beteekenen heeft, laten wij onbeslist. Is het kruip-aarde, drijfzand, lijk DE BO beweert (6) of komt hij

1) Zoo wordt de tekst ook gegeven door G. F. TANGHE, o. c. blz. 14.

2) K. DE FLOU. *Woordenboek der Toponymie*, Gent, Bd. VIII (1928), kol. 883, Tanghe uitschrijvend, zegt dat het zekere Petrus Reynaert was die zoo op zijn knieën kroop. De goede vriend, anders zoo juist in alles, heeft zich hier vergist, want Tanghe spreekt wel van Noë wonend op een hofstede « nu bewoond door Petrus Reynaert ».

3) G. F. TANGHE. *Parochieboek... van Cachttem*. Brugge, blz. 76-77.

4) « Jan Bruneel, eene behuysde hofstede genaempt Cruup in derde, west de straete loopende van Hardoye naer Yseghem IIc X roed. » Zoo staat er f° 89 in *Dit is den heerlicken ervelicken Rentebouck... van Mosscherambacht. Door P. Bersaques gemeten in Hardoye 1605*, verkocht in veiling Flandria te Brugge in December 1910 onder n^r 65, waarvan wij een afschrift namen.

5) K. DE FLOU, o. c., Bd. VIII, kol. 882 en 884.

6) *Taal-questie in Rond den Heerd*, Bd. XIII, blz. 232; zie ook A. A[NGILLIS] *Kruipendeerde in Rumbeekse avondstonden*, blz. 11-15, coll. *De Landbouwer* (Roeselare), 25 October 1853.

voort van een familie van dien naam die daar woonde en zoo haar naam aan den wijk gaf, wat wel meer gebeurt (1).

Wat nu die rooversbende aangaat waarvan G. F. TANGHE spreekt (2), zich steunend op een tekst uit het archief van 't Bisdom, daar is eenvoudig spraak van de vlucht der inwoners, bevreesd als ze waren voor de soldaten in oorlog (3), die ook wel meer echte plunderaarsbenden waren. Eindelijk wat heel die historie van Noë Algoets rooverijen betreft, ze schijnt ons voor het minst onwaarschijnlijk. Toen hij zoogezegd in 1631 met zijn mannen plunderde, was hij reeds op gevorderden ouderdom; hij was al meer dan 25 jaar kapitein (4). Daarbij zijn zoon Gaspar was reeds in 1622 baljuw van de heerlijkheid van 't gemeene te Ardooye (5). Wijst dit alles niet op het feit dat in 1631 Noë Algoet veeleer een ordentelijke bezadigde burger zal geweest zijn?

De kapel stond in den beginne een 20 tal stappen nader Emelgem. Zij werd herbouwd door Vandommele die er het groot kruisbeeld en de 4 gesneden kandelaars in hout uit de oude kapel, alsook den steen met opschrift weder in plaatste. Het geschilderd paneel echter was niet in de oude (6).

Eindelijk moet in die tijden, niettegenstaande zijn godsdienstzin, het volk nog niet heel zijn ruwheid hebben afgelegd: van 1624 tot 1631 vermeldt het Overlijdensregister vijf gevallen van doodslag (7).

1) Zoo in Doopregister (GA.) in doopakt van 15 December 1608 komt een Tousanus Cruypendaerde als peter voor (volgens Overlijdensregister, *Ibid.*, stierf hij 26 December 1628) en 30 Januari 1609 een Martina Cruypendeerde, als meter. K. DE FLOU, o. c. kol. 882 geeft een tekst: « behuusede hofstede daer eertyts Franchoy's Cruypendeerde op ghewoont heeft » (1626).

2) *Parochieboek... van Cachte, Brugge*, blz.-76, coll. blz. 16.

3) Zie b. v. *Quohier van Passaige van soldaeten, 1632-1633* in RB. Triage de Liasses, n° 610.

4) Zoo in *Rentebouck* van 1605, zoeven genoemd, staat er: « Den selven een meersch paelende oost aen Sanderin meersch, zuyd 't landt van Capiteyn Noel Algoet, west den mersch van... »

5) Akt van 3 Februari 1622 in *Feriebouck* in RB. Ardooye, oud n° 88.

6) Nota ons destijds gegeven door pastoor Slosse. In 1910, bij het leggen van den tramweg Ardooye-Izegem, moest de voorgevel worden weggenomen. Hij werd herbouwd en de steen nogmaals erin gesloten. (*De Veldbloem*, 11 Juni 1910).

7) GA. Bijna altijd wordt de naam van den moordenaar in den akt vermeld en wordt de kerkelijke begraafing aan den vermoorde

Van Innis stierf in 1637 tusschen Juli en October (1) mischien wel in Oogst 1637, maand waarin wij de benoeming vinden van den volgenden als desservitor.

GREGORIUS DE TOLLENAERE, 1637.

27 Oogst 1637 wordt hij als desservitor der parochiale kerk van Ardoorie aangesteld (2) ten einde die te bedienen tot de aankomst van den opvolger van Van Innis.

---

geweigerd. Een uitzondering wordt gemaakt voor iemand die aan zijn moordenaar in het openbaar vergiffenis heeft geschonken: deze wordt kerkelijk begraven bij toelating van den geestelijken en den wereldlijken rechter.

1) In het Overlijdensregister staat hij niet ingeschreven. In het Doopregister is de laatste akt door hem geschreven van 22 Juli 1637. Anderzijds kennen we een akt over een landpacht dien Carel Van Innis heeft « door het overlijden van den heer Phls Carel Van Innis pastoor van Ardoye, up hem ghedevolveert... » 21 October 1637. (*Register van wettelijke passeeringen* in RB. Ardoye, oud n° 97). Carel Van Innis was lakenhandelaar en woonde dan reeds eenigen tijd op Ardoorie met zijn gezin, naar blijkt uit hetzelfde *Register*.

2) *Acta Episcopalia*, in Reg. XVIII, f. 210 in ABB.

OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN

Vijftiendeeuwsche Keuren van het vleesch en den visch uit Wervik.

De tekst van de hierna afgedrukte keuren is ons overgeleverd in een perkamenten register, een eigenlijk « keurboek » der stad Wervik, dat thans op het gemeentearchief van Leiden bewaard is en, naar alle waarschijnlijkheid, door een zestiendeeuwschen emigrant naar de Noorderlijke Provincieën meêverhuisd werd (1). Dit register draagt noch folieering noch opschrift, doch wel, in dorso, de vermelding van een zestiendeeuwsche inventarisatie (n^r XXXV), die zonder twijfel te Wervik zelf gebeurd is. Het bestaat ten huidigen dage uit dertien cohieren, die samen een en negentig folios tellen. Het vangt aan met de keuren van de draperie, die de eerste 75 folios beslaan ; daarop volgen van folio 78 tot 87 de keuren van het vleesch en van den visch ; eindelijk geven ons de folios 89 tot 92 v° den tekst van de ietwat jongere, aanvullende keuren van de draperie van de « breede sticken ». Het register is echter niet ongehavend tot ons gekomen : het breekt midden een artikel en zelfs midden een zinsnede af, terwijl bovendien een hiaat tusschen de huidige folios 47 en 48 waar te nemen is.

Geen enkele van deze keuren is gedateerd. De eerste keuren van de draperie en, op weinige in fine toegevoegde artikelen na, die van den visch en van het vleesch, zijn door een zelfde hand neêrgepend. Het geschrift, overigens zeer keurig, duidt ontgensprekelijk op de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het datum ervan kon echter binnen engere perken ingesloten worden, daar deze eerste keuren van de draperie verklaard worden uitgevaardigd te zijn toen de heerlijkheid van den

---

1) W. J. C. RAMMELMAN ELSEVIER, *Inventaris van het archief der gemeente Leiden*, II, (Leiden, 1863), p. 67.

Oosthove (1) in het bezit was van Jan van Heule, heer van Lichtervelde, en ze daarenboven het handteeken dragen van den griffier Vulcanius de Smet, die er wellicht de kopist van was. Indien de opzoekingen nopens levens- en ambtsdata van dezen laatste tot hiertoe vruchteloos bleven (2), daarentegen de persoonlijkheid van den heer van den Oosthove was voldoende bekend om ons de uiterste data op te leveren. We weten immers dat Jan van Heule de zoon was van Rogier en van Maria van Nevele, die, als dochter van Willem en van Maria van Lichtervelde, de heerlijkheid van den Oosthove van haar vader erfde en ze aan haar zoon Joos naliet, waardoor de heerlijkheid uit de familie van Nevele in de familie van Heule overging. Deze Joos stierf kinderloos in 1466 of 1467 en werd opgevolgd door zijn broeder Jan van Heule, waarvan in de keuren spraak is (3). Daar deze laatste op 19 September 1480 overleed (4) moeten we de jaren 1466-1480 als nadere dateering aanvaarden. Deze heeft echter natuurlijk slechts de waarde van een terminus ad quem, ten minste wat de oorspronkelijke uitvaardiging van de keuren betreft. Het is immers een welbekend feit dat de bedrijfskeuren herzien, aangevuld en desnoods gewijzigd werden, 't zij wanneer de

1) Nopens deze heerlijkheid zie de teksten bijeengebracht in K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie*, XI, (Brugge, 1930), col. 925-926. Om het midden van de 14e eeuw strekte deze heerlijkheid zich ook gedeeltelijk uit op het grondgebied van « de prochie van Comene ». Zie G. ESPINAS & H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'Industrie drapière en Flandre*, III, (Brussel, 1920), p. 416.

2) Mijn betreurde vriend H. NÉLIS, Adjunkt-Rijksarchivaris Generaal en dr. ET. SABBE, archivaris bij het Algemeen Rijksarchief, waren zoo vriendelijk deze opzoekingen voor mij te doen.

3) L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes du Bourg de Bruges*, I, (Brussel, 1893), p. 224, en A. VAN HUELE, *Notice sur les Seigneurs de Heule* (Antwerpen, 1889), p. 12-14. — Het overlijdensjaar van Joos van Heule blijkt uit de rekening van Goossin du Molin, over het tijdperk 18 Juli 1466 tot 4 Maart 1467, en wel uit den volgende post: « De Jehan de Huele, seigneur de Lichtervelde, d'un relief d'un fief contenant VII hommages gisant en la paroiche de Vlaerdsele, à lui succédé par le trespas de mess. Joosse, seigneur de Lichtervelde, son frère, pour ce receu X livres » (BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKS-ARCHIEF, *Chambre des Comptes*, n° 17378, f° 2, n. 3).

4) *Fragmenta*, II, (Thielt 1890-1891), p. 124. — Bon BÉTHUNE, *Epitaphes et Monuments des Eglises de la Flandre au XVIe siècle, d'après les manuscrits de Corneille Gailliard et d'autres auteurs*, (Brugge, 1900), p. 336.

noodzakelijkheid zich ervan voordeed (1), 't zij, en dit werd stilaan de gewoonte gedurende de 15e eeuw, op vaste regelmatigige data. De wanorde, de herhalingen en zekere tegenstrijdige of formeele teksten die men in de keuren van de draperie aantreft, evenals hun vergelijking met de oudst bewaarde keuren die van circa 1400 dateeren (2), brengen daar ook voor Wervik getuigenis van. We mogen en we moeten dus aannemen dat een groot, en misschien wel het grootste, gedeelte van de voorschriften uit de hier afgedrukte keuren van den visch en het vleesch, lang vóór het tijdperk van Jan van Heule, in voege traden, en hoogst waarschijnlijk dagteekenen uit het bloeitijdperk van de Werviksche draperie, uit het begin, of, in elk geval, uit de eerste helft der 15^e eeuw.

Door wie nu werden deze keuren van den visch en van het vleesch uitgevaardigd ? Het stuk zegt het niet. doch het lijdt niet de minste twijfel, dat zij uitgevaardigd werden, evenals de keuren van de draperie, waarvoor het uitdrukkelijk vermeld wordt, door baljuws en schepenen van den hertog met baljuws en schepenen van den heer van den Oosthove, « alle t'samen bailliuus ende scepenen van der kueren » (3), wellicht, zooals het voor de draperie gebeurde, met hen vergaderd « de meeste ende ganste partie » van de rechtstreeks betrokkenen, dus hier van de vleesch- en vischhandelaars. Onze verordeningen immers waren, zooals alle andere, toepasselijk over het gebied van de zoo genaamde « kuere » of « kuerstock » van Wervik. Deze « kuerstock », die een administratieve en economische eenheid uitmaakte, had zich geleidelijk, vanaf

1) De draperiekeuren van 1468-1480 voorzien dat zij moeten « vermaakt » worden « t'allen tijden dat het verzocht wert van der meester ende ganste partie van den drapiers an bailliuus ende scepenen van der kuere ».

2) BRUGGE, RIJKSARCHIEF, *Kasselrij Kortrijk*, Suppl. 2^e reeks, n° 3, f^{is} 15-32 v°.

3) In een proces van 1426 verschijnen twee baljuws en negentien « cuerscepenen » (GENT, RIJKSARCHIEF, *Raad van Vlaanderen*, J. 1412-1427, f° 282 v°); in een arrest van 1485 draagt de baljuw van den hertog den titel van « hoochbailliu van der stede ende kuere van Werveke » (*Zelfde fonds*, B. 1483-1485 f° 205). De « kuere » was een eigenlijke stad geworden krachtens privilegie van 8 October 1431, waardoor Philips de Goede aan de schepenen volledige jurisdictie schonk en het recht keuren en ordonnantieën te maken « sur paine de ban, amende de soixante livres et en dessoubz ». LILLE, ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, B, 1335 (15.600).

het midden der 14e eeuw (1), onder den drang van een alras snelle industriele ontwikkeling, gevormd uit, of beter, boven de heerlijkheden waaronder haar grondgebied verdeeld was, en haar wording was bevorderd geworden door den hertog, die, in de eerste helft der 15^e eeuw, het meerendeel dezer heerlijkheden had weten af te koopen (2). Enkel de heer van Nevele, was, tegenover de concentratiepogingen die het gevolg waren van de economische, en wellicht ook van de finantieele politiek van den hertog (3), weerspannig gebleven, zoodat het keurgebied in de tweede helft der 15^e eeuw nog onder twee heeren verdeeld bleef (4). Dat de « keure », op economisch gebied, den voorrang op de heerlijkheden had weten te veroveren blijkt o. m. uit de rechterlijke bevoegdheid van de warandeerders van visch en vleesch, die steeds getweën moesten optreden en, hoewel voor de helft uit iedere heerlijkheid aangesteld, niettemin toezicht uitoefenden over heel het keurgebied, al de ingezetenen en gansch den handel, ook al waren beiden gekozen uit één en dezelfde heerlijkheid (5).

Niet enkel hun toevallige bewaring in een buitenlandsch archief, waar geen enkel normaal herkomstprinciep die zou tehuis wijzen, doch ook het zoo goed als volledig ontbreken van een noemenswaardig oud-archief te Wervik, pleitten voor het in druk brengen van deze keuren. Bovendien ook, om hun eigen waarde, verdienen die keuren uitgegeven te worden.

1) De oudste vermelding van den keurstok van Wervik vindt men in een stuk van 1354. Zie G. ESPINAS & H. PIRENNE, o. c., III, p. 417.

2) In 1418 werd de voornaamste heerlijkheid van Wervik, deze van Briffeul, afgekocht van Jan van Antoing, den schoonbroeder van Willem van Nevele, heer van den Oosthove, LILLE, ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, B, reg. 1602, f^{is} 54 en 111); in 1437 volgde de heerlijkheid « te Loremiers » *Zelfde reg.* f° 43) en in 1447 deze « ten Crucen » (*ibid.*, f° 192 v°).

3) Ingevolge het privilegie van Lodewijk van Male van 1359 hief de vorst een belangrijk zegelrecht op de lakens van Wervik. Zie G. ESPINAS & H. PIRENNE, o. c., III, p. 419. In 1414 werd dit recht, mits 2800 « escus de France », in vruchtgebruik aan Katarina en Louisa, dochters van Philips Raponde afgestaan. LILLE, ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, B, reg. 1601, f^{is} 89 v° sq.

4) Na het kritisch burgondisch tijdperk zou de heerlijkheid van den Oosthove, tot op 't einde van het Oude Regiem, haar eigen heeren blijven bewaren. Zie K. DE FLOU, o. c., XI, col. 926.

5) Een ander, eenigzins verschillend, voorbeeld van stedelijke concentratie wordt geleverd door Loo. Zie H. E. DE SAGHER, *Coutume, keures et statuts de la ville de Loo*. Bulletin Commiss. Anc. Lois et Ordonnances, XI, p. 102-103.

Immers, onder de gekende gelijktijdige keuren van visch en vleesch uit onze vlaamsche kleinsteden, zijn geen andere zoo uitvoerig gedetailleerd noch in een zoo duidelijke vorm uitgedrukt. Ter vergelijking grijpe men naar de keuren van het nabij gelegen Komen (1), wiens economisch karakter amper afweek van dat van de zuster-Leiestad, en wiens industrieel belang zeer dicht bij dat van Wervik stond, zonder dat er nochtans het zelfde hoogtepil bereikt, noch een volstrekt gelijklopende evolutiecurve gevolgd werd.

De afgedrukte keuren vertoonen, in het meerendeel van hun artikels, een vermeldenswaardige gelijkenis met een moderne verordening nopens het keuren van visch en vleesch. Het gaat er hoofdzakelijk, men zou bijna kunnen zeggen uitsluitend, om het toezicht over de eetwaren, — daarin begrepen: pluimgedierte, wild, gebrad, pasteien, pensen, sausen, azijn en look, — en om het waarborgen van een gezonde, zooniet van een voldoende en goedkoope, voorziening daaraan (2). Het is opvallend dat geen enkel voorschrift van sociaal-politiekeen aard in deze keuren binnengeslopen is en er niet het minste spoor van het bestaan, of zelfs van een begin van bestaan, van corporatieve organisatie te vinden is. Dit treft vooral wanneer men onze keuren met de democratische keuren van 1379 voor de vleeschhouwers van Sluis vergelijkt. Terwijl, in het Brugsch voorhavenstadje, een gesloten en erfelijke corporatie aangetroffen wordt, voorzien van een eigen wet, in het genot van monopolistische vrijheden en in het bezit van het vleeschhuis (3), dit alles na-

1) Den tekst van de codificatie van 1428 vindt men in F. V. [AN DE PUTTE], *Collection des keuren ou statuts de la ville de Comines*, (An. Em. XXIV, (1872) pp. 431 sq.). Verder kan men ook vergelijken met de keuren van Kortrijk, waarvan tekst in E. I. STRUBBE, *Keuren en Voorgeboden uit de vijftiende eeuw te Kortrijk* (Handel. v. d. Geschied- en Oudh. Kring v. Kortrijk, Nieuwe Reeks, XI, (1932) pp. 202 sq.) en met deze van Roeselare uitgegeven door A. ANGILLIS, *Collection des keures ou statuts de la ville de Roulers*, (An. Em. XVII, (1864-65) p. 146 sq. en vooral p. 194-201). Men zie ook de teksten aangehaald of vermeld bij E. GAILLIARD, *De keure van Hazebroeck van 1336*, V, (Gent, 1905), pp. 234-236 en 237-245.

2) Ter vergelijking met de Hollandsche steden raadplege men W. S. UNGER, *De levensmiddelenvoorziening der Hollandsche steden in de Middeleeuwen*. Amsterdam, 1916, pp. 119 sq.

3) Tekst in H. Q. JANSSEN & J. H. VAN DALE, *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, III, (Middelburg, 1858), pp. 275 sq. Men zie ook de keuren van den visch van 1380 in zelfde publicatie, deel V, (1860), p. 163 sq. De keuren door de

tuurlijk onder invloed en in nabootsing van de dominerende groot-stad, kan men daarentegen in de industrie-stad Wervik, — en hetzelfde geldt voor het naburige Komen, — noch voortee-ken van, noch herinnering aan, een corporatieve groepeer- ing bespeuren. Het corporatief verweerstelsel, in de groot export- nijverheid steeds heraut van een nakend verval, in de locaalnijverheid te vaak kenteeken van een ongeneesbaar economisch minderwaardigheidscomplex, had zijn weg niet gevonden in de jongere industriele centra uit het Leiegebied. Was immers Wervik zelf niet een van deze nieuwe plaatsen die, omstreeks het midden der 14^e eeuw, door den vreemden koopman, in casu de Oosterlingen, uitgekozen waren ge- weest om aan de noodlottige gevolgen van het optreden van het corporatief stelsel in de groot-steden te ontsnappen. Had het niet, benevens zooveel andere plaatsen (1), zijn industrieel charter te danken aan Lodewijk van Male, den verzeienden vorst, die, op economisch gebied even baanbrekend als op politiek gebied (2) optredend, na een crisis van drie kwart eeuws, die weldra voor de groot-steden in een zoo tragische ontkenning zou eindigen, een nieuw bloeitijdperk aan de Vlaamsche lakennijverheid wist te verzekeren door haar, in jon- ge, gezonde centra, op stevigen grondslag herop te richten en haar nieuwe en, men mag zeggen, moderne banen op te stuwen?

Het was aldus in een tijdperk van passieve uitvoerhandel (3) en van vorstelijke centralisatie met controle over de export-

schepenen van Brugge in 1441 aan die van Sluis opgedrongen, vertoonen niet meer dezelfde scherpafgeteekende democratische strekkingen. Tekst in zelfde publicatie, deel VI, (1863) pp. 173 sq. In 1434 nochtans klaagden nog de hanseatische kooplieden dat het Sluissche vleeschambacht de hanseatische schippers liggende in het Zwin, ten spijte van hun privilegies, zochten te beletten zich aan vleesch en andere eetwaren te voor- zien buiten de stad, te Hannekenswerve of in andere plaatsen. L. GIL- LIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, I, Brugge 1904, p. 599. Men zie ook de privilegies van het vleeschambacht van Diksmuide, die eveneens het corporatief karakter van dit ambacht aantoonen, L. VAN HOLLEBEKE, *Un privilège de la Corporation des Bou- chers de Dixmude*. (An. Em. XIX (1867), pp. 73-81).

1) Deze plaatsen zijn opgesomd in H. PIRENNE, *Histoire de Belgi- que*, II³, (Brussel, 1922) p. 198.

2) H. PIRENNE, o. c., II, p. 187 noemt Lodewijk van Male « un prince déjà presque moderne ».

3) Dit passief karakter blijkt voor Wervik, o. a., uit een stuk van Philips de Stoute van 1397 bij G. ESPINAS & H. PIRENNE o. c., III, p. 432.

nijverheid (1) dat dit voorheen secundair centrum zich tot een belangrijke nijverheidsplaats opgewerkt had en een tijdperk van vlug aangroeiende en zelfs intense productiviteit te gemeet gegaan was. Ten gevolge van deze laattijdige economische ontwikkeling was het vrij gebleven van de sociale woelingen die de, op aktiefhandel gebouwde en met breede autonomie bevoorrechtigde, groot-steden vooral in de 14^e eeuw hadden geteisterd. De scheiding tusschen groothandel en nijverheid die den weg voor het kleinnijveraars type baande (2) eenerzijds en de onderwerping aan een sterk centraal gezag, dat iedere overdreven klas- of partij-invloed voor het algemeen belang deed wijken (3) anderzijds, hadden het onmogelijk gemaakt met een vermeende of werkelijke kapitalistische onderdrukking te schermen ten einde een economisch-ontzenuwende corporatieve weerstandsbeweging in het leven te roepen. Eindelijk, in tegenstelling met andere plaatsen zooals Sluis, Diksmuide of Poperinge, kende het noch den druk van een eigen verleden noch de onderwerping aan een naburige grootstad.

In ongestoorde rust, in vreedzame samenwerking van alle belanghebbenden, mocht het dan ook zijn industriele activiteit ontplooiën onder de hoede van een stadsmagistraat dat, onderworpen aan het control van het, rechtstreeksch geïnteresseerde, centraal bestuur, en gehoor gevende aan de wenschen van de vreemde kooplui (4), de bedrijfskeuren op-

1) Philips de Stoute had in 1397 het recht van toezicht over de lakenreglementatie van Wervik opgeëischt. (Vorig stuk). Het principieel van de vorstelijke contrôle was overigens reeds implicite geaffirmeerd geworden door Lodewijk van Male in zijn brieven van 20 Maart 1359 (G. ESPINAS & H. PIRENNE, o. c. III, p. 419). De Rekenkamer van Rijssel heeft er dan ook streng de hand aan gehouden dat de stad Wervik dit recht niet over het hoofd zou zien.

2) De keuren van het weefambacht van circa 1400 spreken in art. 64 van de « meesters wevers die 't ambacht houden ende drapiers », en een stuk van Juli 1458 van de « povres et moyens drapiers ». Dit kleinindustriële karakter straalt overigens uit gansch de documentatie, uit de inrichting zelf van de draperie en uit de voorname plaats door de makelaars ingenomen.

3) In dit privilege van 1397 verrechtvaardigt de hertog zijn recht van toezicht met volgende zinsnede : « veullans toujours accroistre et augmenter, ainsi que fait avons de nostre povoir, le fait de la marchandise qui se fait au bien de la chose publique ».

4) Zie b. v. oorkonde van Philips de Stoute a^o 1398 in G. ESPINAS & H. PIRENNE, o. c., III, p. 434, waar gewezen wordt op een « accord et appointment fait par les dis de Wervy avecques les diz marchans ».

maakte in overleg met de « meeste ende ganste partie » der betrokkenen, en door zijn gezworen, — hallemeesters, warandeers of meters, — er de uitvoering van verzekerde.

Indien, in de grootnijverheid van Wervik, het ontwrichtend handwerkverband onbekend bleef, mag men daarentegen zich de vraag stellen of men er de voorbode niet in zien mag van het neringverband, dat, als jongere en economisch-gesproken meer gezonde type, een schitterende toekomst zou kennen. Voorzien er immers de keuren niet de bijeenroeping van al de betrokkene ambachten om de belangen van de draperie te bespreken (1), het medezeggingschap van de « meeste ende ganste partye » van de belanghebbenden bij het opstellen of herzien van de industrieele wetgeving (2), de inrichting ten voordeele van de « ghemenre draperie » van een bijzondere kas gespezen o. m. met een aandeel in de boeten ? (3) Brengen zij geen getuigenis van « den sterken oligarchischen trek » dien Prof. Posthumus als kenmerk van de nering beschouwt, wanneer zij het aantal van degenen geraadpleegd

1) O. m. de keuren van 1468-1480, art. 199 en 373. Het artikel 205 voorziet daarenboven een jaarlijksche « waarheid » waarop de makelaars, de drapiers, de wevers en de scheeders ontboden worden.

2) De keuren van 1468-1480 werden opgemaakt door de wet van de keure « met hemleden vergadert de meeste ende ganste partie van den drapiers ». Op 't einde van de 14^e en bij 't begin van de 15^e eeuw daarentegen werd beweerd dat de keuren moesten gemaakt worden « du consentement de la plus saine partie des habitans de la dicte ville ». (G. ESPINAS & H. PIRENNE, *o. c.*, III, p. 435) of « par les seigneurs avec leurs lois et bones gens du dit lieu » (GENT, RIJKSARCHIEF, *Raad van Vlaanderen*, J. 1402-1404, f° 87), of door heeren en wetten, geroepen zijnde « la plus saine partie des dites bones gens » (*Ibid.*), of door heeren, wetten « et communauté ensemble » (*Ibid.*, B. 1400-1402, f° 23v). Reeds in 1392 klaagden de volders de nieuwe keuren aan omdat zij opgemaakt werden « senz avoir appellé la plus grant et saine partie des manans et habitans » (*Ibid.*, J. 1389-1394, f° 177). Al deze stukken zijn het eens om te verklaren dat deze deelname van de « bones gens » voorzien was door de privileges van Wervik, nl. door een privilege van Lodewijk van Male, doch dit blijkt niet uit de ons bewaarde stukken van dezen graaf.

3) Zie de keuren van ± 1400, art. 5 en 6 alsook het arrest van den Raad van Vlaanderen in het proces dat het uitvaardigen van deze keuren uitlokte (GENT, RIJKSARCHIEF, *Raad van Vlaanderen*, J. reg. 1402-1404, f^{is} 87 sq. en B. 1402-04, f^{is} 89 en 231 sq.) De klagende partijen doen zelf opmerken « que onques mais n'avait esté veu que la dicte drapperie eust part ne porcion en aucune amende ». Het vonnis van 8 Mei 1403 deelt en bekrachtigt deze zienswijze.

bij, of in werkelijkheid gelast met, het herzien der keuren (1) beperken tot vier en twintig en zelfs, kortstondig, tot acht personen, gekozen onder de « notabelsten ende suffisansten, die meest te winnen ende te verliesene hebben »? Want, hoewel deze kenmerken innerlijk niet onderling samenhangen en zelfs ten deele slechts tijdelijk gevestigd voorkomen, toch zijn het m. i. aanduidingen dat het neringverband zich aan het vormen is, al zou het vermetel zijn te beweren dat er te Wervik reeds spraak is of kan zijn van een volledig gevormde neringgemeenschap. Overigens, het verval, dat in de tweede helft der 15e eeuw valt waar te nemen (2), moest het Wervik-sche milieu volstrekt ongeschikt maken voor een verdere evolutie van dit neringverband. In een ander Leiestadje daarentegen, nl. te Armentières, dat slechts in de eerste helft van de 16e eeuw tot vollen bloei kwam, en zich, dank zij de « Zuiderlingen », kon opwerken tot de eerste textielplaats in Vlaanderen na Hondschote, zouden voor het eerst de voornaamste kentrekken van dit verband zich duidelijk afteekenen en zich van daar uit aan de meest belangrijke productiecentra van wat Pirenne genoemd heeft « la draperie rurale » opdringen. Door de Vlaamsche emigranten in 't laatste kwart der 16^e eeuw te Norwich en te Leiden ingevoerd en ver-

1) Vier en twintig personen, onder de « notabelsten ende suffisansten » gekozen, werden geroepen bij de keurenherziening van circa 1400. Schepenen beweerden deze 24 mannen geroepen te hebben « pour ce que les diz seigneurs du dit lieu estre et sont demourés en divers lieux par quoy ilz ne pvoient bonnement estre au jour que l'en renouveloit les dites keures concernant le fait de la dite drapperie et que aucune foiz la communaulté que y venoit estoient de diverses opinions et demourans par ce souventes fois les keures à parfaire et conclure par certain temps, dont pluseurs dommages estre et sont ensuivis ». Zie deze keuren art. 35, en ook de hierbovenvermelde arresten. De keuren van 1447 werden « faictes par VIII personnes à l'ostel de maistre Josse Wittebrod, presbitre ». Zie stukken van juli 1458 en 1463. LILLE, ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, B. 1335 (17681 en 17472).

2) Het in de voorgaande nota vermelde stuk van 1458 spreekt reeds van « la grant povreté et indigence de la plupart des habitans ». Een stuk van 1463 verklaart dat vele inwoners om in het onderhoud van hun familie te voorzien, gedwongen waren « de aler quérir ouvrage ès villes de Courtray, Ypre, Menin et autres villes voisines » en dat anderen Wervik volledig verlaten hadden of werkloos waren. LILLE, *l. c.*, B. 17696. Daar het er in deze stukken om gaat de toelating te bekomen minderwaardige, Spaansche, Schotsche en inlandsche, wolsoorten te mogen verwerken, spreekt het van zelf dat wellicht eenigzins overdreven wordt bij het nadruk leggen op een verval dat nochtans onbetwistbaar is.

volledigd, zal de neringgemeenschap gedurende de moderne tijden in de Noorderlijke Nederlanden triomfeeren en er den bloei van het meerendeel van de exportindustrieën helpen verzekeren (1).

Met een grootnijverheid die door geen corporatieve strevingen belemmerd, doch integendeel door een moderne behoefte aan samenwerking geleid was, hoe zou Wervik, in de mindere voedselbevoorradingsambachten, niet dezelfde maat van vrijheid, slechts beperkt door de algemeene belangen van de «keure» en de eischen van een doeltreffende bescherming van den consument, gekend hebben? De verordeningen voor den visch- en vleeschhandel konden niet anders dan de tendensweerspiegeling en de toepassing zijn van de groote economische beginselen die den grondslag van de realistische en vooruitstrevende politiek van het stadsbestuur vormden en zoo klaar in de wetgeving op de lakennijverheid doorschijnen.

H. E. DE SAGHER.

(f° 78) KEUREN VAN DE VLEESSCHE
ENDE VISSCHE (a)

- [1] (b) Eerst ende alvooren, dat scepenen kiezen zullen, bij maninghen van den bailliu, iij waerderers van den verschen ambachte eervachtich zijnde bin der kuere voors., dats te wetene up 't deen heerscip ij ende up 't ander heerscip ij, ten welken tijden dat de heere begheert, ende hueren eed te doen stavene alzoo 't behoort na de costume van houden tijden.
- [2] Item, dat niemant vleesch mach stellen te venten bin den keurstocke van Werveke, of het ne zij ghewaerdeirt levende eer men 't slaet, ende dat men 't moet bringhen voor 't vleeschhuus ende daer moeten 't ij waerderers of meer besien de voors. beesten ende oorlof gheven te slane. So wie de con-

1) Zie N. W. POSTHUMUS, *De Neringen in de Republiek*. — Mededeelingen Kon. Academie Wetenschappen, Afd. Letterkunde, LXXXIV, B. n° 1. (Amsterdam 1937), waaraan ik de bepaling en de kenmerken van de «nering» ontleen. Zonder zich te durven uitspreken 'nopens den Vlaamschen oorsprong van de nering, is Prof. Posthumus nochtans niet blind voor de mogelijkheid «dat de nering in onzen zin zich in de vijftiende of de zestiende eeuw alsnog in Vlaanderen ontwikkeld heeft» (p. 32, nota 3).

a) Dit opschrift is van wat lateren datum; het is herhaald in den linkschen bovenhoek.

b) De nummerotering der artikels is door ons bijgevoegd.

trarie dade dat ware up de boete van x s. par. van elker beeste t'allen tijden dat bevonden ware, of het en ware ghezouten baken wleesch ; ende al ghezouten baken vleesch dat moet zijn ghewaerdeirt al eer men 't vercoopt up de boete van x s. par. (c).

- [3] Item, van Sente Baefmesse tote Vastenavond, zo moet men al vleesch zouten dat men stellen wille te venten bin den kuerstocke van Weerveke bin den derden daghe van dat gheslegghen es ende (*v^o*) van Paeschen tote Sente Baefmesse bin den andren daghe van dat gheslegghen es ; ende dat moet zo ghezouten zijn datter noch woorem noch stanc in en zij, daer men 't vercoopt of te venten leicht, up de boete van xx s. par. also menich waerven als zij 't daden ende 't vleesch in de Leye te werpene.
- [4] Item, dat niemant bakin vleesch dat versait of ongans es, legghen te venten in 't vleeschhuus met andren vleesche up de boete van xl s. par. also dickent als men 't bevonde ende 't vleesch verbuert.
- [5] Item, al 't vleesch dat versait of ongans es, dat is te wetene bakin vleesch, dat moet staen xl voeten van den vleeschhuse te venten ende daer up moet staen up zinen disch eene roode baniere een vierendeel lanc ende een vierendeel breed ; ende die dat niet en dade dat ware up de boete van xl s. par. also dickent als men 't bevonde ende 't vleesch verbuert.
- [6] Item, dat niemant gheen wedrin vleesch blase up de boete van v s. par. als menich waerven als men 't dade.
- [7] (*f° 79*) Item, dat niemant gheen buevin vleesch blase up de boete van xx s. par. als menich warven als men 't dade.
- [8] Item, dat niemant gheene criteloos beesten zal slaen up de boete van xl. s. par. ende 't goet verbuert also menich waerven als men 't dade.
- [9] Item, dat niemant van Paeschen tote Sente Baefmesse gheerande beesten sla omme te venten te stellene bin den kuerstocke van Werveke voor noene verleden es, 's vrijndaeghs als men 't saterdaechs derna vercoopen wille, up de boete van xx s. par. also menich waerven als men 't dade ende dat bevonden ware, van elker beeste.
- [10] Item, dat niemant gheene rammen sla bin der kuere, van dat Sente Jansmesse in comt tote Sente Baefmesse,

---

c) In margina van dit artikel, in een 16de eeuwse geschrift « niet goet ».

up de boete van xl s. par. ende den ram verbuert of 't vleesch van den ramme.

- [11] Item, dat niemant gheene zueghen en sla noch vercoope noch te venten stelle up de boete van xl s. par. (*v^o*) ende de zueghe ende 't vleesch verbuert; ende de gone diedt ute brochte ende te kennene gave, die zoude hebben 't derden-deel van der zueghe ende vleesche.
- [12] Item, dat niemant gheene zotte beesten sla en noch vercoopen moet, noch te venten stellen up de boete van xl s. par. ende de beesten verbuert of 't vleesch.
- [13] Item, dat niemant gheene tripen te venten stellen moet, 't saterdaechs, up de boete van xx s. par. ende 't goet verbuert also dickent als men 't dade.
- [14] Item, dat niemant gheene tripen te venten stelle noch houde omme vercoopen achter de vente van den eersten zondaghe up de boete van xx s. par. ende 't goet verbuert, also dickent als men 't dade.
- [15] Item, als ghelijc doende 's dicendaechs ende 's donderdaechs up de voors. boete.
- [16] (*f° 80*) Item, es te wetene dat niemant vleesch moet vercoopen noch te venten stellen soendaechs achter den neghenen huere in den zomere ende te tienne huere in den wintere bin den kuerstocke van Werveke up de boete van xx s. par. also menich warven als men 't bevonde wiedz dade; ende es te wetene dat de winter ende de zomer sceedt te Sente Baefmesse ende te alf maerte; ende insghelijcx zal men onderhouden van den peinsen ende tripen.
- [17] Item, dat niemant gheene beesten vercoopen noch te venten stellen moet sondaechs bin den kuerstocke van Werveke up de boete van xx s. par. van elker beeste bin der hoochmesse.
- [18] Item, dat gheen caberethoudere noch herberghehoudere enich vleesch houde in zijn huus ghezoden, noch ghebraden, paesteiden, ghebacken dan ten derden daghe te wintertijden ende ten andren daghe te zomertijden up de boete van xx s. par. ende 't vleesch of de pasteden verbuert also menich waerven als men 't dade.
- [19] Item, dat gheen caberethoudere vleesch bringhen moet van buter kuere ghecocht hi ne doedt waerden, up de boete van x s. par. also dickent als men dade ende in gheliken den herberghehoudere.

- [20] (*v^o*) Item, dat niemant dode ghevoghelte ende al wilt braet dat doot es, vercope voor dat ghewaerdeirt es up de boete van v s. par. wie dat de contrarie dade ; ende waert dat de waerderers bevonden eenich versait wilt braet dat niet goed ware, verbiedent te vercopene bin den voors. kuere up de boete van v s. par. ende 't wilt braet verloren, wie datter of bevonden ware.
- [21] Item, es te wetene, dat wie zwinen bezien zal bin der kuere van Werveke ende hi se den copre ute gheift over gans ende dat bin den vij^{sten} daghe ongans bevonden werdt van dat hij 't ute gaf gans, zo moet de voors. besiere den copre goed doen ende zijn ghelt weder gheven dat den copre coste ende hij moet 't swijn doen halen. Ende, waert dat de voors. besiere den voors. copre niet betalen wilde, zo zijn sculdich waerderers den voors. copre te doen betaelne ende inninghe te doene mits den heere ende den wetten up den voors. besiere of up 't sine ; ende van diere voors. inninghe zijn de waerderers sculdich te hebbene iij s. par., ende waert dat de waerderers den besiere dach stelde mids den heere ende den wetten omme den copre van den zwine te betaelne ende de voors. besiere den dach niet en hilde alzo hi hem ghestelt ware, zo ware de voors. besiere sculdich te boetene xx s. par. ute gheleit de maghere zwinen die hebben dach xl daghen.
- [22] (*f° 81*) Item, de waerderers zijn moghende omme te gane te wat tiden dat hemleden ghelieft t'allen husen bin der kuerstocke van Werveke daer men mostaert, looc, eysyl ende verjuus of eenighe maniere van sausen vercoopt ende te venten stelt ende dat quaet bevonden werd, dats up de boete van v s. par. ende de vaten metten mostaerde of andre sausen doen werpen up de strate.
- [23] Item, alle dese voorschrevene zaken moeten zijn ghewaerdeirt met twee waerderers of niet meer, zonder sy; ende de waerderers zullen hebben van waerdeirne van elken rende i d., van elken scape i d., van elken zwine i d., van elken balse ij d. par. ende van elker espe i d.
- [24] Item, zo wie waerderers versprake of mesdade omme haerleden officie dat ware up de boete van iij lib. par. ende voort te beterne ten zegghene van den heere ende van der wet ende dat zijn waerderers sculdich te kennene te ghevene up haerleder eed.
- [25] Item, van allen desen voors. boeten ende verbuerten zo zullen de heeren hebben 't een derdendeel, scepenen 't ander derdendeel ende waerderers 't derde derdendeel, ute gheleit

de boeten van iij lib. par. die zullen hebben de heeren elc onder hem daer 't verbuert werdt.

- [26] (v^o) Item, dat niemant, wie hij zij, wonachtich bin der kuere van Werveke nu voort an zwinin vleesch vercoope, het ne waere xl daghen lanc ghezouten of meer, al eer men 't vercoopt, up de boete van iij lib. par. also dickent als 't bevonden werdt, het ne waeren beenhauwers die in de vleeschusen van den heeren ende van der stede staen daghelicx ende vleesch vercopen, ende voort 't vleesch verbuert, ende die zael 't behouden up dat hij 't sheeren kennesse brijnct. (a)
- [27] Item, dat niemant wie hij zij nu voort an eenighe leveringhe doe van eenighen dooden vleesche, buevin, zwinin of wederin, dat buten kuerstocke van Werveke gheslegghen werdt up de boete van elc iij lib. par. jeghen de heeren van Werveke, beede coopers ende vercoopers, also dickent als 't bevonden werdt ende 't vleesch verbuert, danof dat elc heere de boeten zal hebben onder dien dat valt, ende degone diedt ter kennesse van den heeren brijnct, 't vleesch datter bevonden werdt, of het ne waren beenhauwers die daghelicx in der heeren ende steden huus vleesch vercopen.
- [28] Item, dat niemant gheen peinsen of tripen langhere te venten stellen mach noch vercoopen binnen der kuerstocke van Werveke dan de vleeschauwers huerleden vleesch vercopen moghen, na den inhoudene van den kueren up ghelike boete.

ANGAENDE DEN VISSCHE (b).

- [1] (f° 82) Item, eerst, dat de zelve iiij waerderers van den vleesche ambachte zullen zijn waerderers ghelijc van den vische ambachte.
- [2] Item, dat de wet van den kuergherechte, ter maninghe van haren bailliu, kiezen zullen 's anderdaechs naer Onser Vrouwen dach ter lichtmesse eenen clerc die eenen regystre houden zal een jaer lanc gheduerende van den voors. daghe, daer in dat hi zal scriven wien dat de harijnc of de visch toebehoort ende wie datten zent ende wie de lovere wert ende den dach in de

a) De artikels 26 tot 28 zijn van een andere hand, en bijvoegsels van ietwat jongeren datum.

b) Dit opschrift is van een 16-eeuwsche hand. In de bovenste linkere hoek, in kleinere letters en geschrift der 15^e eeuw: « Orde-nanchen van den zee visch ».

maent ende wie de coopre wert ende hoe vele dat hi ghemijnt wert ; ende den clerc voors. zal men vernieuwen ten daghe voors., een jaer up 't een heerscip ende 't ander jaer up 't ander heerscip ende zonder sy ; ende de clerc voors. zal hebben van elker mande harijncx xij d. par. ende van elken zome visch xij d. par. ende dat zal betalen de lovere van 's coopmans goede ; ende de clerc es ghehouden te allen tijden dat de coopman of zijn zekerbode verclaers te doene van zinen papiere.

- [3] Item, de clerc moet erfachtich zijn ende voort notabel.
- [4] Item, alle de gone die werden zijn zullen ende visch loven bij zeeuschen ponden van boven nederwaert, die zullen zeker doen al eer zij visch loven zullen van xij lib. groten (*v^o*) met goeden lieden wel gheherft ende ghelooft bin der kuere ; ende dien zekere die de weert doen zal, die zal de clerc scriven in zinen regystre ter kennessen van ij scepenen ; ende van desen zekere zal de voors. weert gheven over de kennesse van den zekere iiiij s. par., dat is te wetene scepenen ij s. par. ende den clerc ij s. par. over zinen dienst ; ende waert dat eenich persoon lofde, eer hi zeker ghedaen hadde, harijnc of visch, dat ware, alzo menich waerven als men 't bevonde, up de boete van xx s. par., hute gheleit de cooplieden die moghen zelve huer goed loven zonder boete indien dat zij 't zelve venten zonder bistare.
- [5] Item, alle de gone die harijnc of visch minen zullen willen, die zullen zekere moeten doen, al eer zij minen, met ij goeden lieden of met meer van xij lib. par. of het ne ware dat yement quame van binnen of van buten der kuere voors. die moghen minen ende betalen met drooghen ghelde zonder eenich delay ; ende, wie anders dade, dat ware up de boete van xx s. par. ; ende van desen zo zullen de waerderers hebben de kennesse omme den zekere te nemene ende zij zullen hebben over haerleder kennesse ij s. par. ende weten hoe zi den zeker nemen 't last es haerledere ; ende desen zekere moet men altoos vernieuwen t'elken overghevene eer zij minen zullen up de boete van x s. par.
- [6] (*f° 83*) Item, dat gheen wijfs visch vercopen zullen te bancke noch up tafelen noch nieuwers daer zij mes toe oorboren moghen anders dan talvisch daer zire ij of meer gheven omme xij d. par. ende in manden alzo men talvisch ghecostumeirt es te vercoopene ; ende wie anders dade dat ware up de boete van xx s. par. alzo dickent als men 't bevonde.

- [7] Item, dat alle mans die visch pleghen te vercopene ten bancke ende te snidene metten messe dat die gheenen harijnc noch talvisch vercopen zullen, hute gheleit droghen harijnc ende kaecharijnc ende wie anders dade dat ware up de boete van xx s. par. alzo dickent als men 't bevonde.
- [8] Item, van elken zome ende mande vischs die men van nu voort an loven ende vercoopen zal, daer of zal de lovere hebben ij s. par. ende dat men niet meer metevisch zal nemen dan drie grote weert zijnde; ende warer yement bi die ne omme ij groten hebben wilde, hute ghesteken de waerderers die moghene hebben omme ij groten; ende, wie contrarie dade van desen, dat ware up de boete van x s. par. alzo dickent als men 't bevonde.
- [9] Item, dat de clerck als hi ghecoren wert dat hi ghouden zijn zal zinen eed te doene t'allen tiden dat men harijnc of visch loven zal ter vischemaerct te commene of zinen zekere bode te zendene ende daer te scrivene alle de coope (*v^o*) van haringhe ende van vische alzo boven verclaerst; ende, waert dat hi bevonden ware in de contrarie van zinen eede, dat ware jeghen elken heere ij lib. par. alzo dickent als men 't bevonde metter waerheit.
- [10] Item, es te wetene, als de eerste mande harijncx of zoom visch ghemijnt zal zijn, zo mach de lovere ende alle andre die zekere ghedaen zullen hebben of die copen ende betalen willen met ghereeden ghelde, die zullen moghen minen, behouden dies dat zij 't venten bin der kuere of het ne ware bi den oorlove van ij waerderers of van meer; ende waert ooc dat eenich van den miners overgheven wilden manden harijncx of zome visch, die moghen zij overgheven omme ij groten te baten alzo voors. es; ende wie de contrarie dade van desen voors. pointen dat ware up de boete van xx s. par. alzo dickent als men 't bevonde.
- [11] Item, es te wetene dat de gone die ghemijnt zal hebben dat hi niet meer overgheve dan ij zome visch of ij manden harijncx; ende wie contrarie dade dat ware up de boete van xx s. par.
- [12] Item, dat elk man ende wijf die zekere ghedaen zullen hebben, die moghen elc hebben eenen venoot ende niet meer, ende die moghen zijn bistaers in de vente van harer beeder coopmanscepe; ende wie de contrarie dade, dat ware up de boete van xx s. par. alzo dickent als men 't bevonde.
- [13] (*f° 84*) Item, es te wetene dat alle, die zeevisch vercopen bin den kuerstocke van Werveke, dat zi die moeten halen ter

zee of daer men vischen ghecostumeirt es te copene ; ende waert dat zi die buter stede cochte anders (a) dan voors. es ende hi die bin den kuerstocke te venten stelde, dat ware up de boete van xl. s. par. ende voort te beterne ten zegghene van den waerderers wie dat bevonden ware van desen voors. pointen.

- [14] Item, alle zeevisch die niet ghezouten es ende die te venten comt te Werveke, dat men dien visch niet stelle noch draghe in huuzen noch in kelnars, of het ne ware dat hi snavens came, zoo mach men die in de huuzen stellen bi also dat menne snuchtens weder ute stellen te allen tijden vóór de zonne ; ende, wie contrarie dade van desen, dat ware up de boete van xx s. par.
- [15] Item, men es sculdich de zeevisch te stellene up de maerct ende, diene vercopen wille, die moetene vercopen up de maerct overluid bij zeeuschen ponden, elc pond over zes s. par. van boven nederwaert te lovene, ende die eerst zeicht « het's mine », die es de naeste ; ende wie ne anders vercochte of eldre, dat ware up de boete van xx s. par. ende de ghone die ne coopt, also voors. es, hi moet en betalen den vercoopere bin zonneshine up de boete van xx s. par.; waert dats hem de vercopere (v^o) beclaechde an de waerderers ende de waerderers sijn hem sculdich minijnghe te doene van zire scult ende van alle costen diere de vercopre omme hebben mochte ; ende, es te wetene alle maniere van harijnghe ende van zeevische, dat men die moet vercopen in ghelicken van desen voors. up de boete voors., ute gheleit droghe harijnc ende kaecharijnc ende daer de waerderers minijnghe doen van (b) desen voors. zo zullen zi hebben van elken ponde voors. iij d. par.
- [16] Item, dat niemant harijnc noch doden visch vercope noch te venten stelle, hij en zi ghewaerdeirt van twee warderers of van meer up de boete van xx s. par.
- [17] Item, es te wetene dat de warderers sijn sculdich alle harijnc ende dooden visch te waerdeirne te allen tijden bin zonneshine ende bin den kuerstocke van Werveke dat men 't an hemleden verzouct ij of meer ende niet min, ende den thonharijnc sijn zij sculdich met Kenleke tekene te tekene up dats hemleden dijnct dat behoort ; ende, daer zij den voors. harijnc hebben gheteekent, daer sijn zij sculdich te zegghene

---

a) Boven dit woord staat « eldre ».

b) Dit woord is bij vergissing van den scribent herhaald.

overluut waeromme dat zi teken ghegheven hebben ; ende, waert dat yement den harijnc vercochte zonder teekin daer teekin ghegheven ware van den voors. waerderers, dat ware up de boete van xx s. par. ende den harijnc verbuert wies bevonden ware.

- [18] (*f° 87*) Item, dat alle visch ende harijnc die de waerderers waerden ende hemleden dijnt dat hij niet weert en es te ventene bin den kuerstocke van Werveke ent nauwe gaet, zo moghen de waerderers den visch of harijnc verbieden te vercopene bin der kuere voors. ; ende, waert datte ne yemene vercochte of te venten stelde bin der voors. kuere, dat ware up de boete van xx s. par. ende de visch of harijnc in de Leije te doen draghene ; ende, waert dat den waerderers dochte visch of harijnc niet van weerden eenighe meinsche te eytene of te nuttene of nutsceip der an te nemene, zo zijn de waerderers den visch of harijnc sculdich in de Leije te doen draghene, ende die den visch deide waerden es sculdich te boetene xx s. par.
- [19] Item, es te wetene dat alle die visch zullen vercopen bin den kuerstocke van Werveke, dat zi moeten hebben eene cupe onder den dischbanc omme in te doen vallene 't inghe-want van den vische ende, daert de vischvercopre 't inghe-want niet dade vallen in eene cupe ende hij 't liete vallen up de kelchiede en 't bevonden ware, dat ware up de boete van x s. par. ; ende, waert dat die den visch vercocht heift niet daden vaghen van der strate ende den banc ende de kelchiede daer hi staet ende de vuulchede dade draghen in de Leije, dat ware up de boete van x s. par., wie 't niet en dade stappans dat de vente leden es.
- [20] (*v^o*) Item, es te wetene dat alle vische die 's nuchtens ghe-waerdeirt es ende hi niet vercocht es voor de noene, niet moet vercopen noch te venten stellen bin den kuerstocke van Werveke vóór hij ghewaerdeirt es up de boete van xx s. par. wies dat bevonden ware der contrarie.
- [21] Item, alle visch die vente heift ghehad vóór de noene ende achter de noene, het ne ware ghezouten visch, niet moet te venten stellen bin der kuere up de boete van xx s. par. ende den visch doen draghen in de Leye.
- [22] Item, dat niemant andren visch legghe ondre (a) boven es

---

a) Een blank na dit woord laat vermoeden dat de kopist om een of andere reden een woord ongeschreven heeft gelaten.

ende van den zelve vanghe dat hi boven es up de boete van xx s. par. ende 't goet verbuert alzo dickent als men 't bevint.

- [23] Item, de waerderers zijn moghende omme te gane te zo wat tijden dat hemleden ghelieft t' allen huzen bin den kuerstocke van Werveke daer men mostaert, looc, eijsyl ende verjuus of enighe maniere van sausen vercoopt ende te venten stelt; ende dat quaet bevonden werd dat 's up de boete van v s. par. ende de vaten metten voors. saussen doen werpen up de strate.
- [24] Item, alle dese voorscrevene zaken moeten zijn ghewaerdeert met twee waerderers of met meer (*f° 86*) zonder sy; ende, de waerderers zullen hebben van waerderene van elker mande harijncx ij harijnghe ende van elken coorve eenen harijnc ende van elker meese ij harijnghe ende van elker tonne ij harijnghe ende van elker halver tonne eenen harijnc.
- [25] Item, zo wie waerderers versprake of mesdade omme huerleder officie, dat ware up de boete van iij lib. par. ende voort te beterne ten zegghene van den heeren ende van der wet; ende dat zijn waerderers sculdich te kennene te ghevene up huerleder eed.
- [26] Item, van alle dese voors. boeten ende verbuerten zullen de heeren hebben 't een derdendeel, scepenen 't ander derdendeel, ende de waerderers 't derde derdendeel, ute gheleit de boeten van iij lib. par. die zullen de heeren hebben elc onder hem daer zij verbuert werden (b).
- [27] (*v^o*) Item, es voort gheordeneert dat gheen weerd noch zijn huusghesin van nu voort an zal minen of doen minen sire gasten visch of 't goet dat an hem comt of ghezonden wert noch toe zijn omme te vercopene in de vischemaert up de boete van iij lib. par. jeghen elken heere.
- [28] Item, dat niemant visch minen mach vóór dat ommegean wert na der costumen; ende, wie contrarie dade, dat ware te beterne ten zegghene van heeren ende wetten; ende, 't goet zal men doen oir minen ten laste van diedt ghemijnt zal hebben.

---

b) Daar het overige gedeelte van deze recto zijde, na dit art. 26 onbeschreven gelaten werd, is het waarschijnlijk dat met dit artikel de keuren afsloten. De volgende artikels die men op de versozijde vindt vormen een nieuwe en jongere groep voorschriften, zooals overigens blijkt uit het « Item es voort gheordeneert » dat ons artikel 27 inleidt.

- [29] Item, dat wie visch minen zal in de vischemaerct omme te vercopene bin der voors. kuere, dat hi den visch die hij ghemijnt zal hebben moet den coopman of den weert betalen also vele als de coop belooft al eer hi die te venten stellen mach bin der kuere van Werveke ; wie contrarie dade ende daer in bevonden ware, dat die coopman of weert hem daer af beclaechde, die zal boeten iij lib. par. jeghen elken heere.
- [30] Item, dat van nu voort an gheen coopman of zeeman bin den kuerstocke van Werveke mach mijnen anders dan (*f° 87*) zijns sellefs goed dat hi te dien daghe brocht heift omme te ventene of te vercopene ; wie contrarie dade, dat ware up de boete van iij lib. par. jeghen elken heere ; ende, waert zo dat hi ghemanc goed ghebrocht hadde ende dat bevonden ware bi den waerderers, dat wert up 't goet te draghene in de Leije.
- [31] Item, dat nu voort an man noch wijf mach nemen veincot om bi hem te stane omme hem te helpene in de vischemaerct noch eenighen deel van baten of van scaden daran te hebbene in eenigher manieren, up de boete van xl s. par. wie datter of bevonden ware bi den waerderers.
- [32] Item, gheen weert of zijn huusghesin zal minen visch of harijnc voor eens ghemijnt es up de boete van xl s. par.
- [33] Item, dat men gheen visch loven zal, hi ne zij ute ghestort ende ghewaerdeirt van ij waerderers of van meer, al eer men looft ende die waerderers zullen de visch daer vente gheven na zine weerde ; ende, wie contrarie van desen dade, dat ware up de boete van xl s. par., ende desen ghewardeirden, gheloofden ende ghemijnden visch zal men niet te venten stellen of vercoopen voor al de visch, die in de maerct es, ghewardeirt, ghelooft, ende ghemijnt es, up de boete van xl s. paris.

Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16^e eeuw

III

JAN BENSON.

Jan Benson, tweede zoon van Ambrosius, was nog minderjarig toen zijn moeder, Anna Ghyselin, overleed en werd derhalve op 15 October 1548 van voogden voorzien. In 1550 verliet hij Brugge, om zich te Antwerpen als vrijmeester-schilder te vestigen (1). Na een verblijf van ongeveer twee en een half jaar in de laatstgenoemde stad keerde hij naar Brugge terug. Hij werd aldaar op 1 Januari 1553 als vrijmeesterszoon aangenomen in het ambacht der beeldenmakers en der zadelmakers en nog in den loop van hetzelfde jaar tot vinder of bestuurslid dier corporatie gekozen. Hij stierf vóór 3 Januari 1581.

Deze schilder trad in den echt met Antonine Aernouts (2) en schijnt uit dit huwelijk maar één kind verwekt te hebben, namelijk : een dochter, Jozine geheeten. In zijn jeugd leidde hij niet immer een geregeld leven, want tijdens zijn verblijf te Antwerpen werd hij beboet omdat hij een gildebroeder met een ponjaard gekwetst had (3) en daarenboven blijkt hij

1) Vgl. PH. ROMBOUTS en TH. VAN LERIUS, *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint-Lucasgilde, onder zinspreuk « Uut jonsten versaemt »*, tom. I, blz. 171-172 (Antwerpen-'s-Gravenhage, 1864-76).

2) De bovengemelde vrouw hertrouwde naderhand met den schilder Olivier Bart, zoon van Laurens. Zie : *register van Jan Spetael, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1581-1583*, blz. 114 (akte d. d. 15 Maart 1582). — De voorschreven Olivier Bart is blijkbaar dezelfde die den schilder Karel van Ieper in zijn uiterste bijstond, nadat de laatstgenoemde zich in een vlaag van droefgeestigheid het bovenlijf had doorgestoken tijdens een vriendenfeest te Kortrijk omstreeks 1563 of 64. Hij was stedehouder van den deken van het ambacht der beeldenmakers en der zadelmakers te Brugge in de jaren 1580-1581. Vgl. C. VAN MANDER, *Het Schilder-boeck...*, fol. 253 (Haarlem, 1604) ; C. VANDER HAUTE, *La corporation des peintres de Bruges*, blz. 100 a, 100 b, 225 b (Brugge-Kortrijk, z. j.).

3) De desbetreffende post uit de rekening van Jan van Schoon-

bij zijn aanneming als vrijmeester-schilder te Brugge een bastaardzoon gehad te hebben.

Met betrekking tot de artistieke bedrijvigheid van Jan Benson is ons geen de minste bijzonderheid bekend (1).

R. A. PARMENTIER.

1

1550, Mei 14. — *Jan Benson wordt buitenpoorter en gaat zich te Antwerpen vestigen; hij kiest domicilie ten huize van zijn broeder Willem.*

Andwerpe. — ... Jan Benson, filius Ambrosius, ingeboren poortere, hout zyn poorterscip ten huuse van Guilliame Benson, schildere, wonende byde Vlamyncbrugge. Actum den 14^{en} in Meye XV^c vichtich.

Register van de buitenpoorters van Brugge over de jaren 1548-1569, blz. 45 v., nr. 6.

2

1550, Mei 21. — *Jan Benson en zijn vrouw Antonine Aernouts, machtigen sommige personen om hun aandeel aan het huis "De groote Veronica", over te dragen en om verder hun deel van de nalatenschap van Ambrosius Benson geheel te beredderen.*

Moscron, Cabootre, 21 Meye [1550]. — Dat quamen voor ons als voor scepenen Jan Benson ende joncvrauwe Anthonyne, filia Beernaert Aernouts (2), zyn wyf, dewelcke comparanten ende byzondere de voors. joncvrauwe Anthonyne, ten zaken hiernaer verclaerst gheautoriseert zynde by denzelven Jan, hueren man, welcke auctorisatie zoe overdanckelic in huer ontfync, maecten machtich ende stelden in huerlieder stede ende by desen maken machtich ende stellen in huerlieder stede d'een den anderen ende elcanderen ende

---

hoven, schout van Antwerpen, over de jaren 1550-1551, is afgedrukt bij J. T. DE RAADT, *Mengelingen over heraldiek en kunst*, blz. 53 (Antwerpen, 1894).

1) Over Jan Benson vgl. W. H. J. WEALE, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LVIII (1908), blz. 150-152; C. VANDEN HAUTE, t. a. p., blz. 87 a, 203 b, 220 b.

2) De bovengenoemde Bernard Aernouts was pelswerker van beroep: op 16 November 1519 werd hij als vrijmeester aangenomen in het ambacht der lamwerkers en ter zelfder tijd ook in dat der wiltwerkers. Zie: *gildeboeken van de ambachten der lamwerkers en der wiltwerkers*, op den voormelden datum.

voort ghesaemder handt Beernaert Aernouts, meestre Simoen vander Cappelle, meestre Jan du Bruecq, Coolman, Overdyle, Ruddere, Gheerolf ende elc zonderlinghe in alle huerlieder zaken ad lites in forma ende by spetiale omme te compareren voor burchmeesters ende scepen vander stede van Brugghe ende aldaer uut huerlieder name hemlieden t'ontuuten ende t'onterven eerst vanden rechten vierendeel van eenen huuse met zynen toebehoorten, gheheeten *De Veronycke*, staende binnen dese voors. stede upde Buerze, naesten den huuse, pertinet Gillis de Moye, spellemakere, ande zuudtzyde, an d'een zyde, ende den huuse, toebehoorende Clais Piersins, den cordewanier, ande noordzyde, an d'ander zyde, tzelve huus in 't gheheele ghelast zynde in 3 gr. 8 miten grondrenten ende 2 l. gr. losrenten, den pennync 18, die men ghelt der kercke van St.-Tanne binnen Brugghe, de voors. Jan Benson verstorven byder doot van....., 't wyf was van Ambrosius Benson, zyn moedere, midsgaders noch van al zulk deel, part ende portie als hemlieden comparanten ghebuert mach wesen in de andere drie vierendeelen van denzelve huuse byder aflivicheyt vanden voors. Ambrosius Benson, 's voors. Jan's vadere, den coopers van dien halm ende wetelicke ghifte te gheven, met belofte van garandt, naer costume vander voors. stede van Brugghe, ende voort omme uuter name vanden voors. constituenten te moghen verdeelen ende separeren van al zulcke goedinghen, mueble ende immeuble, als hemlieden byden overlyden vanden voorn. Ambrosius Benson toecommen ende ghebuert es, zo waer ende te wat plaetsen dezelve goedinghen ghestaen, ghelegghen of bevonden zouden moghen worden, lot ende cavel daerom te worpen, quitscheldinghe te passeren ende al te doene dies zy in 't guent dies voors. es zelve zouden moghen doen, indien zy alomme by, present ende voor ooghen waren, met macht van substitutie etc., belovende t'houden goet ende van weerden al 't guent dies hiertoe ghedaen zal worden, etc.

Register van Jan van Overdyle, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1548-1552, blz. 497.

3

1552, Juli 27. — *Jan Benson roept de tusschenkomst in van het stedelijk gerecht te Brugge om Pieter Ysens, echtgenoot van Jozine Michiels, eertijds vrouw van Ambrosius Benson, te dwingen aan de boedelscheiding mede te werken in het sterfhuus van zijn vader, Ambrosius voornoemd.*

Actum den 27 July 1552. — Comparerende voor 't college van scepenen der stede van Brugghe Bernaert Aernouds, als procureur ende machtich over Jan Benson, als hoir vanden deren deele vanden goedinghen van wylen Ambrosius Benson, zynen vadere, heesschere, verzochte by Gomaer Coolman, zynen advocat, jehgens Pieter Yseur (1), als ghetrauwet hebbende de weduwe ende bezitteghe vanden sterfhuuze vanden voors. Ambrosius aldaer by hem betrocken ende upgheroepen, verweerere, dat dezelve verweerere ghecondemneert zoude werden by vonnesse ende wysdomme vanden voors. college met hem heesschere te verstane tot divisie ende separatie vanden goedinghen bevonden ten voors. sterfhuuze, metgaders rekenynghe, bewys ende reliqua te doene van zyns wyfs handelinghe ende administratie van denzelven goedinghen die zou ghehadt heeft tzydert d'aflivicheyt vanden voorn. Ambrosius, overleden byden twee jaren, ende dat omme 's heeschers portie ende quote hereditaire, heesschende in cas van processe costen, metgaders scaden ende interesten; omme up twelcke te commen andwoordene was byden voorn. college gheconsenteirt den verweerere, ten verzoucke van meestre Symon vander Capelle, zynen procureur, dach t'achte daghen eerstcommende.

Memoriaal van de schepenkamer van Brugge over de jaren 1551-1552, blz. 273 r.-v.

4

1555, Mei 3. — *Jan Benson wordt lid van het kloveniersgild Sint-Barbara te Brugge en bepaalt het bedrag van zijn doodschuld.*

Jan Bensoen, schildere, wiert ooc ghildebroedere Helich-Bloetdach vivenvyftich, present: Joos van Maldeghem, den conync, Gillis de Cuussche, ende naer zyn doot beloefde hy de voors. ghilde 20 s. gr.

Boek van het kloveniersgild Sint-Barbara over de jaren 1555-1581, blz. 40, nr. 4.

5

1561, Juli 14. — *De schilders Albrecht van Eekele en Willem*

---

1) Variant van den geslachtsnaam *Ysens*, zooals hierboven gezegd.

Benson doen hun eed als voogden van Anna, dochter van Jan Benson en Antonine Aernouts.

Aelbrecht van Eecke ende Guillame Benson, scilders, juraverunt voochden van Tannekin, filia Jan Benson by Anthonine, filia Beernaerts Aernoult, zynen wive. Actum den 14^{en} in Hoymaent 61, present : burchmeestre vanden courpse, Berghe ende Bambeke, scepenen.

Weeskamer van Brugge, aanteekenboek van eedsafleggingen door voogden over de jaren 1558-1576, blz. 234 v.

6

1562, December 31. — *Godefroot Slabbaert stelt zich borgten behoeve van Willem Benson en Albrecht van Eekele, als voogden over Anna Benson, dochter van Jan, voor een aan het bovengenoemde kind gelegateerde som gelds, die de voorschreven Jan moet uitkeeren.*

Le Roux, Graet, den lesten Decembre [15]62 (1). — Comparerende Godefroot Slabbaert, dewelcke hem constituert borghe over Jan Benson jehghens Guillame Benson ende Albrecht vander Eecke, als voochden van Tannekin Benson, 's voorseits Jan's dochtere, voor de somme van zestien ponden zeventien scellinghen gr., commende ter causen van ghelycker somme 't voorn. Tannekin ghegheven in testamente by Jan de Vignon (2), omme indien dezelve Jan Benson in ghebreke waere de voorn. somme de voorn. weese [te] betalene tzelve ghebreck over hem te vuldoene, onder 't verbant van zynen persoon ende goedinghen, van welcke borchtocht dezelve Jan Benson belovede zyne borghe t' indemneren inde presentie vande voorn. voochden, dese borchtocht accepterende.

Register van Jan Telleboom, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1562-1563, blz. 121.

7

1562, December 31. — *De weeskamer van Brugge machtigt Jan Benson, als vader van Anna Benson, om het geld, aan de voornoemde Anna gelegateerd door haar grootmoeder van moederszijde, te lichten bij Victor van Muenyckerede.*

1) In 't origineel staat 63, zeker bij verschrijving van den kopiïst, zooals men uit verder medegedeelde oorkonden kan opmaken.

2) Deze persoon is eigenlijk de erflater niet, zooals 't uit verder gepubliceerde documenten blijkt.

Actum den laetsten dach in Decembre 1562, present : Despaers, overziendere, le Roulcx ende de Graet, scepenen.

...By overziendere etc. was Jan Benson, als vadere van Tannekin, zyne dochter by Anthonine, de dochtere van Bernaert Aernoults, zyne wive, gheautorizeert omme de somme van 16 l. 18 s. 4 d. t'anderen tyde gegheven by testamente 't voorn. Tannekyn byder weduwe van Bernaert Aernoults, haer grootvrouwe, die te mueghen lichten uuyt de handen van Victor van Muenyckerede, onder wye dezelve penninghen by Guillame Benson ende Aelbrecht vander Eecke, als voochden van dezelve weese ghearresteert zyn, ende dat naerdat Godefroyt Slabbaert over dezelve Jan hem als borghe gheconstitueert ende beloofd hadde, indien eenich ghebrec bevonden waere an denzelven Jan, tzelve ghebrec over hem te vuldoene ende vulcommen, ende dat de voorn. Guillame Benson ende Aelbrecht vander Eecke met dezelve bortucht tevreden hadden gheweest ende die gheaccepteert, ende dezelve Jan zynen borghe beloofd hadde costeloos ende schadeeloos te houdene.

Weeskamer van Brugge, feriën over de jaren 1560-1563,
blz. 150 r.-v.

8

(c. 1562, December 31). — *Albrecht van Eekele en Willem Benson doen bij de weeskamer van Brugge de aangifte van het geld, aan Anna Benson, dochter van Jan en Antonine Aernoults, gelegateerd door haar grootmoeder van moederszijde.*

Guillame Benson ende Aelbrecht van Eecke, als voochden van Tannekyn, Jan Benson dochtere by Anthonine, de dochtere van Bernaerts Aernoults, zyne wive, brochten ten pampiere van weesen de groote vanden goede, de voors. wese gejont ende gegheven byder weduwe van Bernaerts Aernoults, de wese grootvrouwe, ende es de somme van zestien ponden derthien scellynghen vier pennynghen grooten (1), welcke somme van 16 l. 13 s. 4 d. zyn in handen van Jan Benson als vadere, metter houdensse, upde borghe van Godefroyt

---

1) Het is opvallend, dat het bedrag der gelegateerde geldsom in al de hier medegedeelde bescheiden ietwat verschilt, doch de reden hiervan blijkt niet.

Slabbaert, als blyct byder acte in date laetsten dach van Decembre 1562, gheteekent : Mouscron.

Weeskamer van Brugge, register van weezengoederen van Sint-Nikolaaszestendeel, over de jaren 1553-1583, blz. 77 v.

9

1563, Januari 14. — *De weeskamer kent aan Jan Benson een schadeloosstelling toe van veertien schellingen groot voor de bemoeiingen die hij gedaan heeft om het aan zijn dochter Anna gelegateerde geld in te vorderen.*

Actum den 14^{en} in Lauwe [1563], present : Despaers, overziendere, Boullengier ende Lem, scepenen.

...Jan Benson vertoochde hoe wylent zyn huysvrouwe moeder ghegheven hadde by haer testamente Tannekyn, zyne dochtere, zekere somme van penninghen, die zou ghelaten hadde in handen van Jan Vingneron, omme welcke penninghen te recoveren, midts dat dezelve Jan Vingneron hem absenteerde, heeft ghedoocht diversche oncosten, als tot twee reysen te peerde ghereyst van Brugghe naer der stede van Antwerpen ende oock betaelt diversche posten omme te vernemen naer dezelve Jan Vingneron, verzouckende hem daervooren toegeheleyt te hebbene de somme van 21. l s. 8 d. ofte uterlic etc. Guillame Benson als voochd van 't voorn. Tannekyn, metgaders Victor van Muenickerede, onder nye dezelve penninghen rustende waeren, zeyden tzelve te ignoreren, metteen stelden tzelve ter discretie van myn voorn. heeren overziendere etc. ; naerdad de voorn. Jan Benson by eede verclaerst tot gheen ander upziene ghereyst te hebbene dan omme te recoveren dezelve penninghen, hebben dezelve Jan toegeheleyt voor al 14 s. gr.

Weeskamer van Brugge, feriën over de jaren 1560-1563, blz. 154.

10

1569, Juni 23. — *De stadsregeering van Brugge maakt bekend, dat het huis van Jan Benson aan de Augustijnenrei, bij de Vlamingbrug, zal gepand worden vanwege Cornelis vande Voorde, ontvanger van het armbestuur van Sint-Salvator, voor een achterstallige rente van twaalf pond parisis, zijnde de helft van een eeuwige rente van vier en twintig pond parisis 's jaars.*

Voort [die recht pretenderen] an een huus metten toebehoorten, staende ten voorhoofde beneden de Vlaminbrugge, upde reye zo men gaet naer den Augustynen, toebehoorende Jan Benson, dat die commen ten voorn. daghe [ten poortersschen dynghendaghe diemen houden zal ter vierschaere deser stede den 6^{en} ende 7^{en} vander toecommende maendt van Hoymaendt] omme daerin te zien ende hooren decreteren Cornelis vande Voorde, ontfanghere disch Sint-Salvators voor d'achterstellen van 12 l. par., wesende d'heft van 24 l. par. tsjaers eeuwelicke rente.

Register van hallegeboden over de jaren 1564-1574,
blz. 199 v., nr. 5.

11

1581, Januari 3. — *Antonine Aernouts, weduwe van Jan Benson, draagt aan Jan de Hoorne, den jonge, den eigendom over van een huis, gelegen langs de Augustijnenrei, tusschen de Vlamingbrug en de Jan Miraalstraat.*

Houtvelde, Muelene, 3^{en} Lauwe 1581. — *Anthonyne Aernoudts, weduwe ende bezitteghe vanden sterfhuuse ende achterghelaeten goedinghen van wylent Jan Benson, dewelcke voornoomde comparante ghaf halm ende wettelicke ghifte Jan de Hoorne, de jonghe, present ende accepterende, ende dat ten goeden, juusten ende loyalen tytlen van coope, byden acceptant ghedaen jehghens den voornoomden wylent Jan Benson langhe voor zyn overlydene, zo de voornoomde comparante ende ooc [den] acceptant dat verclaerden by eede, van eenen huuse met zynen toebehoorten, staende ten voorhoofde beneden de Vlaminbrugge, upde Augustynereye, by 's heer Jan Admiraelstraete, ande noordzide vander reye, naest den huuse toebehoorende Anthuenis van Eerste, ande westzide an d'een zide, ende den huuse wylent toebehoorende Willem vande Steeghere ende nu Ruebrecht Inbona, ande oostzide an d'ander zide, jaerlicx belast met 3 s. 10 d. gr. grontrente ende 2 l. gr. losrente metten huuse ande oostzide daerneffens staende, danof dat dit huus daer hiervooren ghifte of ghegheven es ghelden moet d'een helftscheede ende 't huus toebehoorende den voornoomden Ruebrecht Inbona d'ander helft, altyts in elcanderen verbonden blyvende, ende bovendien dit percheel daer hiervooren ghifte of ghegheven es noch belast met 5 s. gr. tsjaers losrente, den pennynck*

achtiene, die men ghelt Joos vander Moere telcken 23^{en} Sporcle, cum garant, behoudens taillable. Ende es te wetene dat de voorn. wylen Jan Benson vanden voorn. parcheele erfachtich was by eender lettre van ghifte in date vanden 12^{en} Sporcle XV^c neghen en vichtich, onderteeckent: *L. Valcke*, gezworen clerck.

Ende in kennesse.

Register van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1580-1582, blz. 33-34.

12

1581, Januari 3.—*Jan de Hoorne, de jonge, en zijn vrouw Maria Debbouts, bekennen twee en veertig pond groot schuldig te zijn aan Antonine Aernouts, weduwe van Jan Benson, voor den koop van een huis, gelegen langs de Augustijnenrei; op het bovengenoemde bedrag zullen zij zes pond groot contant afbetalen en de rest der koopsom zullen zij bij jaarlijksche aflossingen van vijf pond groot voldoen.*

Idem scepenen, idem dach. — Idem Jan de Hoorne, de jonghe, ende Maeyken Debbouts, zyn wyf, dewelcke voornoomde comparanten wedden ende beloofden over hemlieden ende huerlieder naercommers een voor andre ende elc voor al upden baerblicksten van hemlieden beeden Anthonyne Aernoudts, weduwe ende bezitteghe vanden sterfhuuse ende achterghelaeten goedinghen van wylen Jan Benson, present ende accepterende, de somme van tweeveertich ponden grooten, commende ende spruutende de voorn. pennynghen over den coop vanden voorscreven parcheele, danof de voorn. comparanten als hedent t'onser presentie ghifte ontfanen hebben, te gheldene ende betaelene de voornoomde somme, te wetene: zes ponden grooten ghereet ende comptant ten passeren van desen ende de reste by vyf ponden grooten t'elcken jaere naer de date van desen eerstcommende ende gheduerende totter vulle betalinghe van diere, up heerlicke ende reële executie in lyf ende goede. Ende in meerder verzekertede ende bewaerensse van dies voorseit es, zo verbonden ende ypoterquerden de voorn. comparanten daerinne 't voorscreven parcheel, omme by ghebreke van betalinghe vander voorseide somme ofte reste van diere ende elc paeyement zonderlynghe tzelve ghebreck daeranne te mueghen verhaelen

ende recoupereren by vercoopynghen met halleghebode etc.
In kennesse etc.

Register van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1580-1582, blz. 34-35.

13

1581, Januari 10. — *De overdracht van het huis van wijlen Jan Benson aan Jan de Hoorne wordt in de kadastrale leggers van Brugge aangeteekend.*

AUGUSTYNEREYE, NOORDZYDE GAENDE OOSTWAERT.

't Huys daerneffens pertinet Jan Bentsoen (1).

3 Lauwe 1581 gaf vidua Jan Bentson ghifte van desen huuse an Jan de Hoorne, de jonghe, te kennen ghevende, dat huere overleden man tzelve vercocht hadde anden voorn. Jan de Hoorne vóór zyn overlyden, voorts dat tzelve belast was mettet naervolghende huys tsamen met drie schellynghen thien grooten grondrente ende twee ponden grooten tsaers losrente, danof dit huys galt d'helft ende 't naervolghende de wederhelft, altyts tsamen verbonden blyfvende, voorts dit huys alleene met vyf schellynghen grooten tsaers, den penninck 18^e, die men galt Joos vander Moere telcken 24 Sporcle (2), achtervolghende de lettren van ghifte danof ghe-

1) Het huis van Jan Benson stond naast het hoekhuis van de Jan Miraalstraat: het was het voorlaatste van het huizenblok, gelegen langs de Augustijnenrei tusschen de Sint-Jorisstraat en de Jan Miraalstraat. Zie: L. GILLIODTS, *Les registres des « Zestendeelen » ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIII (1893), blz. 276. De ligging van Jan Benson's huis blijkt ook duidelijk uit den hiervolgenden tekst d. d. 10 October 1562: « ...een huus met zyn toebehoorten, staende ten voorhoofde beneden de Vlamyncbrugge up de Augustynereye, upden houc van 's heer Jan Admiraelstraete, naesten den huuse toebehoorende Jan Benson, den schildere, ande westzyde an d'een zyde, ende de voorn. 's heer Jan Admiraelstraete ande oostzyde an d'ander zyde... ». Zie: *register van Eduard de Dene, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1561-1564*, blz. 240. Vgl. daarenboven: *register van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1562-1563*, blz. 462; *register van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1568-1570*, blz. 251.

2) In de hierboven medegedeelde akte van overdracht d. d. 3 Januari 1581 wordt als betalingstermijn aangegeven: 23 Februari.

passeert present d'heeren Houtvelde ende Vermuelene,
scepenen, ende gheteekent by Dingne als clercq.

Registratum 10 Lauwe 1581.

*Kadastrale leggers van Brugge, Sint-Nikolaaszestendeel,
nr. 736.*

Aanvullingen en verbeteringen van de bronnenpublicatie betreffende
Ambrosius Benson in *Handelingen van het genootschap voor geschie-*
denis « Société d'Emulation » te Brugge, tom. LXXX (1937):

Blz. 92, regest 1, tweede regel staat : *Gérard*, lees : *Gerard*.

Blz. 95, regel 13, staat : *voochden*, lees : *voochd*.

Blz. 95, regel 19, staat : *1531*, lees : *1519-1531*.

Blz. 100, regel 29, staat : *voochden*, lees : *voochd*.

Blz. 112, regel 20, staat : *middelijke*, lees : *middellijke*.

Blz. 112, regel 20, staat : *betaling van*, lees : *betaling aan*.

Blz. 128, voeg onderaan toe : *Actum den 11^{en} in Maerte 1558, pre-*
sent Smet, Chris.

Blz. 129, regel 16, staat : *cedsafleggingen*, lees : *cedsafleggingen*.

BOEKBESPREKINGEN.

G. ESPINAS, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal en France des origines à la Révolution. Tome II.* Paris, Recueil Sirey, 1938. In-8°, 684 p.

Le tome I de cette publication, paru en 1934, avait fait connaître les documents relatifs à l'histoire du droit municipal pour les villes artésiennes, comprises, dans l'ordre alphabétique, entre Aire et Audruicq. Le présent volume nous conduit de Bailleul-Sir-Berthoult à Heuchin. Un troisième suffira pour mener l'entreprise à bon terme. L'Artois possédera alors, grâce au patient labeur et à la précieuse érudition de M. G. Espinas, un recueil que les autres provinces de France ou les principautés des Pays-Bas pourront lui envier.

C'est en effet, pour quiconque s'occupe d'institutions ou de droit urbains, un appréciable avantage d'avoir sous la main une édition critique de tous les textes relatifs à une même ville, et de pouvoir faire sans aucune perte de temps la comparaison avec des documents analogues de la même région. Notons, pour montrer combien la tâche du chercheur était pénible jusqu'à ce jour, que près de la moitié des textes publiés dans ce deuxième volume étaient inédits.

Parmi les localités dont il est question dans le tome II, il n'en est que trois qui soient assez importantes : Bapaume, Béthune et Calais (avec le Calaisis). Il faut remarquer le caractère particulier que revêt la documentation de cette dernière ville du fait de son rattachement temporaire à l'Angleterre. Les autres localités sont en général des villages, soit organisés en communes, soit dotés d'une coutume particulière. Il faut toutefois mettre à part, outre quelques petites villes, le « pays » de Brédénarde.

L'éditeur a pourvu chaque pièce de notes relatives à la tradition du texte, et a fait précéder la série de chaque localité d'une brève introduction donnant un aperçu de l'histoire de la documentation. Le tout est établi avec cette rigueur et cette précision qui caractérisent tout ce qu'entreprend M. Espinas.

Espérons que le troisième volume ne tardera pas à paraître : il sera particulièrement le bienvenu pour les historiens de la Flandre, car il contiendra les pièces relatives à Saint-Omer.

H. VAN WERVEKE.

KRONIEK.

IN MEMORIAM.

H. Nelis.

Op 14 Oktober 1938 overleed te Brussel dr. HUBERT NELIS, Adjunct Rijksarchivaris-Generaal, die nog onlangs een belangrijke bijdrage voor onze « Handelingen » had afgestaan. De aflijvige, die op 30 Maart 1877 te Brugge geboren was, zal in een volgende aflevering herdacht worden.

F. de Béthune.

Op 1 November 1938 overleed te Leuven, WelEd. Heer Bon FRANÇOIS DE BÉTHUNE, professor emeritus van de Katholieke Hoogeschool te Leuven. De aflijvige, geboren te Gent op 18 Maart 1868, had het doctoraat in romaansche talen behaald. Zijn wetenschappelijke bedrijvigheid bewoog zich voor het meerendeel op een gebied dat vreemd is aan dit van onze « Handelingen ». Hij had nochtans belangstelling voor het verleden van het oude graafschap Vlaanderen en bepaaldelijk voor zijn rijk franschtalig verleden. In 1904 gaf hij in onze « Handelingen » een zeer uitvoerig *Bulletin d'histoire linguistique et littéraire des Pays-Bas. Années 1902-1903*, dat echter wegens zijn omvang niet kon worden voortgezet. Hij was lid van ons Genootschap en oom van ons medelid Bon J. de Béthune, de ijverige secretaris van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring van Kortrijk, aan wien we onze innige rouwdeelneming aanbieden.

Herdenking Henri Pirenne.

Op 18 Mei 1938 greep in het Paleis der Academien, te Brussel, een plechtige zitting plaats ter herdenking van H.

PIRENNE. In aanwezigheid van Z. M. den Koning en voor een zoo talrijk als uitgelezen publiek werd het leven en het werk van prof. Pirenne herdacht door prof. dr. J. Duesberg namens het inrichtingscomiteit, door prof. dr. M. Bloch namens de buitenlandsche geleerden, door prof. dr. J. Bidez namens zijn oud-collegas en door ons bestuurslid, prof. dr. H. E. de Sagher, namens de oud-leerlingen van den herdachte.

CONGRESSEN EN STUDIEDAGEN.

Internationaal Congres voor Geschiedenis.

Het *International Committee of Historical Sciences* heeft zijn achtste Congres begin September te Zurich gehouden. Onder de talrijke lezingen die er voorgedragen werden, vermelden we, als belangrijk voor het oude graafschap Vlaanderen, deze van prof. dr. F. ROERIG over «*Unternehmerkräfte im flandrisch-hansischen Raum*» waarin wordt gewezen op de eigenaardige trekken van de inrichting van handel en nijverheid in Vlaanderen, deze van prof. dr. D. BJORK over «*Hansa Towns and Flanders*» (1384-1393), waarin het onderscheid tusschen de inrichting van de hansa-nederzettingen in de Baltische zee-streken en deze van de hansa te Brugge onderlijnd wordt, deze van prof. dr. H. LAURENT, die gewijd was aan een «*Esquisse d'une statistique de la production de la draperie d'Ypres au XIVe siècle. Méthodes et résultats*», deze van prof. dr. F. L. GANSHOF over «*Le développement territorial des villes entre la Loire et le Rhin au Moyen-Age*», dat als algemeen overzicht ook voor de studie van de vlaamsche steden kostbaar is, en eindelijk deze van E. P. L. WILLAERT, die, in «*Les débuts de la querelle janséniste en Belgique*», een algemeen overzicht van dit onderwerp geeft. De belangstellende lezer zal in het «*Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*», deel X (1938) de samenvatting van die lezingen vinden.

Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België.

Het *Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België* heeft zijn een en dertigsche Congres van 23 tot 28 Juli 1938 te Namen gehouden. Een aantal lezingen betroffen rechtstreeks de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen. Eerst wanneer de verslagen verschijnen, zullen we onze lezers omtrent die lezingen nader berichten.

Hansadagen.

Op 30 Juni en 1 en 2 Juli 1938 heeft de stad Antwerpen zgn. Hansadagen ingericht. Het opzet van die bijeenkomsten was van politiek-economischen aard en beoogde een verbetering tusschen de haven van Antwerpen en haar duitsch hinterland.

Het inrichtende comité heeft geoordeeld dat het voor zijn opzet bevorderlijk was die studiedagen met een evocatie van het verleden in te zetten. Als sprekers werden uitgenoodigd prof. dr. F. ROERIG die de Hansa als politiek en economisch verband in zijn geheel beschouwde, prof. dr. F. L. GANSHOF die de betrekkingen tusschen de Hansa en de vlaamsche en brabantse steden voor de 16^e eeuw behandelde, prof. dr. J. DENUCE die de economische rol van de Antwerpsche haven in de 16^e eeuw schetste, prof. dr. ECK die de betrekkingen tusschen de Hansa en de Slavische staten uiteenzette, en eindelijk dr. R. VAN ROOSBROECK die den invloed door de vlaamsche en brabantse uitwijkelingen uit de 16e eeuw op het Rijnland omljnde.

Naar men meldt, zullen die lezingen door de stad Antwerpen in boekvorm worden uitgegeven.

PLAATSELIJKE GESCHIEDVORSCHING.

Het Jansenisme te Rijssel.

De *Commission Historique du Département du Nord*, te Rijssel, heeft in haar zitting van 28 Februari 1938, een lezing aanhoord van E. H. Kan. MAHIEU, die een overzicht gaf van het Jansenisme in het Rijsselsche gedurende de 18e eeuw. Ook voor onze streke is die lezing van belang, daar het Jansenisme in het bisdom Doornik sterk aangemoedigd werd door de bestuurders van het Doorniksche seminarie.

De abdij Loos.

In de zitting van 28 Maart 1938 van diezelfde Commissie gaf dr. h. CH. LIAGRE een algemeen overzicht van de abten die aan het hoofd van de abdij Loos bij Rijssel hebben gestaan; vooral wat het middeleeuwsche tijdperk betreft, is die lezing van onze lokale geschiedenis van belang.

S. Pieterskapittel te Rijssel.

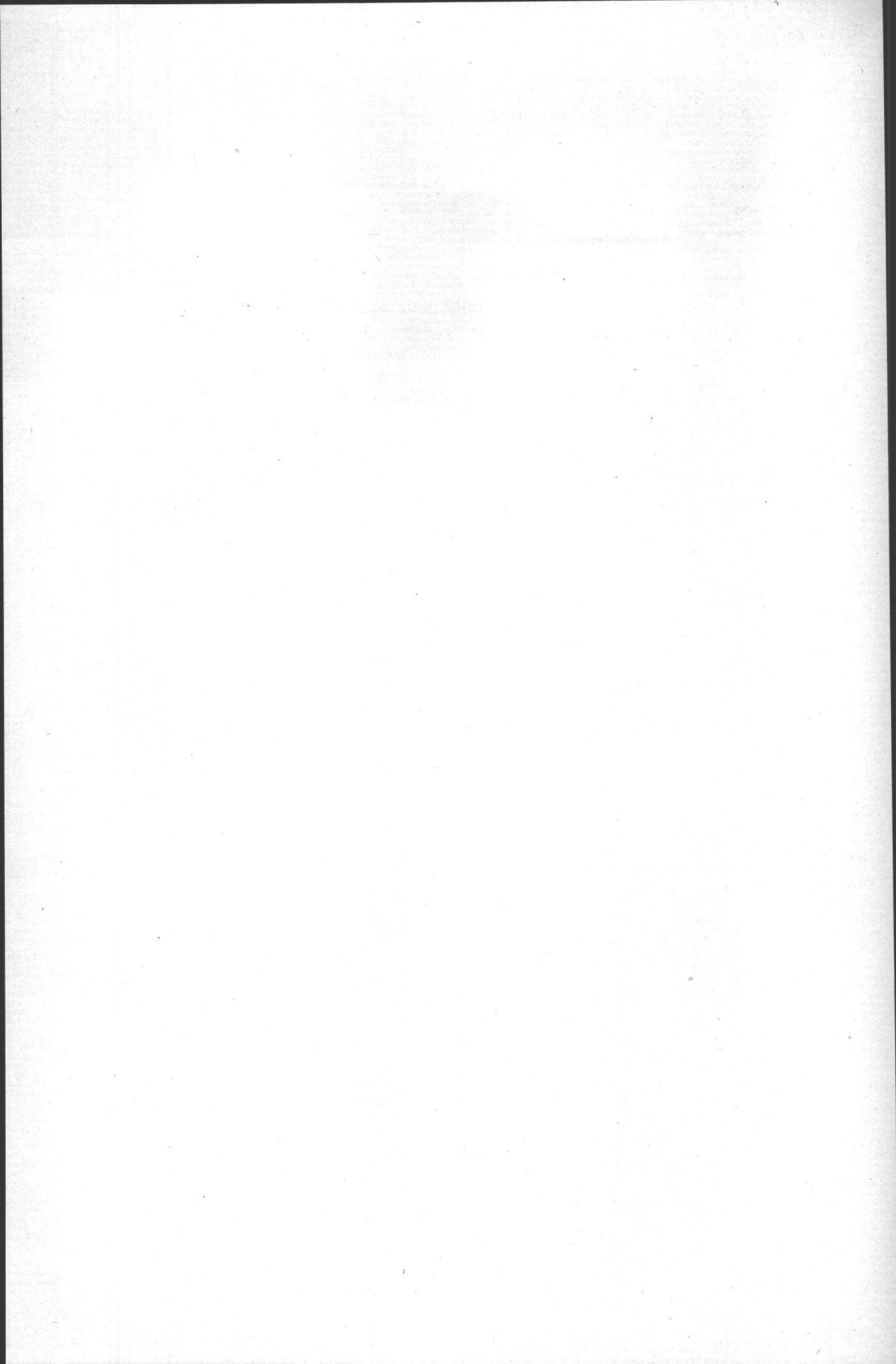
In dezelfde zitting gaf E. H. Kan. DETREZ kennis van het terugvinden van de handschriftelijke « *Histoire des Prévôts* »

van het S. Pieterskapittel te Rijssel door PAUL DE VALORI. Dit handschrift, waarvan MGR HAUTECEUR, destijds het verdwijnen betreurde, blijkt van groot belang voor de geschiedenis van die geestelijke instelling.

De dood van Karel den Goede.

In de afdeeling voor klassieke talen van de *Société pour le progrès des Etudes Philologiques et Historiques* te Brussel, zitting van 8 Mei 1938, gaf de h. A. BOUTEMY kennis van de ontdekking van het hs. van de S. Maartensabdij te Doornik, waarin de *Lamentatio de Morte Karolis Comitis Flandriae* opgenomen was. Dit handschrift dat H. PIRENNE bij de uitgave van zijn *Histoire du meurtre de Charles le Bon* niet had kunnen terugvinden, bevindt zich thans in het British Museum, Addit. 35112.

HANDELINGEN VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE
1938

ALGEMEENE INHOUD

Blz.

I. BIJDRAGEN

- F. Van Acker.** Jan-Baptist Van Acker, Brugsche Miniaturist
(1794-1863) 129-134
- A. Maene.** Le Cas Brito 91-102
- J. De Smet.** De Krijgsvloot van de Staten van Vlaanderen
in de zestiende en zeventiende eeuwen 1-26
- J. De Smet.** Het verraad van Frans Vander Straeten. 103-128

II. OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN

- P. Allossery.** Ardooie, meest onder kerkelijk oogpunt tot
het midden van de 16^e eeuw 48-59
- P. Allossery.** Ardooie, meest onder kerkelijk oogpunt 135-165
- R. A. Parmentier.** Bescheiden omtrent Brugsche schilders
van de 16e eeuw.
- II. Willem Benson 27-44
- III. Jan Benson 186-196
- H. E. de Sagher.** Vijftiendeuwsche Keuren van het vleesch
en den visch uit Wervik 166-185

- A. **Schouteet.** Congratulations de la ville de Bruges au
nouvel évêque, Mgr. de Haynin 45-48

III. BOEKBESPREKINGEN

- G. **Espinas.** Recueil de documents relatifs à l'histoire du
droit municipal en France des origines à la Révolution.
Tome II. (*H. van Werveke*) 197
- A. **Maertens.** Onze Lieve Vrouw van de Potterie
(*M. English*) 60-65
- P. **Rogghé.** De politieke loopbaan van J. J. Rapsaet tot
1815, inzonderheid in en om de Commissie tot herziening
der Hollandsche grondwet van 1814 (*E. I. Strubbe*) 65-66

IV. KRONIEK

In memoriam.

- A. Bayot. — M. Sabbe. — J. Mansion 67-68
H. Nélis. — F. de Béthune 198

Herdenkingen.

- J. Froissart 68
H. Pirenne 198

Congressen en Studiedagen.

- Internationaal Congres voor Geschiedenis. — Oud-
heid- en Geschiedkundig Verbond van België. —
Hansadagen 199-200

- Plaatselijke Geschiedvorsching 68, 200-201
-

BOEKENSCHOUW

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET OUDE GRAAFSCHAP VLAANDEREN EN DE PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

I. HULPWETENSCHAPPEN.

1. HANDLEIDING. BOEKENSCHOUW.

1 *Herleiding van Hectaren, Aren en Centiaren in Brugsche en Gentsche Gemeten en Roeden en omgekeerd.* 1937, 8 blz.

2. OUDSCHRIFTKUNDE, OORKONDENLEER, TIJDREKENKUNDE, WAPENKUNDE.

2 **J. D[e] S[met]**. *Om een getijdenboek te schrijven vijfhonderd jaar geleden.* — B. 1938, blz. 107-110.

Verdrag voor schepenen van Damme, 1433, waarin alles ter uitvoering van het werk bepaald wordt.

3 **H. Nélis**. *Etude diplomatique sur la juridiction gracieuse des échevins en Belgique (1150-1300).* — AnEm. 1937, p. 1-57.

4 **C. Verlinden**. *La charte du comte de Flandre Robert II de 1089 pour Saint Donatien de Bruges.* — RBPhH. 1937, p. 1057-1060.

Schr. antwoordt op Oppermann's laatste kritiek dienaangaande (zie AnEm. Boekenschouw, 1937, n^r 399) en houdt de echtheid staande.

P. A.

5 **G. P. B[aert]**. *De Lange weke voor Sinksen.* — B. 1937, blz. 253.

Nog een woord over die benaming.

3. AARDRIJKS- EN PLAATSNAMENKUNDE, VOORGESCHIEDENIS, VOLKS- EN TAALKUNDE.

6 **L. du Castillon**. *La Lys.* — TCB. 1937, p. 225-231, avec pl. Kunst rond de Leie.

- 7 **I. De Baenst.** *De zuivering van de Spierewaters.* — WiV. 1937-1938, blz. 98.
- 8 **W. Bossier.** *Vluchtheuwels in de Zeeuwse en Vlaamsche kustvolakte.* — T. 1937, blz. 908-915 met pl.
- 9 **J. De Langhe.** *Over oude wallen in 't Noorden.* — B. 1937, blz. 295-299.
Een te Dudzele en twee te Westkapelle.
- 10 **R. Mullie.** *Burchten in Vlaanderen.* — T. 1937, blz. 915-918.
- 11 **R. De Maeyer.** *De Romeinsche Villa's in België. Een archeologische studie.* Antwerpen, De Sikkel, 1937. Fr. 150.
- 12 **A. Viaene.** *Spaansche Witte-Donderdag in Vlaanderen.* — B. 1938, blz. 57-63.
Naar aanleiding van Augustijn van Hernighem's verhaal in verband met de viering te Ieper, geeft schr. een en ander over andere plaatsen.
- 13 **J. D[e] S[met].** *Duvels faergetide.* — B. 1938, blz. 86-87.
Enkele archiefteksten en klokinschriften aangaande het klokluiden gedurende het onweder.
- 14 **R. Buckinx.** *Ieper en zijn Kattefeest.* — T. 1938, blz. 154.
- 15 **J. D[e] S[met].** *Rokersmaatschappijen.* — B. 1938, blz. 102-103.
Een en ander over dit uitstervend stuk Brugsch volksleven.
- 16 *Biddende kruiers.* — B. 1938, blz. 88.
Gebruik te Heestert.
- 17 **A. Van Dijk.** *Kerkpatronen en Bedevaartplaatsen in Vlaanderen.* — OZ. 1937, blz. 47 en vgd.
- 18 **M. English.** *Van een "gekleeden", gekruisten Christus.* — B. 1938, blz. 77-81.
Na gewezen te hebben op het verkeerd handelen der neogothiekers die al dat gekleed goed uit den booze hebben geacht ofschoon het wezenlijk uit de middeleeuwen komt, geeft hij een schenkingsakt uit 1486 van "rood fluweelen hoed en een zwart fluweelen schortekleed voor den gekruisten Christus", in O. L. Vr. te Brugge. P. A.
- 19 *Sint Maarten en Sint Niklaas.* — B. 1937, blz. 305-306.
Te Ieper, Poperinge en Veurne. Zie AnEm. Boekenschouw, 1937, n^r 65.
- 20 **J. Gessler.** *La légende de sainte Wilgeforte ou Ontcommer, la vierge miraculeusement barbue. Notes bibliographiques, archéologiques et folkloriques.* Bruxelles, L'édition universelle, 1938, 157 pp. avec pl.

- 21 **A. D.** *Aflezzen van kwalen.* — B. 1938, blz. 52.
 Verscheidene formulieren uit een 19e eeuwsch handschrift van Beveren aan IJzer.
- 22 *Gebeden tegen de Pest (XVIe eeuw).* — B. 1938, blz. 54-55.
- 23 **J. Cornelissen.** *Nederlandsche Volkshumor op Stad en Dorp, Land en Volk.* Antwerpen, De Sikkel, 1937, VIII-256 blz., met pl. Fr. 35.
 Dit is een bijvoegsel aan het standaardwerk (Dl. VI) waarvan Dl. IV en V verschenen in 1931. Schr. had er nog wel kunnen bijvoegen had hij de laatste jaren van B. doorlopen.
- 24 *Spotzeg over dorp en steê.* — B. 1938, blz. 111.
 Waregem.
- 25 **G. Gezelle.** *Vlaamsche Volksvertelsels* geïllustreerd door Martha Van Coppenolle. Brussel, De Standaard, 1937, Fr. 10.
 Herdruk dier vertelsels die eerst verschenen, de eene in *Rond den Heerd* en de andere in *Biekorf*. In 1926 werden ze door Standaard-boekhandel voor het eerst gebundeld en uitgegeven.
- 26 **M. Cafmeyer.** *Oude deuntjes te Brugge.* — B. 1937, blz. 308-310.
- 27 **G. P. B[aert]** en **L. Defraeye.** *Stap- en loopliedereen. Aftelrijmen.* — B. 1937, blz. 311-312.
- 28 **M. Cafmeyer.** *Stap- en loopliedereen.* — B. 1937, blz. 286-288.
- 29 *Berrewulf.* — B. 1937, blz. 311.
 Kinderspel.
- 30 **M. Cafmeyer.** *Oude rijmgebeden uit de leerschool van Sint-Anna te Brugge.* — B. 1938, blz. 42-45.
- 31 *Schommeldeuntje.* — B. 1938, blz. 29.
- 32 **R. V.** *Oude rijmpjes.* — B. 1938, blz. 30-32.
 Uit de streek van Damme.
- 33 *Kwelspreuken.* — B. 1938, blz. 56.
- 34 *Om de kwalen van de peerden af te lezen.* — B. 1938, blz. 55.
 Uit "rolle van ommestellinghe", van Langemark, 1603.
- 35 **J. De Langhe.** *Westvlaamsche Zanten.* — B. 1937, blz. 233-237, 282-285; 1938, blz. 17-21, 73-76, 104-106. ('t Vervolgt).
 Vervolg van AnEm. Boekenschouw, 1937, n^r 105.
- 36 **A. V[er] W[atermeulen].** *Zantekoorn.* — B. 1938, blz. 112.
- 37 *Zantekoorn.* — B. 1938, blz. 32.
- 38 **J. Van Ginneken.** *Onze zuidelijke taalgrens en de germaan-*

- sche bevolking van het merovingische Rijk.* — Onze Taaltuin. 1937, blz. 145 vgd.
- 39 **H. Mandos.** *De taalgrens in het bisdom Terwaan en de afscheiding der aartsdiaconaten.* — HT. 1936, blz. 315 vgd.
- 40 **E. Blancquaert en W. Péé.** *Intervocalische Tenuisverschuiving in Vlaanderen.* — Onze Taaltuin, 1937, blz. 5 vgd.
- 41 **G. P. B[aert].** *Klankwoorden.* — B. 1938, blz. 51.
- 42 **G. P. Baert.** *Zijdeweversvlaamsch.* — B. 1937, blz. 277-281. Enkele voorbeelden van weversvlaamsch.
- 43 **W. V.** *Om toebak gaan... onder Napoleon.* — B. 1937, blz. 281. Uitleg over die spreuk uit Napoleon's tijd.
- 44 **A. V[iaene].** *Zijn broodje is gebakken.* — B. 1938, blz. 52-53. Over oorsprong van dit volksgezegde.
- 45 **G. P. Baert.** *Spierluiten.* — B. 1937, blz. 285-286. Over dien vogelsnaam; voeg daarbij E. D[E] S[POT] in B. 1938, blz. 27-29.
- 46 **K. Loppens.** *De Bustekker.* — B. 1938, blz. 50-51. Over dien zeevogel.
- 47 **St. Axters.** *Scholastiek Lexicon. Latijnsch-Nederlandsch.* Antwerpen, Geloofsverdediging. Fr. 100.

4. GESLACHTSKUNDE. LEVENSBERICHTEN.

- 48 **Hendrik Persyn.** *Achiel Denys. Jérôme Noterdaeme.* Uitg. W.VI. Gouwbond van het Davidsfonds, 1937. Levenschets met photo's van die drie verdienstelijke Davidsfondzers.
- 49 **P. Hildebrand.** *Ludovicus de Reyms van Duinkerke.* — Franciscaansch leven (Breda), 1937, p. 331-334.
- 50 **X. Y.** *Pierre de Gand, apôtre du Mexique.* — Bull. des Missions. 1937, p. 32 ss.
- 51 **P. Ildelfons Karmeliet, herdacht.** Gent. Het Volk. Joseph Verhalle van Beveren † in Travancore in 1934.
- 52 **J. Nève.** *Carolus Mennicken ou Viruli ou Virulus.* — Bibl. belgica, 1938. Geboren te Cassel in 1413.
- 53 **J. E. Verheyden.** † *Edward Peeters.* — WiV. 1937-1938, blz. 102-103. Beter gekend onder den schuilnaam van Paul Kiroul; † te St. Andries.
- 54 **R. de Graeve.** *Edward Peeters.* — De Schakel, 1 Dec. 1937. Rouwhulde.

- 55 **Chronista.** *Bij 't verscheiden van Paul Kiroul.* — LP. 1937, blz. 355-366 met pl.
Edw. Peeters † te S. Andries.
- 56 **F. V. Toussaint van Boelaere.** *Maurits Sabbe herdacht.* — Onze Tijd, 1938, blz. 37-38.
- 57 **C. Debaive.** † *Prof. Dr Maurits Sabbe.* — WiV. 1938, blz. 249-251.
- 58 **A. Schouteet.** *De afkomst van Simon Stevin en diens werking in Vlaanderen.* — AnEm. 1937, blz. 137-146.
Mededeeling van enkele ontdekte stukken die nieuws brengen over zijn oorsprong en eerste jaren.
- 59 *In memoriam Eerwaarde Pater Surmont.* — Missiën Scheut, 1938, blz. 26-27 met photo.
Geb. te Sweveghem.
- 60 **R. Hardeman.** *Michiel De Swaen (1654-1707), een groot katholiek dichter.* — Bode van het heilig Hart, 1938, blz. 123-129.
- 61 **A. Demedts.** *Edward Vermeulen, schrijver en boer.* Davidfondsuitg. 1937.
- 62 *Edward Vlietinck. In Memoriam.* — B. 1938, blz. 110-111.
- 63 *Dominicus van Weydevell.* — B. 1938, blz. 63.
Nota over den Brugschen beeldhouwer betreffende zijn werk bij de onthulling van 't standbeeld van Simon Stevin.

II. ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

I. GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN.

- 64 **H. Sproemberg.** *Die Niederlande und das Rheinland in der ersten Hälfte des 14 Jahrhunderts.* — Jahrb. des Arbeitsgemeinschaft der Rheinischen Geschichtsverein., 1936.
Toont klaar Vlaanderen's weerstand tegenover de Fransche expansie politiek die zodoende Rhijnland er van bevrijdt en de verscheidene factoren die een invloed op Rhijnland hebben uitgeoefend. P. A.
- 65 **A. Viaene.** *Vlaamsche Bijlagen bij den leergang in de geschiedenis. 1e reeks: Gebeurtenissen.* Brugge, G. De Haene, 1937, 107 blz. met pl.
Schoolboek dat ook daarbuiten zal dienstig zijn, dank zij zijn talrijke nota's met betrek tot Vlaanderen's geschiedenis.
- 66 **L. Verriest.** *Un célèbre ms. d'intérêt régional. Le Veil Rentier*

- d'Audenarde. XIIIe s.* — Communications du 1er Congrès intern. du régionalisme, Ath, 1937, p. 317-325.
- 67 **J. Vermeulen.** *Jacob van Artevelde.* Bij de 600e verjaring van zijn "staatkundige," geboorte. Bij de 75e verjaring van het oprichten van zijn standbeeld. — T. 1938, blz. 10-22, met pl.
- 68 **B^{ne} Amoury de Lagrange.** *Itinéraire d'Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne et comtesse de Flandre.* Préface de M^r le Chanoine Looten. — CFFAnn. 1938, XXIX-193 pp.
Dit Itinerarium van de zoo verdienstelijke derde vrouw van Filips den Goede, heeft schrijfster weten samen te stellen uit de oorkonden verzameld door wijlen Max Bruchet en Mej. Lancien. Een goede alphabetische tafel vergemakelijkt het gebruik dezer belangrijke uitgaaf. P. A.
- 69 **J. Lefevere.** *La compénétration hispano-belge aux Pays-bas catholiques pendant le XVIIe siècle.* — RBPhH. 1937, p. 599-621.
- 70 **J. De Hullu.** *De Belgische aanvallen op Westelijk Zeeuwisch-Vlaanderen in 1830 en 1831.* Oostburg, A. J. Bronswijk, 1938, 277 blz.

2. PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS.

- 71 **Bon Verhaegen.** *L'église Saint Bavon à Aardenburg.* — RBAHA. 1937, p. 311-326 avec pl.
- 72 **A. B. Hoxie.** *Translatio civitatis Atrebatensis.* — RBPhH. 1937, p. 591-598.
- 73 *Mirakelbeeld te Bissegem, 1813.* — B. 1938, blz. 87.
Verhaal erover uit Cuvelier's Memoriael.
- 74 **A. D[e] P[oorter].** *Twee Jaarboeken van Brugge.* Brugge, 1937.
Naar 2 handschriften der Brugsche stadsboekerij.
Overgedrukt in heel beperkt aantal uit "Burgerswelzijn."
- 75 **L. de Moreau.** *Bruges.* — Dict. d'histoire et de géogr. ecclés. T. IX, col. 890-906.
- 76 **J. Claeys.** *Het Tempelhof te Brugge.* — B. 1937, blz. 259-266.
Gesticht alhier vóór 1225, was het gelegen op den noordelijken oever van de toenmalige Ieperleet, daar waar nu op Schipsdale de borstelfabriek staat.
- 77 **A. Louis.** *Les consoles de l'hôtel de ville de Bruges.* — RBAHA. 1937, p. 199-210 avec pl.

- 78 *De Pastorij van Caster, 1816.* — B. 1938, blz. 51-52.
Uit Decanaal Register van S. Maartens te Kortrijk.
- 79 **J. Jacquart.** *Dottignies. Contribution à son histoire. I. Démographie, 1602-1905.* Bruxelles, J. Jacquart, 1936.
- 80 **A. Van Haute.** *Een eigenaardig orgel te Haringe.* — *Musica sacra*, 1937, bl. 94 en vgd.
- 81 *Een binnelander in de straten van Ieper, 1595.* — B. 1938, blz. 31-32.
Uit de kroniek van Augustijn van Hernighen.
- 82 **E. Liegeois.** *La reconstruction des Halles d'Ypres et leur destination ancienne.* — TCB. 1937, p. 248-249.
- 83 **M. Delcourt.** *Active Courtrai.* — TCB. 1937, p. 323-325, avec pl.
- 84 *Communicanten-wijn te Kortrijk.* — B. 1938, blz. 88.
Enkele stichtingen tot geven ervan in vroegere tijden.
- 85 **C. D[enorme].** *De ivoren Christus van Lampernisse.* — B. 1937, blz. 301-304.
Hoe dit merkwaardig kunststuk, toegeschreven aan Fr. Duquesnoy, te Lampernisse aanlandde.
- 86 **K. Loppens.** *De oude vuurtorens van Lombardie.* — B. 1937, blz. 299-301.
- 87 **M. Cafmeyer.** *Het stadhuis van Male.* — B. 1938, blz. 95-101 met pl.
Veel ongeboekte wetenswaardigheden over dit overblijfsel der heerlijkheid van Male.
- 88 **K. Loppens.** *De oude vuurtorens van Nieupoort.* — B. 1937, blz. 266-276.
Slot van AnEm. Boekenschouw 1937, n° 256.
- 89 *De Carmagnolen te Reningelst, 1794.* — B. 1937, blz. 249-251.
Uit het Memoriael van koster Cuvelier. Vervolg van AnEm. Boekenschouw 1937, n° 260.
- 90 *Uit het Memoriael van Reningelst. Wat een koster lijden kan.* — B. 1938, blz. 46-50.
Koster Cuvelier's wedervaren in 1794.
- 91 **G. Coolen.** *Une concession d'indulgences à l'église de Saint-Omer pour aider à sa construction.* — SAMBull. 1937, p. 757-760.
- 92 *De nieuwe Lieve Vrouwe-kerk te Tielt.* — LP. 1938, blz. 131-134.
- 93 **A. Viaene.** *Het zalig kind Achas van Torhout.* — B. 1938, blz. 22-26.

- 94 **A. Corbet.** *De kerk van het H. Kruis te Zwijndrecht.* — RBAHA. 1937, blz. 303-310 met pl.

III. BIZONDERE GESCHIEDENIS.

I. RECHT EN INSTELLINGEN.

- 95 **H. Sproemberg.** *Residenz und Territorium im niederländischen Raum.* — Rheinische Vierteljahrsblätter. 1936, blz. 113 vgd.
- 96 **F. L. Ganshof.** *Die mittelalterlichen Städte Flanderns und Brabant.* — Forschungen und Fortschritte, 1937, blz. 170 vgd.
- 97 **J. de Pas.** *Procédés sommaires de contrainte pour forcer la ville de Saint-Omer à consentir des aides au souverain.* — SAMBull. 1937, p. 738-753.
- 98 **J. Foucart.** *Une institution baillivale française en Flandre: la gouvernance du souverain bailliage de Lille-Douai-Orchies, Mortagne et Tournais.* Lille, 1937, 231 pp.
- 99 **J. D[e] S[met].** *De veeten in het Brugsche Vrije, XVe eeuw.* — B. 1938, blz. 14-17.
Mededeeling van voorgebod ca. 1435.
- 100 **O. Bölke.** *Auf dem Fläming. Zwischen Wittenberg und Jüterbog: "Een klein Vlaanderen in Duitschland".* Düben-Mulde, P. Streubel. 1936, 64 blz.
- 101 **Th. Goerlitz.** *Das flämische und das fränkische Recht in Schlesien und ihr Widerstand gegen das Sächsisches Recht.* — Zeitsch. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abteilung, 1937, blz. 138-181.
- 102 **A. Pasture.** *La sorcellerie à l'époque moderne. Son origine, sa répression.* — Coll. Torn. 1938, p. 80-99.
- 103 **P. Allossery.** *De oudste giften en fondatiën ten bate der arme gevangenen te Brugge (2e reeks: 1476-1500).* — An Em. 1937, blz. 155-171.
Vervolg en slot van AnEm. Boekenschouw 1937, n^r 289.
- 104 **J. de Pas.** *Exécutions capitales dans la région audomaroise antérieures au XVIIIe s.* — SAMBull. 1937, p. 717-732.
- 105 **A. Viaene.** *Strafbedevaarten in de rechtspraak van het O. L. Vrouwkapittel te Kortrijk.* — AnEm. 1937, blz. 129-136.
Lijst getrokken uit de kapittelakten.
- 106 **L. de Valon.** *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires de la Belgique aux sanctuaires de la Provence au moyen-âge.* — Provincia, 1935, p. 30-52.

- 107 *Een Goevrijdag-kind te Ieper, 1595.* — B. 1938, bl. 53-54.
Gebruik aldaar dien dag genade te verleenen.

2. ECONOMISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE GESCHIEDENIS.

- 108 **G. Espinas.** *Un grand commerce médiéval: les draps des Pays-Bas.* — Ann. d'hist. écon. et sociale, 1937, p. 58 ss.
- 109 **Ch. Verlinden.** *Draps des Pays-Bas en Espagne au XIVe siècle.* — MA. 1937, p. 21 ss.
- 110 **F. Blockmans.** *Peilingen nopens de bezittende klasse te Gent omstreeks 1300.* — RBPhH. 1937, blz. 632-665.
Vervolg van AnEm. Boekenschouw, 1936, n^r 256.
- 111 **H. Otto.** *Die flämischen und holländischen Nationalbewegungen; ihre staatspolitischen Ziele nach dem Weltkriege.* Borna, Leipzig, Noske, 1936.
- 112 **L. Couvreur.** *De Zecverzekeringsmarkt der Oostenrijksche Nederlanden op het einde van de achttiende eeuw.* — AnEm. 1937, blz. 58-86.
- 113 **J. De Smet.** *Honderd jaar geleden... De eerste convooien in West-Vlaanderen. Oogst 1838.* — B. 1938, blz. 33-41 met pl.
Enkele wetenswaardigheden daarover.
- 114 **R. Dumon.** *De verkeersmiddelen in de kuststreek in 1822-1826.* — B. 1938, blz. 8-13.
Nadere toelichtingen uit het archief over den bargiedienst: Zie AnEm. Boekenschouw, 1936, n^r 260. Verder over het gebruik van vervoerrijuigen.

3. WETENSCHAPPEN. LETTEREN.

- 115 **J. Nieuwenhuysen.** *Jan Brito en de uitvinding der boekdrukkunst.* — Hand. 4^e wetensch. vl. congres voor Boek- en Bibliotheekwezen, 1936, blz. 18-26.
Oproep om verder opzoekingen te doen.
- 116 **J. Van Overstraeten.** *De letterkundige kaarten van Vlaanderen.* — T. 1937, blz. 894-907 met photo's.
- 117 **J. Van Dam.** *Die niederländische Dichtung des Mittelalters im Spiegel der Deutschen.* — Rheinische Vierteljahrsblätter, 1937, blz. 1 vgd.
- 118 **K. Delen.** *Een nieuw fragment van den Spiegel historiael.* — VKVA. 1937, blz. 155-166.
- 119 **J. A. N. Knuttel.** *Vroege Nederlandsche letteren: I Renout van Montalbaen. II Lotharingen en Vlaanderen.* — TNTL. 1937, blz. 185 vgd.

- 120 **Th. Enklaar.** *Naar aanleiding van het Bredasche Sacrament-spel. I Anthonis de Roovere. II Smeken.* — TNTL. 1937, blz. 28 vgd.
- 121 **J. Cuvelier.** *Een viertal onbekende werken van de Brusselsche 15^e eeuwse Rederijkers Colijn en Smeken en van den Brug-geling Anthonis De Roovere.* — VKVA. 1937, blz. 89 vgd.
- 122 **E. Kronenberg.** *Nog iets over Robert de Keyser, drukker in Gent en in Parijs.* — Hand. 4^e wetensch. vl. congres voor Boek- en Bibliotheekwezen, 1936, blz. 29-44.
- 123 **B. Edgard.** *Het oudste Nederlandsche vers van den priester Harduyn.* — TTL. 1937, blz. 124-131.
- 124 **L. Monteyne.** *De honderdjarige Gids en Vlaanderen.* — VKVA. 1937, blz. 101-131.
- 125 *Jubileumuitgave van GUIDO GEZELLE's volledige werken.* Brussel, De Standaard.
Briefwisseling Gezelle-Van Oye, uitgegeven door Fr. BAUR en R. VERDEYEN, 1937.
 Zie AnEm. Boekenschouw, 1935, n^r 472.
- 126 **E. De Roy van Zuydewyn.** *Het enjambement bij Guido Gezelle.* — Ons Taaltuin, 1938, n^r 4, blz. 108-122.
- 127 **De V. Gezelliana.** — B. 1938, blz. 31.
 Over een gekende, doch tot nu wellicht ongeboekte rijmreke van Gezelle op Bruloot.
- 128 **O. Dambre.** *Een Gezelle-brief over Justus de Harduyn ontdekt.* — Onze Tijd, 1938, blz. 1-3.
 Brief van 21/3 1899 aan dichter Gonzales Combil.
- 129 **C. Verschaeve.** *Dietsche dichters. Albrecht Rodenbach, Delfien Van Haute, Guido Gezelle, Henriette Roland Holst, Louis Leipoldt.* 1937, 208 blz. Fr. 25 met 5 photo's.
- 130 **C. Verschaeve.** *Albrecht Rodenbach de Dichter.* 1937, 85 blz. Fr. 15.
- 131 **F. Heydendal.** *Het leven van Albrecht Rodenbach aan de jeugd verteld.* Leuven, Davidsfondsuitg., 111 blz. met pl. Fr. 11.

4. KUNSTGESCHIEDENIS. OUDHEIDKUNDE.

- 132 **H. David.** *Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, protecteur des Arts.* Dijon, Jobard, 1937. VI-75 pp. avec pl.
- 133 **R. A. Parmentier.** *Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16^e eeuw.* — AnEm. 1937, blz. 87-129.

- Schr., na voorafgaande biographische nota, geeft 37 stukken betreffende Ambrosius Benson.
- 134 **W. Schöne.** *Ueber einige altniederländische Bilder, vor allem in Spanien.* — Jahrb. der preussischen Kunstsammlungen, 1937, p. 153-183 avec pl.
- 135 **M. Davies.** *National Gallery notes. III Netherlandish primitives: Rogier van der Weyden and Robert Campin.* — Burl. Mag. 1937, p. 140-145 avec pl.
- 136 **L. Beyaert.** *Le problème Van der Weyden Flémalle-Campin.* Bruxelles, Editions de "Notre Temps", 1937, 90 pp.
- 137 **H. Schröder.** *Der Passions Altar des Hans Memling in Dom zu Lübeck.* Leipzig, Bibliogr. Institut, 1937, 16 blz. met pl.
- 138 **L. Baldass.** *Gerard David als Landschaftsmaler.* — Jahrb. der kunsthistorischen Sammlungen in Wien. 1936, p. 89-136 avec pl.
- 139 **C. Tulpinck.** *Le triptyque "Le Calvaire", de l'église Saint-Nicolas, à Furnes.* — Bull. comm. roy. d'art et d'archéologie 1937, p. 112-115 avec pl.
- 140 **G. Van den Gheyn.** *Le rétable de l'Agneau une fois de plus en péril.* — GOGBull. 1936, p. 3-43.
- 141 **C. van de Wall.** *Carel van Mander, Dutch and Flemish painters. Transl. from the Schilderboek.* New-York. Mc Farlane, 1936, LXIX-560 pp.
- 142 **G. Van den Gheyn.** *Les peintures murales à la crypte de St Bavon.* — GOGBull. 1937, p. 103-131 met photo's.
Inventaris en beschrijving der muurschilderingen aldaar ontdekt in October 1936.
- 143 **Br. Firmin en R. Warie** *Verklarende nota bij de gedeeltelijke opmeting van het voormalig klooster der Geschoeide Karmelieten te Gent.* Gent, Gilde van Sint-Lucas en Sint-Jozef, 1936, 22 blz.
- 144 **L. Ninane.** *Un rétable sculpté flamand aux îles Canaries.* — RBAHA. 1937, p. 135-137 avec pl.
- 145 **C. Gaspar et Fr. Lyna.** *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque royale de Belgique. I.* Paris. Soc. franc. de reprod. de mss. à peintures. 1937, 476 p. avec pl.
- 146 *Flämischer Kalender des XVI Jahrhunderts gemalt vom Meister der "Hortulus animæ".* Vorrede von G. LEIDINGER. München, F. Bruckmann, 1936.
- 147 *De tentoonstelling van godsdienstige kunstvoorwerpen der kerken en kloosters van Gent, gehouden in het Museum der*

Bijloke van 27 Juni tot 12 Augustus 1936. — GOGBull. 1937, blz. 5-17.

Blz. 18-30 staat het zelfde in 't Fransch. Volgen dan, blz. 31-101, heel mooie photo's.

148 *Nog klokken van de Waghevens.* — B. 1938, blz. 29-30.

5. KERKGESCHIEDENIS.

149 **M. Chaume.** *Le mode de constitution et de délimitation des paroisses rurales aux temps mérovingiens et carolingiens.* — Revue Mabillon, 1937, p. 61-75 (à suivre).

150 **B. Belpaire.** *Le curé rural au IXe siècle.* — Coll. Mechliniensia, 1938, p. 63-67.

151 **A. Pasture.** *Les anciennes dîmes dans l'administration paroissiale.* Wetteren, De Meester, 1938, X-259 pp.

Samentrekking der vroeger verschenen bijdragen. Zie AnEm. Boekenschouw, 1937, n° 390.

152 **Th. Ploegaerts.** *Les moniales de l'Ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas Méridionaux, depuis le XVIe s. jusqu'à la Révolution française, d'après les rapports des élections abbatiales. T. I: Les abbayes brabançonnes. T. II: Les abbayes en Flandre. T. III: Les abbayes en Wallonie.* Westmalle, Impr. cistercienne, 1936-1937, XXIV-416, 524 et 375 pp. Fr. 70 les 3 vol.

In dl. II handelt hij over de Gentsche abdijen: Bijloke, Nieuwen Bosch, Ter Hagen, Doornzele en Oost-Eecloo; verder over Zwijveke bij Dendermonde, Ter Roosen bij Aalst, Beaupré te Grimminge en Maagdendal te Oudenaarde; eindelijk over Hemelsdale en Spermalie te Brugge, Groeninghe te Kortrijk en Wevelgem. P. A.

153 **G. Meersseman** O. P. *De Brugsche Karmelieten tijdens de Westersche Scheuring.* — AnEm. 1937, bl. 150-155.

Schr. deelt stuk mede door hem ontdekt in het Vaticaansch archief dat eens te meer de roomsche trouw der Vlaamsche kloosterlingen bewijst.

154 **G. Meersseman.** *La réforme des couvents d'Ypres et de Bergues-Saint-Winoc.* — AFP. 1937, p. 191-209.

155 **P. Glorieux.** *Une élection priorale à Gand en 1309.* — AFB. 1937, p. 246-267.

156 **M. English.** *Passiedevotie in West-Vlaanderen. Eerste deel.* Brugge, Geloofsonderricht, 1938.

Schr. handelt hier met zijn gewone kunde over de onderscheidene relikwien en hun eeredienst van het H. Bloed en H. Haar in West-Vlaanderen. P. A.

- 157 **R. Gaspar.** *Documentaire gegevens over het geestelijk leven. Enkele abdijen en kerken met hun relikwieschatten in de Spaansche Nederlanden.* — OGE. 1937, blz. 326-359.
- 158 **F. Claeys Bouuaert.** *Une relique de la Sainte-Croix conservée au palais épiscopal de Gand.* — Coll. Gand, 1938.
Stuk van het "gallische kruis," aan den Engelschen koning Edward I gegeven in 1284. In de 17e eeuw was er een deel van losgemaakt door Pudsey. Later werd het door zijn weduwe aan de Engelsche Jezuiten te Gent verblijvend gegeven die het heimelijk bewaarden en in 1773 aan 't bisdom overmaakten. P. A.
- 159 **A. Viaene.** *De Engelsche Duinheer Thomas Gabytus.* — B. 1938, blz. 81-86.
Nu wisten we reeds dat Gabytus niet als martelaar gestorven is. Schr. geeft hier nog wat nieuws over hem en zijn biechtvaderschap in het vrouwenklooster van Ter Haghén. P. A.
- 160 *Missionarissen van het Kortrijksche.* Kortrijk, 1937.
Prachtalbum met photo en curriculum vitae der 297 bekende Kortrijksche zendelingen.
- 161 **J. De Smet.** *Le Culte protestant à Ostende en 1784.* — AnEm. 1937, p. 146-150.
Rekwesten tot vrije uitoefening van dien eeredienst.
-
-

LIJST DER AFKORTINGEN.

- AFP. = Archivum Fratrum Praedicatorum. Rome.
AnEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis
gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge.
B. = Biekorf. Brugge.
Burl. Mag. = The Burlington Magazine. London.
CFFAnn. = Annales du Comité Flamand de France. Lille.
Coll. Torn. = Collationes Tornacenses. Tournai.
GGOBull. = Bulletin van den Geschied- en Oudheidkundigen
Kring van Gent. Gent.
HT. = Historisch Tijdschrift. Tilburg.
LP. = Liturgisch Parochieblad. Steenbrugge-bij-Brugge.
MA. = Le Moyen Age. Paris.
OGE = Ons Geestelijk Erf. Antwerpen.
OZ. = Oostvlaamsche Zanten. Gent.
RBAHA. = Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art.
Anvers.
RBPhH. = Revue Belge de Philologie et d'Histoire. Bruxelles.
SAMBull. = Bulletin de la Société des Antiquaires de la Morinie,
Saint-Omer (P. d. C.).
T. = Toerisme. Antwerpen.
TCB. = Bulletin du Touring Club de Belgique. Bruxelles.
TNTL = Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde.
Leiden.
TTL. = Tijdschrift voor Taal en Letterkunde. Tilburg.
VKVA. = Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke
Vlaamsche Akademie. Gent.
WiV. = Wetenschap in Vlaanderen. Gent.
-

INDEX OP DE SCHRIJVERSNUMEN

A

Allossery, P., 103.
Amoury de Lagrange, B^{ne}, 68.
Axters, St., 47.

B

Baert, G. P., 5, 27, 41, 42, 45.
Baldass, L., 138.
Belpaire, B., 150.
Beyaert, L., 136.
Blancquaert, E., 40.
Blockmans, F., 110.
Bölke, O., 100.
Bossier, W., 8.
Buckinx, R., 14.

C

Cafmeyer, M., 26, 28, 30, 87.
Chaume, M., 149.
Chronista, 55.
Claeys, J., 76.
Claeys Bouuaert, F., 158.
Coolen, G., 91.
Corbet, A., 94.
Cornelissen, J., 23.
Couvreur, L., 112.
Cuvelier, J., 121.

D

D. A., 21.
Dambre, O., 128.
David, H., 132.
Davies, M., 135.
De Baenst, L., 7.
Debaive, C., 57.
Defraeye, L., 27.
de Graeve, R., 54.
De Hullu, J., 70.
De Langhe, J., 9, 35.
Delcourt, M., 83.
Delen, K., 118.
De Maeyer, R., 11.

Demedts, A., 61.
de Moreau, L., 75.
Denorme, C., 85.
de Pas, J., 97, 104.
De Poorter, A., 74.
De Roy van Zuydewyn, E., 126.
De Smet, J., 2, 13, 15, 99, 113,
161.
De V., 127.
de Valon, L., 106.
du Castillon, L., 6.
Dumon. R., 114.

E

Edgard, B., 123.
English, M., 18, 156.
Enklaar, Th., 120.
Espinass, G., 108.

F

Firmin, Br., 143.
Foucart, J., 98.

G

Ganshof, F. L., 96.
Gaspar, C., 145.
Gaspar, R., 157.
Gessler, J., 20.
Gezelle, G., 25.
Glorieux, P., 155.
Goerlitz, Th., 101.

H

Hardeman, R., 60.
Heydendal, F., 131.
Hildebrand, P., 49.
Hoxie, A. B., 72.

J

Jacquart J., 79.

K

Knuttel, J. A. N., 119.
Kronenberg, E., 122.

L

Lefevere, J., 69.
 Liègeois, E., 82.
 Loppens, K., 46, 86, 88.
 Louis, A., 77.
 Lyna, Fr., 145.

M

Mandos, H., 39.
 Meersseman, G., 153, 154.
 Monteyne, L., 124.
 Mullie, R., 10.

N

Nélis, H., 3.
 Nève, J., 52.
 Nieuwenhuyzen, J., 115.
 Ninane, L., 144.

O

Otto, H., 111.

P

Parmentier, R. A., 133.
 Pasture, A., 102, 151.
 Pée, W., 40.
 Ploegaerts, Th., 152.

S

Schöne, W., 134.
 Schoutteet, A., 58.

Schröder, H., 137.
 Sproemberg, H., 64, 95.

T

Toussaint van Boelaere, F. V., 56.
 Tulpinck, C., 139.

V

V. R., 32.
 Van Dam, J., 117.
 Vanden Gheyn, G., 140, 142.
 Vande Wall, C., 141.
 Van Dijck, A., 17.
 Van Ginneken, J., 38.
 Van Haute, A., 80.
 Van Overstraeten, J., 116.
 Verhaegen, Bon, 71.
 Verheyden, J. E., 53.
 Verlinden, C., 4, 100.
 Vermeulen, J., 67.
 Verriest, L., 66.
 Verschaeve, C., 129, 130.
 Verwaetermeulen, A., 36, 43.
 Viaene, A., 12, 44, 65, 93, 105, 159.

W

Warie, R., 143.

Y

Y. X., 50.

